

Ο ΑΝΤΙΚΛΗΡΙΚΟΣ ΚΟΡΑΗΣ
ΕΚ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ
ΜΕ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΝ ΣΜΥΡΝΗΣ ΔΗΜ. ΛΩΤΟΝ

Υ Π Ο
ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, δ. Φ.

1, Εισαγωγικά

Ὁ Ἀδ. Κοραῆς ὡς μέγας φιλόλογος, γλωσσολόγος καὶ πνευματικὸς ἡγέτης τοῦ ἔθνους του ἀναδεικνύεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ὅλον ἔργον του, πρὸ πάντων μάλιστα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μὲ τὰ ἀπαράμιλλα προλεγόμενα καὶ ὑπομνήματά του, ἀπὸ τὰ περίφημα Ἔπιστολάκια του καὶ ἀπὸ τὸ μέγα πλῆθος γενικῶς τῆς ἐπιστημονικῆς του δημιουργίας. Ἀπὸ τὰ ἥσονα ἔργα, τὰ ἄρθρα, τὰ σχόλια καὶ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ἐπιστολῶν του ὁ Κοραῆς προβάλλεται ὡς πατριώτης καὶ ἀνθρωπος¹. Τὸ πλῆθος τῶν ἐπιστολῶν του δὲν ἀποτελεῖ βεβαίως ἐνότητα. Ἴσως εἰς τὸ ποικίλον περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν νὰ ὀφείλεται καὶ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἂν καὶ γενικῶς ἡ διαρκῆς παρουσία τοῦ ὑποκειμένου μέσα εἰς μίαν συλλογὴν ἐπιστολῶν ἐξασθενίζει τὸ ἱστορικὸν κύρος τῆς κατὰ τὰ ἄλλα σοβαρᾶς αὐτῆς πηγῆς.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν Κοραϊκῶν ἐπιστολῶν ξεχωρίζουν δύο πολυπληθεῖς ομάδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἂν ἡ μία εἶναι περισσότερον εἰς ἀριθμὸν πλουσία (πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου), ἡ ἄλλη πλεονεκτεῖ εἰς θέματα (πρὸς τὸν Πρω-

1. Ὑπερβαίνει τὴν χιλιάδα τὸ ἄθροισμα τῶν γνωστῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ. Ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐκδόσεις ἃς μνημονεῦθῃ ἡ τοῦ συνόλου τῶν τότε γνωστῶν: Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, βουλῆ μὲν καὶ ἀπαρνή τῆς ἐν Μασσαλίᾳ Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Κοραῆ, ἐπιμελεῖα δὲ Νικολάου Μ. Δαμαλά ἐκδιδόμεναι, τ. Α'-Γ'β, ἐν Ἀθήναις 1885-1886. Ἰδὲ ὡς πρὸς τὰ συναφῆ δημοσιεύματα μ' ἐπιστολὰς ἄλλας Φ. Η. Ἡλιοῦ, Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίᾳ τοῦ Κοραῆ, εἰς τὸν τόμον «Ἐρνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», τχ. α', Ἀθήναι 1956, σσ. 56 κ.έ. Μνείας ἀξία σχετικὴ μελέτη Ἰω. Γενναδίου, Κρίσεις καὶ σκέψεις περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ αὐδίου Κοραῆ, ἐν Τεργέστη 1903. Νέαν ὅλως ἐκδοσιν, τὴν καὶ πλεον πρόχειρη, ἀνέλαβεν ὁ Ὀμιλος μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ: Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ Κ. Θ. Δημαράς, Α. Ἀγγέλου, Αἰκ. Κοσμαριανοῦ, Ἐμ. Ν. Φραγκίσκος, τ. Α'-ΣΤ', Ἀθήνα 1964-1984 (καλύπτουν τὰ ἔτη 1774-1822). Ἐφεξῆς οἱ παραπομπὲς εἰς αὐτὴν τὴν ἐκδοσιν, κατ' ἀριθμὸν καὶ χρονολογίαν.

τοψάλτην Λῶτον). Ὁπωσδήποτε ἡμπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ κανεὶς ὅτι ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ὁ Κοραΐς σπουδάζεται καὶ ψυχογραφεῖται. Δι' ὃ δικαίως ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐκινήθη ἐγκαίρως καὶ ἀποδοτικῶς γύρω ἀπὸ τὴν συγκέντρωσιν καὶ μελέτην τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ σοφοῦ Χίου. Ἡ παρούσα σύνθεσις κινεῖται γενικῶς μὲν γύρω ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν Λῶτου—Κοραΐ¹, εἰδικώτερα δὲ ἀπὸ τὸ εὐρὺ περιεχόμενον αὐτῆς ἐξετάζει τὸν ἐπιφανῆ διδασκάλον ὡς πρὸς τὶς ἀντικληρικὰς διαθέσεις του, μὲ προσπάθειαν ἐρμηνείας τῆς θέσεως ποὺ παίρνει γενικῶς καὶ εἰδικῶς ἔναντι τῶν γνωστῶν τοῦλάχιστον ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ μνημονεύονται εἰς τὰ γράμματά του, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὡς πρὸς τὶς κρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις διὰ τὸν κλῆρον, κυριώτατα τὸν ὀρθόδοξον, ἐν μέρει καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἄλλὰ λέγοντες ἀλληλογραφία Λῶτου—Κοραΐ, ὀφείλομεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ διευκρινήσωμεν ὅτι πρόκειται διὰ τὶς ἐπιστολὰς Κοραΐ πρὸς Λῶτον. Διότι τοῦ Λῶτου πρὸς Κοραΐν δύο ἐπιστολὰς εἶναι μόνον γνωστές, ἐκ τῶν ὁποίων μία πλήρης κατὰ Δεκέμβριον 1808 καὶ μία ἑλλιπὴς καὶ ἀχρόνιστη, ἀλλὰ σύγχρονη σχεδὸν πρὸς τὴν πρώτην². Ἀντιθέτως, ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν Κοραϊκῶν πρὸς Λῶτον ἐπιστολῶν τὸ μέγιστον μέρος ἀνάγεται εἰς τὴν ἀπὸ 1782-1792 δεκαετίαν, ἡ δὲ τελευταία μακρὰ ἐπιστολὴ τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην χρονολογεῖται ἀπὸ 21 Ἰανουαρίου 1793. Ὑστερα δημιουργεῖται χάσμα μέχρι τέλη Νοεμβρίου 1796, ὅποτε τοῦτο γεφυρώνει μία ἐπιστολὴ, ἀκολουθεῖ ἄλλη μία τὴν 1 Ἀπριλίου 1797 καὶ τελευταία ἔρχεται, ὕστερα ἀπὸ μέγα κενὸν χρόνον, ἡ ἀπὸ 11 Ὀκτωβρίου 1808 γνωστὴ ἐπιστολή³.

Ὁ Κοραΐς γράφει πρὸς τὸν φίλον του αὐτοτελῶς παρὰ ἀπαντᾶ εἰς ἐπιστολὰς ἰδικές του. Ἐνῶ ὅμως ἀναφέρεται εἰς αὐτὰς ἀκροθιγῶς ἢ μὲ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, δὲν ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τοῦ φίλου του ἀλλὰ κινεῖται γύρω ἀπὸ τὰ νοούμενα ἢ ὑπονοούμενα τῶν γραφομένων του κα' ἔτσι δὲν ἀφή-

1. Τὸ πρῶτον ἐξεδόθησαν: Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Σμύρνης Πρωτοψάλτην, νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσαι ἐκ τῶν ἀρχετύπων χειρογράφων φιλοτίμῳ συνδρομῇ τῶν ὁμογενῶν, ἐν Παρισίοις [=Σμύρνη] 1838. Ἀνατύπωσις, ἐν Πάτραις 1874, ὕστερα ἐν Ἐρμουπόλει 1878, ἄλλη 1886. Ἐπίσης εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν *Lettres inédites de Coray au Protopsalle de Smyrne D. Lotos* ..., Παρίσι 1880. Εἰς τὴν ἔκδοσιν Δ α μ α λ ᾱ οῖ ἐπιστολὰς πρὸς Πρωτοψάλτην, τ. Α', σ. 11-340. Ἀπὸ τὶς ἐπιλογὰς ἀξιολογημένους δύο ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἡ α' τὸ 1910, ἡ β' πλουτισμένη μὲ περισσότερα κείμενα καὶ μ' ἐπιμέλεια, εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις Λ. Ι. Β ρ α ν ο ῦ σ η, Ἀθήνα 1959.

2. Ν. Κ. Χ. Κ ω σ τ ῆ, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Κοραΐ καὶ πρὸς Κοραΐν, ΔΙΕΕ, τ. Ε' (1896-1900), σσ. 265-270.

3. Ἀλληλογραφία, τ. Α', σσ. 293-305, ἀρ. 87. Α' 497-501, ἀρ. 170. Α' 506-507, ἀρ. 175 (ὁμιλεῖ περὶ «φρικτῆς ἀναργυρίας», περὶ τῆς ὑγείας του «εἰς ἀθλίαν κατάστασιν» καὶ περὶ συνεχοῦς ἐργασίας «νύκτα καὶ ἡμέραν»). Τ. Β', σσ. 476-477, ἀρ. 421 (ἡ ἀλληλογραφία ἔχει ἀραιώσει· ὁ Κοραΐς δὲν ἀπεκρίθη «εἰς τὰς πολλὰς θρηνητικὰς ἐπιστολάς» Λῶτου· πολλὰς ἀσχολίας, πόνου, μόχθοι, γῆρας).

νει πολλά ούσιαστικά περιθώρια δι' εκείνον εις την άπόκρισίν του. Τοῦτο ἔχει σημασίαν, διότι ἐλάχιστα μέσ' ἀπό τις ἐπιστολές Κοραῆ πρὸς Λῶτον παρακολουθεῖται ὁ Λῶτος, ὁ ὁποῖος ἐμμέσως ἀναφαίνεται ὡς ἀποδέκτης Κοραϊκῶν ἐπιστολῶν, ἐνῶ προβάλλεται δι' αὐτῶν ὁ ἐπιστέλλων Κοραῆς. "Ἡδη τίθεται τὸ ἐρώτημα: — Ἐμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξετάζῃ μίαν μόνον δέσμη ἐπιστολῶν δημοσίου ἀνδρὸς χωρὶς τὸν κίνδυνον νὰ μερίζῃ τὴν προσωπικότητά του, ἢ ὁποία ἀσφαλέστερα θὰ μελετηθῇ, πλὴν τῶν ἄλλων, ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν του ἐν τῷ συνόλῳ τῆς; Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δὲν ἐπιχειρεῖται ἔξαντλητικὴ μελέτη τῆς μορφῆς τοῦ Κοραῆ, ἀλλ' ὅπως ἀναδύεται μόνον ἀπὸ τις πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἐπιστολὴς του. Πασίγνωστον εἶναι, ὅτι οἱ ἐπιστολὲς Κοραῆ πρὸς Πρωτοψάλτην περιέχουν ὕλικὸν πολὺ καὶ ἐνδαφέρον, σύμμεικτον. Ἰδιοτυπία τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν εἶναι, ὅτι καλύπτουν μίαν κρίσιμη δεκαετία τοῦ βίου τοῦ Χίου σοφοῦ, δι' αὐτὸ καὶ ἔχουν ἰδιαίτερος ἐνδιαφέροντα τοῦ χαρακτῆρος του στοιχεῖα. Τὰ θιγόμενα θέματα εἶναι πολλὰ, μέσ' ἀπ' αὐτὰ ἀναδύεται ὁ Κοραῆς εἰς ὅλην τὴν τρικυμίαν τοῦ βίου του καὶ εἰς ὄλον του τὸν προσωπικὸν ἀγῶνα, καὶ δὴ τὸν ἐπιστημονικόν, τὸν ἔθνικόν καὶ ὡς πρὸς τις θέσεις καὶ σχέσεις του πρὸς πρόσωπα ἐγγύς καὶ μακράν, περιβάλλον, τόπους καὶ καταστάσεις, κυριώτατα ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1782-1792.

Ἐνῶ λοιπὸν ὁ ἀποδέκτης τῶν ἐπιστολῶν σχεδὸν ἐξαφανίζεται, ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς προβάλλεται καὶ διαφωτίζεται ἡ μορφή τοῦ γράφοντος. Εἰς τὸν βιογράφον του προσφέρεται ὕλικόν, μὲ τὴν μελέτην τοῦ ὁποῦ ἡμπορεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τις ψυχικὰς καταστάσεις τοῦ Κοραῆ, εἰς ὅ,τι τις προκαλοῦν καὶ εἰς τις ἀντίστοιχες ἐκδηλώσεις ἐξ αἰτίας των διαδοχικῶς ἐν χρόνῳ. Κατὰ κάποιον τρόπον ὁ ἀποδέκτης τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἐκεῖνος πού δέχεται καὶ τὸ ψυχικὸν ξέσπασμα τοῦ φίλου του¹. Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Κοραῆ εἰς ζητήματα κοινοῦ ἢ ἀποκλειστικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ γράφοντος ἢ ἀποδέκτου συγχωνεύονται μὲ ποικίλα σχόλια, ὑφίστανται μεταβολές, τὰ θιγόμενα ζητήματα πλατύνονται, προστίθενται καὶ ἄλλα, κατεβατὰ ὀλόκληρα γεμίζουν ἀπὸ τὴν καθημερινότητα, τοὺς στοχασμούς, τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης.

1. Ὁ Λῶτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀναγνώστης τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ. "Ἡδη σήμερα ἔχει ἐνώπιόν του ὁ μελετητῆς παραπέρα ἀπὸ τὸν ἐπιστολιμαῖον διάλογον Κοραῆ-Λῶτου ἓνα πυκνὸν μονόλογον τοῦ Κοραῆ μὲ δραματικὰς νότες, καθὼς πηγάζουν ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ κακοῦ πού τὸν βασανίζει μὲ δύο ὄψεις, τὴν ἀνέχεια καὶ τὴν κλονισμένην ὑγείαν. Ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν δύο τὸν κατατρέπει μόνιμη ἀνία· ὁ τραυματισμὸς τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας του τὸν ἔκαμνε μεμφίμορον, δύστροπον, στριμμένον ἔναντι τῶν ἄλλων· μόνη ἔξοδος καὶ μόνη ἀνακούφισις ἦτο ἀπὸ τὴν δεινὴν αὐτὴν κατάστασιν νὰ ἐκφράζῃ τὴν ἀθλιότητά του μὲ τὰ γράμματα πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην. Ἰδοὺ πειστικὸν δεῖγμα τῆς περιπτώσεως. «Βιβλία δὲν ἔχω, ἐνδυμάτων ὑστεροῦμαι, ἡ τροφή μου εἶναι ἀθλία, ἢ κατοικία μου ἀθλιεστέρα. Τί νὰ κάμω; Γενηθήτω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ». 11.7.1786. Ἐπιστολαί, ἀρ. 22, τ. Α' 65.

Ἰπὸ τὶς συνθῆκες αὐτὲς καὶ μὲ τὴν μεγάλην ἔκτασιν εἰς θέματα ποῦ πληθωρικὰ σχεδὸν ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῶν πρὸς Δημ. Λῶτον ἐπιστολῶν τοῦ Κοραΐ, καθίσταται πολὺ δύσκολη ἢ μελέτη των. Ἐπὶ πλεόν ἢ συχνῆ ἐπιστροφή τοῦ γράφοντος εἰς τὰ ἴδια θέματα ἐπιβάλλει κοντὰ εἰς τὴν γενικωτέραν καὶ πολὺπλοκον φύσιν τῶν κειμένων μίαν λεπτομερῆ ἀπογραφὴν τοῦ ὕλικου κατὰ θέματα καὶ ταξινομήσιν αὐτοῦ κατὰ κατηγορίας, ὥστε νὰ διευκολυνθῆ ἢ μελέτη, ἀκόμη καὶ ἡ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐρευνητοῦ χρῆσις τῶν ἐπὶ μέρους ζητημάτων. Ἐχω μελετήσει τὴν γνωστὴν συλλογὴν τῶν ἐπιστολῶν Κοραΐ πρὸς Λῶτον, ἔχω ἀποδελτιώσει τὸ σύνολον τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν καὶ εὔρετηριάσει κατὰ θέματα. Πρόθεσις μου εἶναι νὰ δώσω τὸ τόσον ἐνδιαφέρον τοῦτο ὕλικόν μὲ λημματικὴν κατάταξιν τῶν θεμάτων μαζὶ μὲ τὰ ἀπαραίτητα σχόλια καὶ μὲ χωριστὸν εὔρετῆριον λεπτομερῆς ὀνομάτων, ἦτοι προσώπων, τόπων καὶ πραγμάτων.

Ἡ παροῦσα ἐργασία προκαταβολικῶς ἀντικρύζει δύο βασικὰ προβλήματα, δύο σκέλη ἔστω τοῦ βασικοῦ ἐκ τῶν προτέρων τιθεμένου προβλήματος. Ἀφοῦ πρόκειται διὰ τὴν ἀλληλογραφίαν δύο ἀνθρώπων, τοῦ Κοραΐ καὶ τοῦ Λῶτου, φυσικὸν εἶναι νὰ προβληματίζεται κανεὶς ἐπὶ τῆς γενικῆς διπλῆς ἀπορίας:— ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀλληλογραφίας, τίς ἐστὶν ὁ Κοραΐς καὶ τίς ἐστὶν ὁ Πρωτοψάλτης Λῶτος; Καὶ εἰς τὸ μὲν ἐρώτημα περὶ Κοραΐ δὲν εἶναι νοητὴ ἔρευνα εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς σύντομης διαπραγματεύσεως, ἢ ὅποια διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ περιορίζεται εἰς ἓνα μόνον καὶ καθωρισμένον τομέα, τὸν θρησκευτικόν, καὶ τοῦτον ὡς πρὸς μίαν πλευράν, τὴν θέσιν ἐναντίον τῶν λειτουργῶν τῆς θρησκείας. Τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος θὰ μνημονευθοῦν ἀπλῶς καὶ εὐθύς ἀμέσως. Ὡς πρὸς τὸ ἐρώτημα τίς ἐστὶν ὁ Λῶτος, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπικαλεσθῶ ἔγκυρες γνώμες καὶ νὰ θέσω εἰς βάσανον τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα, ἐγγενῆ καὶ δανεικά, διότι εἰς τὴν προσέγγισιν τοῦ αἰνίγματος τούτου εὐρίσκεται ἡ προσπέλασις πρὸς τὸ τιθέμενον πρόβλημα τῶν ἀντικληρικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραΐ. Ἐπομένως χρειάζεται νὰ σπουδάσωμεν προκαταβολικῶς τὸν Λῶτον.

Εἰς γενικὴν εἰσαγωγικὴν θεώρησιν ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του πρὸς τὸν Λῶτον ὁ Κοραΐς προβάλλει ὡς συγγενῆς (ἐν σχέσει πρὸς γονεῖς, ἀδελφόν, ἐξαδέλφους), ὡς φίλος (πρὸς Πρωτοψάλτην, Σμυρναίους, ξένους, ἐγγύς καὶ ἀπώτερον περιβάλλον), ὡς Σμυρναῖος (διὰ πλεῖστα ζητήματα τοῦ τόπου, τῶν κατοίκων, τὸν βίον καθόλου τῆς πόλεως), ὡς Χῖος (ἀντιστοιχῶς διὰ ζητήματα τῆς νήσου), ὡς διανοητῆς (προβλήματα τῆς ζωῆς, ἀνησυχίες, ἐπιδιώξεις, ιδέες, θέσεις), ὡς ἀνθρωπος (τὰ καθ' ἑαυτόν, σπουδές, χαρακτήρ, σχέσεις), ὡς ἐπιστήμων (μελέτες, ἔρευνες, διαφέροντα, συγγραφές), ὡς Ἑλληνα (μεγάλα προβλήματα τοῦ Γένους, ἀρχαία αἴγλη), ὡς πηροφορτῆς, ἐπὶ διεθνοῦς ἐπικαιρότητος ζητημάτων, ἐκ τῶν περιστατικῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς χριστιανὸς γενικῶς ὡς πρὸς

τις ιδέες του περί θεοῦ, περί τοῦ χριστιανικοῦ θεοῦ εἰδικώτερα, περί τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ ὡς πρὸς τοὺς φορεῖς τῆς Ὁρθοδόξου ἢ Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τοὺς λειτουργοὺς, τοὺς πιστοὺς κ.λπ. Ὁπωσδήποτε λοιπὸν οἱ ἐπιστολὲς Κοραῆ πρὸς Πρωτοψάλτην Λῶτον ἀποτελοῦν πλούσιον μετάλλευμα, πὸν χάριν ἐκμεταλλεύσεως ἴσως ἐνδείκνυται ἢ κατὰ θέματα ἀπογραφῆ του.

2. Τίς ὁ Δ. Λῶτος, γενικῶς

Πρὸ πάσης ἐργασίας, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἐξεταστέον εἶναι, τίς ἐστὶν ὁ Πρωτοψάλτης Σμύρνης Δημήτριος Λῶτος. Γενικῶς ὁμολογεῖται ὅτι τὰ περὶ αὐτοῦ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἶναι λίαν ἀνεπαρκῆ, διὰ τὴν συνθέσιν κανεὶς τὴν προσωπικότητά του, παρὰ τίς σχετικὲς ἔρευνες. Ἴσως περισσότερον γνωστὴ εἶναι μόνον ἡ μουσικολογικὴ πλευρὰ τοῦ Πρωτοψάλτου, ἐν μέρει ἡ οἰκογενειακῆ, ἐλάχιστα ἡ κοινωνικῆ, ἐπαρκῶς ἐκ τῶν συμφραζομένων ἢ πρὸς τὸν Κοραῆν ἀφοσίωσις ἐκ δεδομένης παιδικῆς φιλίας. Ἴδωμεν ἐν πρώτοις, πῶς βλέπει τὸν ἄνδρα ὁ κατὰ Κων. Ἄμαντον¹ αὐστηρὸς βιογράφος τοῦ Κοραῆ Διον. Θερεϊανός². Οὗτος χαρακτηρίζει ὡς «περιεργότατον καὶ ἐπαγωγότατον ἐπεισόδιον ἐν τῷ βίῳ τοῦ Κοραῆ ἀπὸ τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ ἐκ Σμύρνης» τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτοῦ μετὰ τὸν Πρωτοψάλτην Λῶτον, ὁ ὁποῖος μάλιστα «ἠξιώθη ἀθανασίας οὐχὶ διὰ τὴν ψαλτικὴν του τέχνην, ἀλλὰ διὰ τὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα αὐτοῦ πρὸς τὸν Κοραῆν, εἰς ὃν καὶ παρέσχε πλείστας ὄσας μικρὰς μὲν ἀλλὰ προθύμους ἐκάστοτε καὶ εἰλικρινεῖς ὑπηρεσίας». Ὁ πενία συζῶν Κοραῆς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐκ τῆς ψαλτικῆς ποριζομένου τὰ πρὸς τὸν βίον Λῶτου εὗρηκεν ἐπιστήθιον φίλον, παρήγορον καὶ ὑπηρετικόν. Αὐτοὶ οἱ δύο: «πρὸς ἀλλήλους διήγγελλον τὰ ἀμοιβαῖα παθήματα καὶ παρεμύθουον ὁ ἕτερος τὸν ἕτερον. Ὁ Κοραῆς διὰ μεμψιμοιριῶν ἠρτυμένων ἐνόητε τερψιθύμοις χαριεντισμοῖς καὶ ἀττικῷ ἄλατι· ὁ Πρωτοψάλτης δι' ἀπεράντων καὶ βαρυτάτων διὰ τὸ πλῆθος τῶν λέξεων μᾶλλον ἢ τῶν νοημάτων ἐπιστολιμαίων διατριβῶν». Ὁ Θερεϊανός σημειώνει ὅτι ὁ Λῶτος δὲν ἦτο πεπαιδευμένος, «ἀλλ' ὡς πρωτοψάλτης εἶχε πολλὰς ἀδυναμίας καὶ ἀσινεῖς (=ἀβλαβεῖς) ἐλλείψεις, ἃς ὁ Κοραῆς μετὰ φιλόφρονος φειδοῦς πειρᾶται ἐκάστοτε νὰ οἰκονομήσῃ, ἐνόητε μὲν νοουθετῶν ἀδελφικῶς τὸν ἀγαθὸν φίλον του, ἐνόητε δὲ ἐπιτηδεύων ἐλαφρὰς παιδιὰς καὶ εὐτραπέλους λόγους».

Εἰδικώτερα διὰ τὸν Λῶτον ὁ Θερεϊανός γράφει ὅτι «ἔχει τὰ πλεονε-

1. Κ. Ἄ μ α ν τ ο υ, Ἄ δ α μάντιος Κοραῆς, «Ἑλληνικά», τ. ζ', (1933), σ. 11.

2. Δ. Θερεϊανόυ, Ἄ δ α μάντιος Κοραῆς, τ. Α', ἐν Τεργέστη 1889, σσ. 128 κ.ε. Ἴδὲ καὶ τὸ πορτραῖτο τοῦ Πρωτοψάλτη ὑπὸ Λ. Βρανοῦση, Ἄδ. Κοραῆ, Ἐπιστολαὶ πρὸς Πρωτοψάλτην, σσ. ιζ'-κε', 105-111.

κτῆματα καὶ τὰς κακίας πάντων τῶν λεγομένων ἱεροψαλτῶν» καὶ τὸν ἰχνογραφεῖ παραστατικὰ διὰ τοιούτων: «Φαντάζεται τοὺς ἱεροψάλτας γένος προνομιοῦχον, ὅπως τὸ τῶν αἰοιδῶν ... ἀλαζονεύεται ὡς σπουδαῖος γνώστης..., ἐπίσταται καὶ πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ τέχνας, λαλεῖ καὶ συζητεῖ περὶ πάντων. Δίδει ἔμφασιν δεινοῦ ἑλληνιστοῦ... ὁ μᾶλλον ἀνελληνιστος τῶν ἀνθρώπων. Βαρβαρίζει καὶ σολοικίζει ἀφορήτως... Ἑλληνίζει ἐπὶ τὸ ἀμαθέστερον ἀλλὰ καὶ ρωσίζει ἐνδομύχως μεθ' ὑποκαρδίου πόθου καταδοκῶν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν τὸ ξανθὸν γένος θὰ ἀναστηλώσῃ τὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ τρούλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τοῖς πᾶσιν ὀμιλητικὸς, θεραπευτικὸς, φοιτᾷ συνήθως εἰς τὰ φαρμακεῖα, ἐν οἷς ἀφηγεῖται καὶ σχολιάζει τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν συμβάντα, πολιτικολογεῖ περὶ δημοσίων τε καὶ ἀπορρήτων ἢ ἀναγινώσκει σεμνοπρεπῶς γράμματα εἰς ἐπήκοον τῶν κεχρηναίων παρεστώτων... ἐκπέμπει στεναγμὸν ὅτι ἡδύνατο ὁ πολυπαθὴς ψάλτης νὰ ἀριστεύῃ ὡς φαρμακοποιός, ἐνῶ εἶναι καταδικασμένος ὑπὸ τύχης ἀπηνουῖς νὰ ἀκούῃ καθ' ἑκάστην τὰς μωρὰς ἐπιπλήξεις καὶ τὰς αὐθάδεις νοουθεσίας ἀλαζόνων ἱερέων καὶ ἐπισκόπων». Ὡς φίλος τοῦ Κοραΐ ὁ Λῶτος ἐκαυχᾶτο, ὅτι μόλις θὰ ἐπέστρεφεν ὁ φίλος του ἔμελλε νὰ συσταθῇ φαρμακεῖον Κοραΐ—Λώτου, ὅποτε «θὰ ἔπεμπεν εἰς κόρακας πᾶσαν τὴν ψαλτικὴν του τέχνην».

Ἄν συνοψίσωμεν τίς παρατηρήσεις τοῦ Θερειανοῦ ὡς πρὸς τίς σχέσεις Κοραΐ—Λώτου, εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε κάπως εἰς τὴν ἀπειρολογίαν καὶ τὴν περισσολογίαν τοῦ Πρωτοψάλτου, τὴν ἀπεριφράστως ὑπὸ τοῦ Κοραΐ καλουμένην μωρολογίαν¹ μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὰ ἐλαττώματά του ἠῦξαναν συγχρόνως μὲ τὴν ἡλικίαν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραΐ ἀπαρίθμησιν τῶν εὐεργεσιῶν, ποῦ ἐπεφύλαξεν εἰς αὐτὸν ἡ Πρόνοια, ὅτι μεταξὺ πέντε κυριωτέρων μία εἶναι, ὅτι τοῦ ἐχάρισε «φίλον ἀκάματον, ἔτοιμον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, πρόθυμον νὰ τρέχῃ ἔνθεν ἀκεῖθεν δι' αὐτόν»². Πράγματι, εἰς τὸν Πρωτοψάλτην ὁ Κοραΐς ἀνέθετε νὰ πωλήσῃ πρὸς χάριν καὶ ἀνακούφισιν του διάφορα πράγματά του καὶ δὴ ὀλίγα ἐπιπλά καὶ σκεύη, ἓνα ὥρολόγι, ἓνα σιδηροῦν κιβώτιον, μερικὰ ὑποκάμισα παλαιά, ἔστω καὶ νὰ τὰ ἐνεχυράσῃ, ἀκόμη καὶ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ δανεικὰ χρήματα³.

Βεβαίως οἱ ἔρευνες γύρω ἀπὸ τὸν Κοραΐν καὶ πολλὰ εἶναι καὶ ἱκανοποιητικὰς. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἔχει διαφωτισθῆ πλήρως ἡ μεγάλη αὐτὴ προσωπικότης, μάλιστα δὲ ἡ νεανικὴ του ἡλικία⁴. Χάριν εὐκολίας συνο-

1. Θερειανός, Α' 134-135.

2. Θερειανός, Α' 146.

3. Ἀρυόμενος ἀπὸ διάφορα γράμματα ἀπαριθμεῖ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς παραγγελίες ὁ Θερειανός, Α' 130.

4. Διὰ τῆς μελέτης Κ. Δημαρᾶ, *Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραΐ, ἢ «Ἀνθολογία του», εἰς τὸ «Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἄμαντον», Ἀθήναι 1940, σσ. 1-56, ἀναζητεῖται αὐτὸ*

ψίζομεν χρονολογικῶς τοὺς πρώτους σταθμοὺς τοῦ βίου του. 27 Ἀπριλίου 1748 ἐγενήθη. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης. Δι' Ἀμστερνταμ μετεκινήθη δι' ἐμπορικὸν στάδιον τὸν Αὐγούστον 1771. Ἦτο τότε 23 ἐτῶν. Τὰ πρῶτα του λοιπὸν βιώματα συνδέονται μὲ τὴν Σμύρνην μέσα εἰς τὸ οἰκογενειακὸν του περιβάλλον. Ἀπὸ τοῦ 1756 εὕρισκετο εἰς Σμύρνην ὁ προτεστάντης ἱερεὺς τοῦ Ὀλλανδικοῦ Προξενείου Βερνάρδος Κευν (Κιούν, ὁ κατὰ Κοραῖν Κεῦνος), ὁ πνευματικὸς χειραγωγὸς του, ὁ εἰλικρινῆς φίλος καὶ ἐνισχυτὴς του. Παρέμεινεν εἰς Ὀλλάντην 7 περίπου χρόνια, ἀπὸ τοῦ 1771-1777. Ὑστερα διὰ Βιέννης, ὅπου ὁ ἀδελφὸς τοῦ πατρὸς του μητροπολίτης Βελιγραδίου Σωφρόνιος τὸν ἐκράτησεν ἐπ' ὀλίγον, διὰ Τεργέστης καὶ Βενετίας ἐπέστρεψεν εἰς Σμύρνην τὸ θέρος τοῦ 1778. Παραμένει τώρα ἐδῶ 4 χρόνια, μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 1782. Ἦτο ἀπησχολημένος μὲ διαρκῆ μελέτην. Καθημερινὸς σύντροφός του ὁ λαμπρὸς πάστωρ Κευν. Ἐμισοῦσε τοὺς Τούρκους, ἀπέρριπτε τὸν γάμον. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι συνανεστρέφετο ὀλίγους ἀνθρώπους ὠρισμένων κύκλων. Μόλις ἔλαβε τὴν ἔγκρισιν τῶν γονέων του, ἀνεχώρησε διὰ τὸ Montpellier, διὰ νὰ σπουδάσῃ Ἱατρικὴν. Παρέμεινεν ἐκεῖ 6 ἔτη. Εἰς τὸ μεταξύ οἱ γονεῖς του ἀπέθαναν, ὁ πατέρας του εἶχεν ἐκπέσει πλέον ἀπὸ τὴν κακὴν ἔκβασιν τῶν ἐμπορικῶν του ἐπιχειρήσεων. Ἀπέμεινεν ὁ μόνος ἀδελφὸς του Ἀνδρέας. Κυριολεκτικῶς ἔστερεῖτο, οἰκονομικῶς ἐβασανίζετο. Ἐπάλαιεν ὅμως διαρκῶς. Ἀλλὰ δὲν εἶχε καὶ ὑγίαν καλὴν, οἱ συχνὲς αἰμόπτυσεις καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς σίτισις ἔθεταν ὑπὸ μόνιμον κίνδυνον τὴν ζωὴν του. Ἀπὸ τοῦ 1788 ἐγκατεστάθη εἰς Παρισίους. Ἐκεῖ καὶ ἀπέθανε (6 Ἀπρι-1833)¹.

Ἐνῶ πολλὰ ἔχει νὰ διδαχθῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἀλληλογραφίας Κοραῖ—Λώτου, ἐν τούτοις καὶ εἰς πολλὰ ἀπορεῖ. Πρῶτον καὶ βασικὸν ἐρώτημα γεννᾶται:—Πῶς συμβαίνει ὁ Κοραῖς νὰ γράφῃ πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην Λῶτον ὡς ἴσος πρὸς ἴσον, ὡς ὅμοιος πρὸς ὅμοιον, ὡς ἄνθρωπος μὲ κοινὰ πρὸς ἐκεῖνον διαφέροντα, ὡς ὁμότεχνος καὶ συνεργάτης; Τὰ γράμματά του ἦσαν μακρὰ καὶ λεπτομερῆ, ἐπὶ ποικίλων θεμάτων, πάντως γεμᾶτα Κοραῖν. Ὅλα τὰ χαρακτηρίζει ἕνας παλμὸς πρωτότυπος καὶ καυτός, μὲ κατευθύνσεις ἐτερόκλητες. Μόλις ποὺ διακρίνεται κύριον θέμα εἰς κάθε γράμμα μέσα εἰς τὸ σύμμεικτον περιεχόμενον του, ὅπου πυκνώνονται τὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς διεθνοῦς ἐπικαιρότητος συχνὰ ἡμερολογιακῶς μὲ ἄλλες φιλολογικῆς, γλωσσικῆς, καλλοιογικῆς ἢ πολιτικῆς παρατηρήσεις. Στίχοι ἀρχαίων ποιητῶν, χωρία συγγραφέων φορτίζουν τὰ γράμματα, ἀνάμεικτα μὲ ἀποσπάσματα ἐκ

πνευματικὸ ὑπόστρωμα τοῦ ἔργου του» (καὶ τῆς ζωῆς του); μέσ' ἀπὸ «λίγες βεβαιότητες ἀνάμεσα σὲ πλῆθος ἄγνοιες καὶ εἰκασίες» (σσ. 3, 51).

1. Ἴδὲ σύντομα βιογραφικὰ μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας εἰς τὴν μελέτην Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἀδαμάντιος Κοραῖς, «Ἑλληνικά», τ. ζ' (1933), σσ. 8 κ.έ.

τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ μαζί μ’ ὅλα αὐτὰ θέσεις, κρίσεις, γνώμες τοῦ γράφοντος ἐπὶ ζητημάτων ποικίλων. Διερωτᾶται κανεῖς, — ποῖος εἶναι τέλος πάντων αὐτὸς ὁ Λῶτος, πού ἐπάνω του ὁ Κοραΐς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκχυθῆ ὀλόκληρος; Δὲν ἤτο τοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ ἢ ψυχικοῦ ἐπιπέδου ὁ Πρωτοψάλτης; καὶ ὅμως μαζί του ὁ Κοραΐς εἶχε καθημερινὸν σχεδὸν διάλογον, τὸν ἐθεωροῦσεν ὡς τὸ πλέον κατάλληλον πρὸς τοῦτο πρόσωπον.

‘Ο Κοραΐς ἀναζητοῦσεν ἄνθρωπον, διὰ ν’ ἀδειάσῃ τὸν ἑαυτὸν του, διὰ νὰ ρήξῃ τὴν μοναξιά του, διὰ νὰ γίνουν οἱ πιεστικὲς καὶ πληθωρικὲς σκέψεις του ἔκφρασις. Τὸ πρόσωπον αὐτὸ πού ἐδιάλεξεν ἦτο ὁ Πρωτοψάλτης Σμύρνης Δημ. Λῶτος. Μαζί του τὸν συνέδεε παλαιὰ παιδικὴ ἢ εφηβικὴ φιλία, ἂν καὶ ἀναφορὰ εἰς αὐτὴν ἐλάχιστα γίνεται εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν. Τώρα ὅμως δι’ αὐτοῦ ἐπικοινωνοῦσε μὲ συγγενεῖς καὶ φίλους. Ὑστερα ἦτο πρόσωπον πρόθυμον γιὰ κάθε ἐξυπηρέτησιν καὶ ὁ Κοραΐς εἶχε τὴν ἀνάγκην του, χάρις εἰς τὴν προθυμίαν του αἰσθανόταν ὅτι δὲν ἦτο μόνος. Μία ἄλλη πτυχή πού δικαιολογεῖ τὴν πυκνὴν ἐπαφὴν εἶναι, ὅτι ὁ ξενιτεμένος καὶ μόνος Κοραΐς διεσκέδαζε μὲ τὰ ἀφελῆ μωρολογήματα τοῦ φίλου του καὶ διεσταύρωνε τοὺς ἰδικούς του ἀστείμους, ἀκόνιζε τὸ πνεῦμα του μὲ φιλολογικὲς παρεκβάσεις, μὲ παρατηρήσεις καὶ συμβουλές. Ὑστερα δι’ αὐτοῦ ἐζητοῦσε νὰ πληροφορηθῆται τὰ καθέκαστα τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὰ ἀπλούστερα ἕως τὰ σοβαρώτερα. Κάτι ἀκόμη ἱκανοποιοῦσε τὸν Κοραῖν, ὅτι τὶς πληροφορίες του ἐπὶ ζητημάτων τῆς ἡμέρας δὲν ἔγραφε μόνον διὰ νὰ ἱκανοποιῆται ἢ περιέργεια τοῦ Λῶτου, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ πληροφορηθῆται τὸ στενὸν ἢ εὐρὺ περιβάλλον του εἰς Σμύρνην, διότι καθαρὰ φαίνεται ὅτι τὰ γράμματα ἐκοινολογοῦντο¹. Εἰς ἐσχάτην ἀνάλυσιν,

1. «‘Ο Λῶτος ἦτο ὑπερήφανος διὰ τὴν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Κοραῖν καὶ ἀνεγίνωσκε τὰ γράμματά του εἰς τοὺς φίλους του Σμυρναίους, οἱ ὅποιοι τὰ ἤκουαν μὲ περιέργειαν ἀλλὰ καὶ ἀδιαφορίαν· αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἐπικράνε τὸν Κοραῖν καὶ ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν λόγων, διὰ τοὺς ὁποίους ἀργότερα παύει νὰ λέγεται Σμυρναῖος», γράφει ὁ Κ. "Α μ α ν τ ο ς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11. "Ὅπως ὁ Κοραΐς ἐζητοῦσε πληροφορίες διὰ πᾶν ὅ, τι ἐγένετο εἰς τὴν Σμύρνην καὶ ὁ Λῶτος τὸν ἐνημέρωνε τακτικά, ἔτσι εἶχε καὶ αὐτὸς τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐνημερώνεται ἐπὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Εὐρώπην. ‘Ο Κοραΐς πράγματι διαθέτει πολλὰς γραμμές, σελίδες καὶ φύλλα διαδοχικῶς καὶ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες πού ἐδιάβαζε μετέδιδε πρὸς τὸν φίλον του εἰδήσεις γενικοῦ περιεχομένου, πού πῶς πυκνὲς γίνονται κατὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν καὶ μετ’ αὐτήν. Ἡ τελευταία αὐτῆ εἰδησεογραφία χαρακτηρίζεται ὡς καταγραφή εἰς ζωντανὰς σελίδες ἡμερολογίου, εἰς δεκάδες σελίδες μάλιστα, πού ἡ ἀποστολὴ των πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἰσοδυναμεῖ μὲ δημοσίευσιν, ἀφοῦ «θὰ κυκλοφορήσουν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι καὶ θὰ διαβαστοῦν ἀπ’ ὅλους σχεδὸν ἐκεῖ κάτω στὴν πατρίδα». Λ. Β ρ α ν ο ὑ σ η ς, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς β’ ἐκδόσεως τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Πρωτοψάλτην τοῦ Συλλόγου ὠφελίμων βιβλίων, σ. κ’. Ἐδῶ ὁ Βρ. ὑποστηρίζει ὅτι «ὁ Κοραΐς ἔχει κιάλας ἀρχίσει νὰ διοχετεύῃ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τῆς ἐπιστολογραφίας τὰ ἐθνοδιαφωτιστικὰ του κηρύγματα στὸ ὑπόδουλο Γένος...». Τὰ γράμματα τῶν πρώτων ἐτῶν, πού περιέχουν τὸ προσωπικὸν δράμα τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς διογκώνεται συνεχῶς, δὲν νομίζω ὅτι ἤμποροῦσαν ν’ ἀποτελοῦν

Ένας τρομερά άπησχολημένος Κοραΐς, πού δὲν ἐχόρταινε ὕπνον, πού ἐσιτί-
ζετο ἄτακτα διὰ νὰ τὰ προλάβῃ ὅλα, ἐκαθόταν κ' ἔγραφε κατεβατὰ δλόκληρα
κ' ἐγέμιζε κόλλες πολλές μὲ τὰ γράμματα πρὸς τὸν Λῶτον. Ἦτο δὲ ὁ Λῶτος
Πρωτοψάλτης Σμύρνης, ἄλλο ἐπάγγελμα δὲν εἶχε¹.

3. « Ἔρωσ παιδείας — ἔρωσ τιμῆς »

Μέχρις ἡλικίας 23 ἐτῶν ὁ Κοραΐς ἔζησεν εἰς τὴν Σμύρνην μέσα εἰς
τὸ κλειστὸν οἰκογενειακὸν του περιβάλλον, μὲ τὸ βιβλίον εἰς τὸ χέρι, μὲ περι-
ωρισμένες συναναστροφές, μὲ σχετικῶς δοκιμαζόμενες τὶς οἰκονομικὲς δυνα-
τότητες τῆς οἰκογενείας καὶ μὲ υἱεῖαν ἐπισφαλῆ. Διὰ τὰ παιδικὰ καὶ νεανικά
του χρόνια δίδει ὁ ἴδιος μερικὲς πληροφορίες, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸν παι-
δευτικὸν κυριώτατα τομέα. Γράμματα ἔμαθεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σχολὴν
Σμύρνης μὲ διδασκάλους τὸν Παντολέοντα Σεβαστόπουλον καὶ Ἱερόθεον Δεν-
δρινόν, τὸν Ἰθακήσιον, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐκφράζεται κολακευτικά. Λέγει
μάλιστα εἰς τὴν Αὐτοβιογραφίαν του ὅτι οἱ διδάσκαλοί του «ἔδιδαν διδασκα-
λίαν πολλὰ πτωχὴν, συνωδευμένην μὲ ραβδισμόν πλουσιοπάροχον»².

ἐν γνώσει τοῦ ἰδίου κοινὸν ἀνάγνωσμα, διὰ περιφορᾶς μάλιστα. Ἦσως ὁ Λῶτος νὰ ἐδιάβαζε
περικοπὲς μόνον εἰς ὠρισμένους φίλους. Τὰ παγκόσμια νέα πιθανὸν νὰ ἐδιάβαζε πάλι ὁ
Λῶτος εἰς περισσοτέρους. Εἰς μίαν ἐπιστολὴν Κοραΐ πρὸς Λῶτον ἀπὸ 21 Ἰαν. 1793 (*Ἀλ-
ηλογραφία*, τ. Α', σ. 302) περιέχεται ἡ παραγγελία: «Παρακαλῶ νὰ κοινωήσης ὅσα σὲ
γράφω περὶ τῶν ταραχῶν τῆς Γαλλίας εἰς ὅλους μου τοὺς συγγενεῖς, ἀσπασάμενος αὐτοὺς
ἕνα πρὸς ἕνα κατ' ἔθνος, ἀνδρας καὶ γυναῖκας, πρεσβυτέρους καὶ νεωτέρους μὲ τὰς συνή-
θεις εὐχὰς τοῦ νέου ἔτους». Δὲν μοῦ φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ περιγραφή τῶν ταραχῶν τῆς
Γαλλίας — αὐτὴ ἡ μαρτυρημένη ἐπιθυμία τοῦ Κοραΐ ν' ἀνακοινωθῆ εὐρέως εἰς τοὺς συγ-
γενεῖς του — ἀποτελεῖ κηρύγματα πρὸς τὸ ὑπόδουλο Γένος ἐξ ἀφορμῆς τῆς κοινωνικοῦ
χαρακτῆρος Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

1. Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι, ὅτι ὁ Πρωτοψάλτης Σμύρνης
ἦτο καὶ μουσικολόγος καὶ συνθέτης. Ὡς ἐπάγγελμα εἶχε τὴν ψαλτικὴν. Συγκριτικῶς μὲ τὰ
δεδομένα τῶν συγχρόνων καιρῶν ἔταν ἐξετάζεται τὸ ζήτημα, δημιουργεῖ ἐξεταστῆν πρό-
βλημα, ὅτι εἰς μίαν ἐποχὴν μὲ λίαν περιορισμένα τὰ οἰκονομικὰ μέσα καὶ ὑπὸ δουλείαν οἱ
πόροι τῶν ἑνοριακῶν ναῶν ἐπαρκοῦσαν ν' ἀμείβουν τοὺς κοπιῶντας καὶ ψάλλοντας, ὥστε νὰ
ζοῦν τὶς οἰκογένειές των. Πάντως προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν, ὅτι ὁ πρωτοψάλτης τῆς Ἁγίας
Φωτεινῆς Σμύρνης κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀποζοῦσεν ἀπὸ τὸν μισθὸν του,
ἐνῶ ἐσφαλμένος θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι ἔψαλλε δωρεάν. Διὰ τὶς μουσικολογικὰς ἐπιδόσεις
του ἰδὲ Π η ν ε λ ὀ π η ς Γ ρ . Σ τ ἄ θ η, *Ὁ φίλος τοῦ Κοραΐ Δημήτριος Λῶτος καὶ τὰ μου-
σικά χειρόγραφα του*, «Ἐρανιστής», ἔτ. Ι' (1973), σσ. 157-186.

2. Προχείρως βλ. *Βίος Ἀδαμαντίου Κοραΐ (Αὐτοβιογραφία)*, εἰς Ἄ δ. Κο ρ α ῖ,
Χρυσὰ ἔπη, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 13. «Ὅτι μὲ ραβδισμοὺς ἐξεπαί-
δευαν οἱ διδάσκαλοι ἄλλων καιρῶν τοὺς μαθητὰς εἶναι βέβαια ἕνα ζήτημα. Ἀλλὰ τὸν Ἱερό-
θεον ὁ Κοραΐς δὲν συμπαθεῖ καὶ δὲν ἀναφέρει κἀν ὀνομαστικῶς. Τοῦτο ἐπισημαίνεται καὶ
ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἀδ. Κοραΐς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 9: «δὲν ἀναφέρει ὀνομαστί, διότι
δὲν εἶχε πολλὴν ἐκτίμησιν εἰς αὐτόν».

Ζήτημα εἶναι, ἂν ὡσάν παιδί ὁ μικρὸς Ἀδαμάντιος ἐπαιξε καθόλου. «Ἀπὸ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας, γράφει, ἤρχισα νὰ πτύω αἷμα καὶ τὸ ἔπτυσα ἀδιαλείπτως μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ. Ἀπὸ τότε δὲν ἔπαυσα νὰ τὸ πτύω...»¹. Ἀσφαλῶς μία λεπτὴ φύσις μὲ κλονισμένην ὑγείαν εἶχεν ἀνάγκην ἰδιαιτέρων φροντίδων τῆς καλῆς του μητέρας καὶ ἴσως οἱ πολλὲς προφυλάξεις καὶ περιορισμοὶ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα πῖσιν τοῦ ἐγώ, δεσμὰ καὶ ἀγχος. Ὑστερα ὁ ἔρωσ παιδείας καὶ ὁ ἔρωσ τιμῆς, καθὼς ὁ ἴδιος λέγει, τοῦ εἶχαν ἐμπνεύσει ὑπομονὴν καὶ φιλοτιμίαν νὰ μὴ ὑστερήσῃ εἰς παιδείαν ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογενειακῆς του παραδόσεως. Ἀνέλαβε διὰ τοῦτο ἐντατικὸν ἀγῶνα «νὰ ἀνοικοδομήσῃ ὅπως οὖν τὴν κακοκτισμένην σοφίαν του», μὲ διαρκῆ μελέτην καὶ μὲ κάλυψιν τῶν κενῶν ὥρῶν διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς λατινικῆς καὶ συγχρόνων ξένων γλωσσῶν, ἰταλικῆς, γαλλικῆς, ἀραβικῆς, ἐβραϊκῆς². Ὀλην λοιπὸν τὴν πρώιμη σοφίαν ὁ Κοραΐς ὤφειλεν εἰς τὴν συνεχῆ μελέτην καὶ ὄχι εἰς τὴν γνωριμίαν μὲ τὴν ζωὴν. Παρὰ τοῦτο, θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀνετράφη παιδεῖα καὶ νοουθεσία Κυρίου. Ἄν τὴν ζωὴν τῆς Σμύρνης ἐγνώρισε κάπως, τοῦτο πρέπει νὰ συνέβη κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀπὸ τὴν Ὀλλανδίαν καὶ κατὰ τὴν τετραετὴ παραμονὴν του ἐκεῖ (1779-1782). Τὸ περιβάλλον του ὅμως καὶ οἱ συνθήκες διαβιώσεως δὲν εἶχαν διαφοροποιηθῆ. Δι' αὐτὸ καὶ τὰ νεανικά του βιώματα ἰσχυροποιήθησαν καὶ παρέμειναν ἀμετάβλητα ἔκτοτε. Μεταξὺ τῶν ἀπλῶν ἢ διαφορομένων μορφῶν πολλὰς ἀνῆκαν εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν περίβολον καὶ πρέπει νὰ τίς ἀναζητήσωμεν.

Ἐν πρώτοις ὁ θεῖος (ἀδελφὸς τοῦ πατέρα του) Σωφρόνιος, ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου, ὁ ὁποῖος «καταταρεχόμενος ἀπὸ τὸν ἐκεῖ πασῶν εἶχε καταφύγει εἰς τὴν προστασίαν τῆς Μαρίας Τερέζης, αὐτοκρατορίσεως τῆς Γερμανίας». Ὁ Κοραΐς καὶ ὅταν μετέβαινεν εἰς Ἀμστελδάμον (1771) καὶ ὅταν ἐπέστρεφε (1778) εἰς τὴν Σμύρνην, παρέμενε διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν θεῖον του εἰς τὴν Βιέννην, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν μάλιστα ἐπὶ 40 ἡμέρας, καθὼς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος³. Δὲν λέγει τίποτε ἄλλο διὰ τὸν θεῖον του, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν μνημονεύῃ σημαίνει ὅτι οἱ 40 ἡμέρες παραμονῆς κοντὰ του τοῦ ἔδωκαν εὐκαιρίαν

1. Ἄ δ. Κο ρ α ῖ, *Χρυσᾶ ἔπη*, σ. 13. Ἡ ὑπόσ. 2 ἐδῶ εἰς τὴν σ. 13 εἶναι ἀστοχος. Εἰς τὴν ἀπὸ 3 Νοεμ. 1786 ἐπιστολὴν του γράφει ὁ Κοραΐς πρὸς τὸν Λῶτον: «Ἀπὸ τὴν λογιότητά σου πρῶτον μαθῶν ὅτι ἐπύρεξα καὶ αὐτοῦ εὐρισκόμενος μίαν φορὰν ἤξευρε λοιπὸν ὅτι δὲν ἔδοκίμασα ποτὲ πυρετόν, πάρεξ ἀφοῦ ἤλθον ἐνταῦθα καὶ τοῦτο διὰ κακὴν μου τύχην». Ἄλληλογραφία, τ. Α', σ. 75, στ. 7-9. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πρωτότυπη γνώμη ἐκφράζει ὁ καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Γ. Μ ε ρ ί κ α ς, ἀλλ' ἐδῶ ἐνδιαφέρει τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς κακῆς ὑγείας διὰ τὴν ἐπίπτωσιν ποὺ εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος.

2. Ἄ δ. Κο ρ α ῖ, *Χρυσᾶ ἔπη*, σσ. 13-15. Ἔπαρχει μία ριπή καὶ κατὰ τῶν διδασκάλων τῆς ἰταλικῆς καὶ γαλλικῆς, ἀλλ' ἀπ' αὐτοὺς ἔμαθε τίς δύο γλώσσας χάρις εἰς τὴν ἐπιμονὴν του.

3. Ἄ δ. Κο ρ α ῖ, *Χρυσᾶ ἔπη*, σ. 18.

βαθυτέρας γνωριμίας, άλλως τε φαίνεται ότι ἦτο ἀρχιερεὺς κύρους καὶ ἐκτιμῆσεως εἰς τὴν Βιέννην¹. Ἄλλ' ἐκφραστικώτερος ὁ Κοραῆς γίνεται δι' ἓνα ἄλλον συγγενῆ του, τὸν ὁποῖον τοποθετεῖ εἰς τὸ ὕφος τοῦ πάππου του. Ἐνοῶ τὸν πρὸς μητρὸς ἀνεψιὸν τοῦ πατρὸς του, ὅπως λέγει «ζῶντα ἀκόμη τότε καὶ διδάσκοντα τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν εἰς τὴν Χίον, ἱερομόναχον Κύριλλον»². Ὁ Κύριλλος οὗτος, διὰ τὸν ὁποῖον κολακευτικὰ ἐκφράζεται ὁ πρωτεζάδελφός του, εἶναι ὁ ἀντίπαλος τοῦ Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου ἐπαρκῶς κατηρτισμένους διδάσκαλος³.

Τὴν ἀναμφισβήτητη εὐσέβεια τοῦ Κοραῆ, καθὼς καὶ τὴν μεγάλην οἰκειότητα μὲ τὰ χριστιανικὰ γράμματα, πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν ἀκόμη καὶ εἰς εἰδικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, ἐκτὸς τῆς βαθείας μελέτης τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ἐκτὸς τοῦ τακτικοῦ ἐκκλησιασμοῦ, ἐκτὸς τοῦ περιβάλλοντος πού θά συμπληρωθῇ ἐν συνεχείᾳ. Ὁ αὐστηρὸς καὶ ἔντιμος Ἰωάννης Κοραῆς ἀπὸ τὸ 1775 ὑπηρετεῖ ὡς ἐπίτροπος τοῦ Μετοχίου τοῦ Π. Γάφου μαζὶ μὲ ἄλλους ἄρχοντες συγγενεῖς του. Ὅταν θὰ ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν Ὀλλανδίαν ὁ Ἀδαμάντιος, θὰ χρησιμοποιοῖται ὡς γραμματεὺς τοῦ ἐπιτρόπου πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτρόπων (Μπαχατόρηδων). Ὁ συντάκτης τῶν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων ἐπιτροπικῶν ἐπιστολῶν πέρα τῆς οὐσίας τοῦ περιεχομένου των ἔχει ὅλην τὴν εὐχέρειαν νὰ φιλοτεχνήσῃ τὴν ἐκφρασιν, νὰ καλλιεργήσῃ τὸ ὕφος, νὰ βάλῃ κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὰ γράμματα. Ὁ Κοραῆς συντελεῖ νὰ ἐδραιωθῇ ἓνας δεσμὸς τῆς οἰκογενείας του μὲ τὸ περιβάλλον τῆς ἱερᾶς Σιών, ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ ὁποῖου, ἂν δὲν ἀπεδυναμώθησαν, ἰσχυροποιήθησαν τὰ θρησκευτικὰ βιώματά του⁴. Ἀπήχησις εἰς τὴν κατάλληλην στιγμή τοῦ δεσμοῦ ἐκείνου θὰ φανῇ

1. Ἦτο γνωστὸς εἰς τὸν Ζαβίραν ὁ Σωφρόνιος καὶ ἀπέθανεν εἰς Βουδαπέστην, καθὼς ἀναφέρει. Γ ε ω ρ γ. Ἰ ω. Ζ α β ῖ ρ α, *Νέα Ἑλλάς, ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, ἀνατύπωσις α' ἐκδόσεως, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγή-ἐνδετήριον Τ. Ἀ θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1972, σ. 275. Ἱερεμίας Συναΐτης ὁ Κρής ἀναφέρει ὅτι δι' ὑποθέσεις τῆς μονῆς Σινᾶ τὸ 1774 ἴσως εὗρηκε προστασίαν εἰς Βιέννην ἀπὸ τὸν πρῶτον Βελιγραδίου Σωφρόνιον (πρόλογος τῆς Κλίμακος αὐτοῦ). Ἰδὲ Μ. Ι. Γ ε δ ε ω ν, *Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες*, ἐν Ἀθῆναις [1938], σ. 328. Ἰδὲ καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ Κ. Δ η μ α ρ ᾶ, *Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραῆ*, α' Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἀμαντον», Ἀθῆναι 1940, σσ. 7, 38-39, ὅτι ὁ Κοραῆς κατήγετο ἀπὸ λογία καὶ θρησκευομένη οἰκογένεια, ὅτι ἔζησε καὶ ἐμεγάλωσε μέσα εἰς θρησκευτικὴν ἀτμόσφαιραν, εἶχε δὲ καὶ θρησκευτικὴ φλέβα, πού διατρέχει ὅλην του τὴν ζωὴν.

2. Ἀ δ. Κ ο ρ α ῆ, *Χρυσᾶ ἔπη*, σ. 12.

3. Περὶ αὐτοῦ βλ. σχετικὰς εἰδήσεις ὑπὸ Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, *Ἡ παιδεία εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Χίον*, α' Ἑλληνικά, τ. Γ' (1930), σ. 390.

4. Γ. Π. Κ ο υ ρ ν ο ὕ τ ο υ, *Τὸ Ἁγιοταφικὸν τῆς Σμύρνης καὶ ἡ οἰκογένεια Κοραῆ*, α' Ἀθηνᾶ, τ. ΝΙ' (1949), σσ. 46 κέ., ὅπου παρατηρήσεις διὰ τὸν γραφικὸν χαρακτήρα, τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ νεαροῦ Ἀδαμαντίου, ἀλλὰ καὶ ὠρισμένους ἀντιλήψεις του μεταγενέστερες.

ὅταν ὁ Κοραΐς θὰ χρειάζεταιται ἐνίσχυσιν καὶ θὰ ζητῆ μέσῳ τῆς οἰκογενείας του νὰ τὴν ἐπιτύχῃ, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ὡς γνωστὸν, κατὰ τὰ ἔτη 1782-1783 ὁ Κοραΐς διὰ νὰ ἔχῃ μίαν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν ἐξέδωκε τὰ τρία πρῶτα γνωστὰ βιβλία του δηλ. α) Ὁρθόδοξος Διδασκαλία, ἥτοι μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Μόσχας Πλάτωνος «Σύνοψις τῆς χριστιανικῆς θεολογίας» (Λειψία 1782)· β) Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ τῆς Κατηγήσεως, τυπωθεῖσα νῦν πρῶτον εἰς χρῆσιν τῶν κοινῶν σχολείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους (Ἐνετίησι 1783)· γ) Μικρὰ Κατήχησις, σύντομος Ὁμολογία κατὰ μετάφρασιν (Ἐνετίησι 1783)¹. Εἰς τὴν πρώτην γνωστὴν μας ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην Λῶτον ἀπὸ Λιβόρνον 9 Σεπτ. 1782 ὁ Κοραΐς πληροφορεῖ τὸν φίλον του: «Τὸ βιβλίον τὸ πολυπαθέστατον τελειώνει τοῦτον τὸν μῆνα, καθὼς μοῦ γράφουσιν ἀπὸ Βιέννης· ὥστε θέλει τὸ ἔχετε αὐτοῦ (συμπεραίνω) σχεδὸν τὰ Χριστούγεννα. Τὸ συνιστῶ εἰς τὴν εὐνοιάν σου καὶ εἰς τὴν εὐνοιαν ὄλων τῶν φίλων, νὰ τὸ περιθάλψετε ὡς τέκνον ἰδικόν σας αὐτόν μου τὸν μικρὸν κόπον». Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν ὁ Κοραΐς ἐρωτᾷ: «Ἦλθεν ὁ ποιμὴν ἡμῶν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως;»² Πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1782 εἶχε στείλει ὁ Κοραΐς εἰς Βενετίαν πρὸς ἐκτύπωσιν τὴν Κατήχησιν διὰ χειρὸς φιλικοῦ προσώπου καὶ εἰς ἐπιστολὴν του ἀπὸ Montpellier 8 Ἰαν. 1783 ζητεῖ νὰ μάθῃ ἂν ἐτυπώθη³. Ὡστόσο ἔχει φθάσει ὁ Ἰούνιος καὶ εἰς τὴν ἀπὸ 15 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Λῶτον ὁ Κοραΐς θέτει πάλιν τὸ ἐρώτημα ἀγωνίας, ἂν τέλος πάντων ἔφθασαν εἰς Σμύρνην «ἡ Κατήχησις τοῦ Μόσχας ἀπὸ Λειψίας, ἔτι δὲ καὶ ἡ Σύνοψις αὐτῆς ἀπὸ Βενετίας»⁴.

Ὁ ποιμὴν διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κοραΐς ἐρωτοῦσεν ἂν ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν ΚΠολιν εἶναι ὁ Σμύρνης Προκόπιος, ὁ ὁποῖος τὸν θρόνον τῆς Σμύρνης κατεῖχεν ἀπὸ Ἰανουαρίου 1770, τὸν δὲ Ἰούνιον 1785 ἐξελέγη πατριάρχης ΚΠόλεως. Ὁ σύνδεσμος τοῦ Κοραΐ μετὰ τὸν ἡπιον Προκόπιον μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἐπομένην ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἀπὸ 11 Αὐγ. 1783, ὅποτε τοῦ παραγγέλλει νὰ ἐγχειρίσῃ τρία ἐξεμπλάρια τῆς Κατηγήσεως τοῦ Μόσχας μαζὶ μ' ἐπιστολὴν του πρὸς αὐτόν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἀπέστειλε τὴν 8 Μαΐου⁵. Διὰ τὸν Κοραῖν ἐζύγιζε πολὺ ἡ ὑποδοχὴ τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τῆς Σμύρνης, δι' ὃ παρακάτω εἰς τὴν ἰδίαν (11 Αὐγ. 1783) ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Λῶτον ἐπανέρχεται: «Γράψον μοι, ἂν ἐδέχθη ὁ ἅγιος Σμύρνης μετὰ εὐμενὲς ὄμμα καὶ τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰ βιβλία, ἀγκαλὰ εὐλογώτερον μοι φαίνεται νὰ τὴν ἐγχειρίσῃ ὁ πατὴρ μου πρὸς τὴν αὐτοῦ πανιερότητα, πάρεξ ἡ λογιότης

1. Τοὺς πλήρεις τίτλους, ἀνάλυσιν καὶ ἀντιδράσεις ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν ἔργων βλ. ὑπὸ Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ, Ἀδ. Κοραΐς, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 10-11, 22 κ.έ.

2. Ἀλληλογραφία, τ. Α', ἀρ. 7, σ. 20, στ. 20, 31.

3. Ἀλληλογραφία, τ. Α', ἀρ. 9, σ. 25, στ. 16.

4. Ἀλληλογραφία, Α', ἀρ. 11, σ. 29, στ. 9.

5. Ἀλληλογραφία, Α', ἀρ. 14, σ. 36, στ. 28.

σου»¹. Ἄλλὰ σαφέστερος ὁ Κοραῆς γίνεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς, πού δίδει τὶς ὁδηγίες πρὸς τὸν Λῶτον κ' ἐκφράζει ἀπεριφράστως τὴν ἐπιθυμίαν του: «τὴν ἐτέραν [ἐπιστολὴν] θέλει ἐγχειρίσει τῷ ἀγίῳ Σμύρνης ὁμοῦ καὶ τρία ἐξεμπλάρια ἀπὸ τὸ αὐτὸ βιβλίον τὸ ἀπὸ Βενετίας. Ἦγάπουν νὰ ἤθελε φανερώσεις καὶ διὰ ζώσης φωνῆς πρὸς τὴν αὐτοῦ πανιερότητα τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ὅποιαν ἔχω, τοῦ νὰ εἰσαχθῇ αὐτὸ τὸ βιβλιάριον εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα τῆς Σμύρνης»².

Τὰ τρία πρῶτα βιβλία του ὁ Κοραῆς προώριζε δι' εὐρεῖαν κατανάλασιν χάριν τοῦ θρησκευόντος λαοῦ καὶ πρὸς φρονηματισμὸν τῆς σπουδαζούσης νεότητος, ἀλλὰ καὶ δι' οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν ἰδικήν του. Οἱ ἐκκλησιαστικὲς του γνωριμίες λοιπὸν φυσικὸν ἦτο νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Ὡς ἐπιτελικὸς αὐτὸς καθοδηγεῖ τὸν Λῶτον πρὸς διανομὴν ὠρισμένων τευχῶν πρὸς ἀποδέκτες, πού θὰ διευκόλυναν τὴν διάθεσιν. Ἀκριβῶς μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ οἱ ἀποδέκτες, οἰκειοὶ καὶ γνώριμοι τοῦ συγγραφέως. Ἐκτὸς τοῦ Σμύρνης Προκοπίου, οἱ τέσσαρες πατριάρχες ἀνήκουν εἰς τὸ ἐφεδρικὸν δυναμικὸν οἰκογενειακῶν ἢ προσωπικῶν γνωριμιῶν. Καὶ πρῶτον ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἐπιστολὴ 11 Αὐγ. 1783: «Ἐγκεκλεισμένης ἐνταῦθα θέλει εὔρεις δύο ἐπιστολάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας τὴν μίαν θέλει στείλεις πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην (ἀφοῦ τὴν σφραγίσῃς), ὁμοῦ μὲ ἕξ ἐξεμπλάρια ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα ἀπὸ Βενετίας βιβλία, τὰ ὅποια εἶναι ἀφιερωμένα, καθὼς ἤξεύρεις εἰς αὐτόν»³. Πρόκειται διὰ τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Γαβριὴλ Δ' τὸν ἀπὸ Παλ. Πατρῶν, ὁ ὅποιος κατήγετο ἀπὸ τὴν Σμύρνην· τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον κατεῖχεν ἀπὸ 8 Ὀκτ. 1780 μέχρι τοῦ θανάτου του 29 Ἰουν. 1785 καὶ ὡς Συμυρναῖος φαίνεται ὅτι ἦτο οἰκειὸς τῆς οἰκογενείας Κοραῆ. Δι' ὃ ὁ Ἀδαμάντιος ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν τὴν Σύνοψιν τῆς Ἱερᾶς Κατηχήσεως. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς του ὁ Κοραῆς ἀναλογίζεται ὅτι τὰ σώματα πρὸς τὸν Πατριάρχην «ἔπρεπε νὰ εἶναι δώδεκα, μάλιστα ἐπειδὴ εἶναι ἀφιερωμένα εἰς αὐτόν», τὴν γενναιότητα ὅμως ἐμπόδιζεν ἡ ἀνάγκη, διὰ τοῦτο προσέθετε: «ὅταν δὲν ἔχη τις τὸν τρόπον νὰ φαίνεται ἐλευθέρως, εἶναι καὶ αὐτὸ μία παιδεία τοῦ οὐρανοῦ»⁴.

Τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους Πατριάρχες χρέος του ἐκδηλώνεται εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν (11.8.1783). Ἔχει ἐτοιμάσει τρία ὅμοια γράμματα, ἀπευθυνόμενα εἰς «τοὺς τρεῖς Ἀνατολικοὺς Πατριάρχας» καὶ παραγγέλλει νὰ σταλοῦν μαζὶ μὲ τὸ κάθε γράμμα καὶ 4 σώματα, 1 τῆς Κατηχήσεως τοῦ Πλάτωνος καὶ 3 τῆς Συνόψεως, μερίμνη τοῦ πατρὸς του. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ἐξομολόγησις

1. Ἐπιτομὴ, Α', ἀρ. 14, σ. 45, στ. 6. Καὶ προστίθεται, ἂν φανοῦν ὀλίγα τὰ τρία σώματα, νὰ γίνουν ἕξ πρὸς τὸν Σμύρνης (σ. 46, στ. 11).

2. Ἐπιτομὴ, τ. Α', ἀρ. 14, σ. 41, στ. 27.

3. Ἐπιτομὴ, Α', ἀρ. 14, σ. 41, στ. 24.

4. Ἐπιτομὴ, Α', σ. 46, στ. 12.

τοῦ Κοραΐ: «Μοὶ ἐφάνη εὐλογον νὰ θυσιάσω καὶ αὐτοῦ μερικὰ βιβλιάρια διὰ πολλὰ αἴτια καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλει ἀπαρέσει μήτε τὴν λογιότητά σου»¹. Ἄν ἡ ἀποστολὴ τῶν βιβλίων πρὸς τοὺς δύο Ἀνατολικούς, τὸν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, τῶν ὁποίων ἐζητοῦσε νὰ τοῦ γράψῃ ὁ Λῶτος τὰ δνόματα, εἶχε χαρακτῆρα φιλοφροσύνης, ἡ ἀποστολὴ πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων ἦταν ἐγκάρδια καὶ μαρτυρεῖται ἡ σκοπιμότης τῆς ἐπαφῆς ἀπὸ ἀξιοσπουδάστη περικοπῆ τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Λῶτον: «Εἰς τὴν τοῦ Ἱεροσολύμων θέλει προσθέσεις ἰδίᾳ σου χειρὶ καὶ τὰ ἐξῆς λόγια, μετὰ τὰ ὁποῖα θέλει παρακαλέσεις τὴν μητέρα μου νὰ βάλῃ τὴν ὑπογραφὴν της. Ἐγὼ ἡ μήτηρ τοῦ πονήσαντος μετὰ τοῦ μισερ Ἰωάννου καὶ τοῦ ἐτέρου υἱοῦ μου πανευλαβῶς προσκυνῶ τὴν ὑμετέραν θεοδόξαστον μακαριότητα. Ἴδου μακαριώτατε πάτερ καὶ δέσποτα, ὁ καιρὸς διὰ νὰ δεῖξῃ τὴν εὐνοίαν τὴν ὁποίαν εἶχε καὶ ἔχει πάντοτε ἀπὸ καλοκαγαθίαν της πρὸς τὴν ἡμετέραν συγγένειαν, μὲ τὸ νὰ δεχθῇ μὲ εὐμενὲς ὄμμα καὶ νὰ συστήσῃ ἔργῳ καὶ λόγῳ τοὺς κόπους τοῦ υἱοῦ μου. Τοῦτο προσμένω καὶ ἀπὸ τὴν ἔμφυτον αὐτῆς καλοκαγαθίαν καὶ ἀπὸ τὸν ζῆλον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καίεται ἡ μακαρία της ψυχῆ ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν χριστιανῶν ὠφελείας»².

Ἱεροσολύμων ἦτο ὁ Ἀβράμιος. Πρὸς αὐτὸν συνεδέετο ἡ οἰκογένεια, ἐφ' ὅσον ὁ πατήρ Ἰωάννης ἦτο ἐπίτροπός του, πρὸς τὸν Πατριάρχην ὁμοῦς ὁ υἱὸς δὲν ζητεῖ νὰ γράψῃ ὁ πατέρας του, λόγῳ γνωστῆς δυσαρεσκείας πρὸς τοὺς Ἀγιοταφῖτες, ἐνῶ ζητεῖ νὰ γράψῃ ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ δὴ νὰ τὸν παρακαλέσῃ ἐκ μέρους του³. Ἄλλο ζήτημα εἶναι, ὅτι, ὅταν γράψῃ ὁ Κοραΐς (11 Αὐγ. 1783), δὲν γνωρίζει ὅτι ὁ πατέρας του ἔχει ἀποθάνει (21 Ἰουλ. 1783). Ἐκεῖνο ποῦ προβληματίζει τὸν ἐρευνητὴν μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἶναι μία ἄλλη πτυχὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ Κοραΐ, ὅπως ἐξεικονίζεται μέσα εἰς τὸ ἴδιο τὸ γράμμα τῆς 11 Αὐγούστου 1783 ἀπὸ αὐτὸν ἐπιστέλλοντά πρὸς τὸν αὐτὸν ἀποδέκτην Πρωτοψάλτην Λῶτον. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταφερθῇ τὸ σχετικὸν τμῆμα τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦσιον: «Φαίνεται μοι καὶ σὲ βλέπω ταύτην τὴν ὥραν ἀποδυσπετοῦντα καὶ λέγοντα ὅτι ἐπινοῶ καὶ συλλογίζομαι μυρία πράγματα, διὰ νὰ αὐξάνω τοὺς κόπους σου. Μὴ ταράττεσαι, νὰ ζῆ ἡ ψυχὴ σου! Νομίζεις ὅτι ἔχω ἐγὼ ὄρεξιν ἢ καιρὸν νὰ γράφω τοιαύτας ἐπιστολάς; Ἄλλὰ τί νὰ κάμω; Αἱ περιστάσεις ἀναγκάζουσι πολλάκις τοὺς ἀνθρώπους νὰ κάμωσιν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν θέλουσι»⁴. Εἶναι φανερὰ ἡ διπλοθυμία. Τὸ φαινόμενον εἶναι ἀνθρώπινον. Τὸν Κοραΐ πιέζει ἡ ἀνάγκη νὰ γράψῃ γράμ-

1. Ἀλληλογραφία, Α', σ. 44, στ. 20.

2. Ἀλληλογραφία, Α', σ. 44, στ. 22 κέ.

3. Ἀλληλογραφία, Α', σ. 44, στ. 14: «Ἄν δὲν εὕρησ ἄλλον τρόπον ..., δύνασαι ... γράφων ὁ πατήρ μου ...». Σπάνιον ἀβλέπημα τοῦ Κοραΐ (ὀνομαστικὴ ἀπόλυτος).

4. Ἀλληλογραφία, Α', σ. 44, στ. 34 κ.έ.

ματα που δέν θέλει και πρὸς ἀνθρώπους που δέν θέλει. Καὶ ὅμως τὰ γράφει, εἰς αὐτὰ προσδίδει καλλιπεῖς ἐξωτερικὸν περίβλημα καὶ φιλοτεχνεῖ τεχνηέντως τὸ ἐσωτερικὸν περιεχόμενον, ὥστε νὰ εἶναι ἀληθοφανές. Τὴν στιγμὴν που γράφει τὰ γράμματα τὰ γράφει μὲ πᾶσαν εἰλικρίνειαν λόγῳ σκοπιμότητος καὶ μὲ τὴν δεσπύζουσαν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἐπιφέρουν κάποιο ἀποτέλεσμα. Παραλλήλως αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸν Πρωτοψάλτην Λῶτον ὅτι μέσα εἰς αὐτὰ τὰ γράμματα δέν κρύπτεται ὁ πραγματικὸς του χαρακτήρ, ὅτι θυσιάζει ἓν μέρος σοβαρὸν τῆς ἠθικῆς του προσωπικότητος ἐξ ἀνάγκης, σχεδὸν ἀποκαλύπτει ὅτι ἐνεργεῖ ὑπὸ προσωπεῖον. Διερωτᾶται κανεὶς, διατί τὸ κάμνει. Νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν εἰκόνα που δίδει ὁ ἴδιος; Φοβοῦμαι ὅτι δέν εἶναι διπρόσωπος. Ἡ διπλοθυμία ἴσως εἶναι φαινομενικὴ, πιθανὸν διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ πρὸς μείωσιν τῆς ἀξιοπρεπειᾶς του ἀποκαλυπτομένη καὶ καιροσκοπικὴ ἐνέργεια ἐνώπιον τοῦ φίλου μὲν Λῶτου, ἀλλ' εἰς συγκρότησιν μὴ ἐπιδεχομένου σύγκρισιν μαζί του, ἐπομένως ὑποδεεστέρου καὶ ἴσως προθύμου εἰς τοιούτου εἶδους ἐνέργειες. Ἦθελε λοιπὸν νὰ προφυλάξῃ τὸν ἑαυτὸν του ἐναντι τοῦ ἀπλοῦ κοῦ φίλου;

Ἄλλ' εἰς Σμύρνην δέν ἐλειτουργοῦσε μόνον Μετόχιον τοῦ Π. Τάφου, ἐλειτουργοῦσε καὶ Συναϊτικόν, μέλος τοῦ ὁποίου ἦτο φίλος τοῦ Κοραῆ Γεράσιμος Συναΐτης. Πρὸς αὐτὸν συχνά-πυκνά στέλλει διὰ τοῦ Λῶτου χαιρετίσματα κ' εὐχαριστίες διὰ δῶρα που τοῦ ἔστειλε, ἀλλὰ καὶ γράμματα τοῦ ἔγραφε, ἐπιδιδόμενα διὰ τοῦ Λῶτου. Οἱ ἐκφράσεις τοῦ Κοραῆ δι' αὐτὸν δέν φαίνεται νὰ ἔχουν μόνον ἐπιφάνειαν: «Προσκύνησόν μοι τὸν ἅγιον Πρωτοσύγκελλον Συναΐτην καὶ εἰπέ του ὅτι τὰ σῦκα του ἦτον ἐξαίρετα...»¹. «Τὸν Πρωτοσύγκελλον Συναΐτην, διὰ τὸν Θεόν, νὰ μὴ ξεχάσῃς» (νὰ προσφέρῃ Κατήχησιν καὶ προσρήσεις²). Παλαιὸς γνώριμος τοῦ Κοραῆ ἦτο ἓνας προηγούμενος Βατοπεδίου, λόγιος καὶ γνώστης τῆς βλαχικῆς. Δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικῶς, ἀλλ' ὁ Κοραῆς παραγγέλλει νὰ τοῦ δοθοῦν ἀντίτυπα καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ ὁ Λῶτος νὰ συνιστᾷ τὴν Κατήχησιν εἰς τὰ πνευματικὰ του τέκνα³. Ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἓνας ἄγνωστος κληρικὸς, τὸν ὁποῖον μόνην φορὰν ἀναφέρει ὁ Κοραῆς εἰς ἐπιστολὴν του ἐκ Παρισίων τῆς 27 Νοεμ. 1796 διὰ τῆς ἐξῆς πρὸς τὸν Λῶτον παραγγελίας: «Τὸν πανοσιώτατον ἱερομόναχον Διονύσιον προσκύνησον καὶ ἄσπασαι ἐκ μέρους μου, ὅχι τὰς χεῖρας τὰς ὁποίας ἀσπάζονται ὅλοι ἀλλὰ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον φιλοῦσι μόνοι οἱ ἀληθινοὶ φίλοι»⁴.

1. Ἄλληλογραφία, Α', ἀρ. 11, σ. 30, στ. 5 (15 Ἰουν. 1783).

2. Ἄλληλογραφία, Α', ἀρ. 14, σ. 37, στ. 1. Ἐπίσης σ. 41—42, 46, στ. 11, Ἄρ. 17, 23 Μαρτ. 1785, σ. 53, στ. 22. Ἄρ. 42, 3 Μαῦτου 1791, σ. 163, στ. 20. Ἄρ. 54, 15 Νοεμ. 1791, σ. 204, στ. 17, κ.λπ.

3. Ἄλληλογραφία, Α', ἀρ. 14 καὶ 23, 11 Αὐγ. 1783 καὶ 3 Νοεμ. 1786, σσ. 41 στ. 17 καὶ 73 στ. 11.

4. Ἄλληλογραφία, Α', ἀρ. 170, σ. 500, στ. 24.

Ὁ Κοραΐς ἦτο περίπου συνομήλικος μὲ τὸν εὐπαιδευτὸν ἀρχιδιάκονον τοῦ μητροπολίτου Σμύρνης Προκοπίου καὶ ἔπειτα Πρωτοσύγκελλον καὶ διάδοχον αὐτοῦ Γρηγόριον. Πρέπει νὰ ἐσχετίζοντο καὶ πιθανῶς νὰ συνεδέοντο στενά, ὅπως τοῦλάχιστον μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κοραΐ μετὰ τὸν Λῶτον κατ' ἀρχήν. Τὴν πρώτην μνείαν εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἀπὸ 12 Φεβρ. 1783 ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας πλὴν τῶν ἄλλων ἐζητοῦσεν ἀπὸ τὸν φίλον του νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ταχίστην εἰσπραξίν χρέους πρὸς αὐτὸν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὸν πρόσωπον, ὡς φαίνεται, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὁ Λῶτος ὄφειλε ἀνὰ παρακαλῆσιν τὸν ἐκκλησιαστικὸν δικαστὴν νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος του ἐκὼν ἀέκων». Ἐν ὅμως ὁ ὀφειλέτης ἐξακολουθοῦσε ν' ἀρνήται, γράφει παρακάτω ὁ Κοραΐς: «παρακαλῶ σε νὰ προσκυνήσῃς καὶ νὰ παρακαλέσῃς ἐκ μέρους μου τὸν πανοσιολογιώτατον Πρωτοσύγκελλον νὰ τὸν ἀναγκάσῃ ὡς ἐπίτροπος ἀρχιερατικὸς...»¹.

Βιβαίως καὶ τὰ βιβλία του ἀπέστειλε πρὸς τὸν Γρηγόριον ὁ Κοραΐς καὶ ἐζήτησε τὴν ἐνίσχυσιν του διὰ τὴν εἰσαγωγὴν των εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Σμύρνης διὰ τοιούτων: «... εἰπὲ καὶ τῷ ἁγίῳ Πρωτοσυγκέλλῳ κυρίῳ Γρηγόριῳ, ἀφοῦ εὐλαβῶς τὸν προσκυνήσῃς ἐκ μέρους μου, ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἤθελε συνεργήσῃ εἰς αὐτὸ [νὰ εἰσαχθῇ τὸ βιβλιάριον εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα τῆς Σμύρνης] καὶ ἡ πανοσιολογιότης του. Μὴ λησμονήσῃς νὰ δώσῃς καὶ τῇ πανοσιολογιότητί του τρία ἐξεμπλάρια ἀπὸ τὴν αὐτὴν Σύνοψιν τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ Κατηχήσεως...» (ἐπιστολὴ 11 Αὐγ. 1783)². Μεταξὺ ἄλλων παραγγελιῶν εἰς τὴν ἀπὸ 23 Μαρτίου 1785 ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Λῶτον ὁ Κοραΐς γράφει: «Προσκύνησον ἐκ μέρους μου τὸν πανοσιολογιώτατον Πρωτοσύγκελλον τοῦ ἁγίου Σμύρνης»³. Τοῦτο εἶναι μία φιλοφρόνησις ἐνδεικτικὴ, ὅτι οἱ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν σχέσεις ἀμοιβαίας ἐκτιμῆσεως διετηροῦντο φιλικές, ἴσως δὲ καὶ τὸ αἶτημα τοῦ Κοραΐ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλιαρίου εἰς τὰ σχολεῖα εἶχεν ἱκανοποιηθῆ.

Ἄλλ' ἐντὸς τοῦ 1785 ἐσημειώθη σοβαρὰ μεταβολὴ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σμύρνης Προκοπίου εἰς Πατριάρχην ΚΠόλεως, ὁ κενὸς θρόνος ἐκαλύφθη δι' ἐκλογῆς τοῦ Πρωτοσυγκέλλου τοῦ Γρηγορίου. Ἡ ἐκλογὴ ἔγινε τὴν 1 Αὐγούστου 1785. Εἰς Σμύρνην ὁ νέος ἀρχιερεὺς ἔφθασε τὴν 14 Ὀκτωβρίου 1785 καὶ ἔτυχε λαμπρᾶς ὑποδοχῆς, τὴν ὁποίαν ἐπεσφράγισεν ἡ ὑπογραφή τοῦ συνυποσχετικοῦ γράμματος μεταξὺ Γρηγορίου καὶ τῶν προκρίτων, περὶ τῶν ὄρων, κατὰ τοὺς ὁποίους ὄφειλε νὰ διοικῆται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία»⁴. Ὁ Κοραΐς μόλις ἐπληροφο-

1. Ἐκκλησιολογία, Α' ἀρ. 10, σ. 26, στ. 1, 17 κέ.

2. Ἐκκλησιολογία, Α' ἀρ. 14, σ. 41, στ. 31 κέ.

3. Ἐκκλησιολογία, Α' ἀρ. 17, σ. 55-56.

4. Τὸ 1783 ὁ ἀρχιδιάκονος τοῦ Σμύρνης Προκοπίου Γρηγόριος μετέφρασε καὶ

ρήθη περί τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ φίλου του, ἔσπευσε νὰ τοῦ στείλῃ θερμὴν συγχαρητήρια ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνίαν 20 Νοεμ. 1785. Παρίσταται νοερώς, γράφει, ἐνώπιον τῆς πανιερότητός του, διὰ ν' ἀπολαύσῃ τὶς πατρικῆς του εὐλογίας. Καὶ συνεχίζει, εἰλικρινῶς ἐκφραζόμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα: «Καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τὸ χρέος καὶ ἡ ὑπόληψις, τὴν ὁποίαν εἶχον πάντοτε περὶ αὐτῆς, μὲ διεγείρουσιν εἰς τὸ νὰ συμμεθέξω τῆς ἱεῶς εὐφροσύνης». Ἐκφράζει τὰ συγχαρητήριά του· εἰς τὴν ἀρχιερωσύνην τὸν κατέστησαν ἄξιον τὰ προτερήματά του· οἱ συμπατριῶτες του Σμυρναῖοι ἠξιώθησαν τοιούτου ποιμένος, «ὅστις καὶ τὸν πλανώμενον ὀδηγήσῃ καὶ τὸν κλονούμενον ὑποστηρίξῃ καὶ τὸν λυπούμενον παραμυθήσῃ καὶ πάντας ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου θέλει κυβερνήσει». Ὑστερα ὁ Κοραῆς μακαρίζει τὸ σκάφος τῆς Σμυρναίων Ἐκκλησίας, διότι ἔμελλε νὰ κυβερνᾶται ἀπὸ «προεστῶτα φιλόσοφον», δι' ὃ «θέλει φθάσει εἰς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας». Ἡ κατακλείς τῆς συγχαρητηρίου ἐπιστολῆς εἶναι μία πρωτότυπη εὐχὴ, νὰ μὴ μείνῃ ὁ ἐπιστέλλων ἔξω τοῦ σκάφους, ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὸν ποιμένα καὶ τοὺς ἀδελφούς του νὰ συμπλεύσῃ τὸν σωτήριον πλοῦν. Πόσον ἀνεγνώριζε τοῦ Γρηγορίου τὴν παιδευσιν ὁ Κοραῆς μαρτυρεῖ ἡ ἀνεπιφύλακτη ἐκφρασις αὐτῆ: «Πληροῦται σήμερον εἰς τὴν ὑμετέραν πανιερότητα τὸ πάλαι ρηθὲν ὅτι ἴσως θέλει εὐδαιμονήσει ἡ πόλις, ὅταν ἡ οἰ βασιλεῖς φιλοσοφῆσωσιν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσι»¹.

Παραπέρα ἀπὸ ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα πάνυ εὐλαβῶς ὁ Κοραῆς ἐκφράζεται διὰ τὸν ἀσκητικώτατον μητροπολίτην πρόην Κορίνθου Μακάριον τὸν Νοταρᾶν, γνωστότατον συντηρητικὸν κληρικὸν τοῦ κύκλου τῶν Κολλυβάδων, ὁ ὁποῖος μετακινεῖται μεταξὺ Σμύρνης καὶ Χίου κυρίως². Μὲ τὴν πρὸς Λῶτον ἐπιστολὴν του τῆς 11 Αὐγ. 1783 ὁ Κοραῆς ἀπέστειλε δύο ἐπιστολάς, «ἀπὸ τὰς ὁποίας τὴν μίαν —ἐγράφε— θέλει δώσεις ἢ στείλεις

ἔξέδωκεν ἐν Βενετίᾳ δαπάνη τοῦ Σμυρναίου Ἰω. Πιττακοῦ τοὺς περὶ ἱερωσύνης λόγους Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τοῦ βιβλίου τούτου ὑπάρχει ἔκδοσις β': *Οἱ περὶ ἱερωσύνης λόγοι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*, μεταφρασθέντες εἰς κοινὴν διάλεκτον παρὰ Γρηγορίου Ε' Πατριάρχου τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐκδίδεται νῦν τὸ δεύτερον ὑπὸ Ἰωάννου Παπαδοπούλου, ἱερέως, Σμύρνη 1879. Τίς σσ. 117—147 καλύπτουν ἐνυπόγραφα «*Ἐγγραφα Ἀνέκδοτα περὶ τῆς ἐν Σμύρῃ ἀρχιερατείας τοῦ ἀοιδίμου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε'*», ὑπὸ Ἰωάννου Παπαδοπούλου-Κεραμέως (υιοῦ τοῦ ἱερέως ἐκδότου τοῦ τεύχους). Ἐδῶ, σσ. 119-122, ἐκδίδεται τὸ γινώσκον συνοποσχετικὸν ἐξ ἄρθρων 7. Πρβλ. καὶ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, *Σμυρναϊκὰ ἀνάλεκτα*, ἔκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1906, σσ. 85-88. Ἀνάλυσιν τῶν ὄρων βλ. ὑπὸ Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Τὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας Γρηγορίου Ε' εἰς Σμύρνην*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τ. ΙΒ' (1965), σσ. 392-395.

1. *Ἀλληλογραφία*, Α', ἀρ. 21, σ. 61.

2. Διὰ τὸν Μακάριον γενικώτερα μὲ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ χριστιανικὰ μνημεῖα Κορωθίας*, τ. Α', Ἀθήναι 1973, σσ. 284 κέ.

(ἂν αὐτοῦ δὲν εἶναι) ... τῷ ἁγίῳ Κορίνθου». Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν διευκρινεῖ ὅτι ἔγραψε πρὸς τὸν Κορίνθου «νὰ μεσιτεύσῃ διὰ δεύτερον τύπον»¹. Μέσω πολλῶν παραγόντων ἐπεδίωκεν ὁ Κοραΐς νὰ ἀνατυπωθοῦν τὰ δύο του βιβλία, ἡ Ὁρθόδοξος Διδασκαλία καὶ ἡ Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Κατηχήσεως, ἐξέφραζε μάλιστα τὴν πεποίθησίν του, ὅτι ἡ Σύνοψις θὰ ἐπωλεῖτο συντόμως, καὶ ἂν εἰσῆγετο εἰς τὰ σχολεῖα, δὲν θὰ ἔφθαναν 3 χιλιάδες ἀντίτυπα. Νέαν ἐπιστολὴν ἔστειλεν ὁ Κοραΐς εἰς τὸν Λῶτον προοριζομένην διὰ τὸν Κορίνθου μέσα εἰς ἰδικὴν του χρονολογουμένην ἀπὸ 23 Μαρτίου 1785², ἐνῶ εἰς τὴν ἀπὸ 11 Ἰουλ. 1786 ἔγραφε πρὸς τὸν Λῶτον: «Δὲν ἔχω καιρὸν νὰ γράψω πρὸς τὸν ἅγιον Κορίνθου· ὅθεν, ἂν ἔχῃς αἰτίαν νὰ τὸν γράψῃς, μὴ λησμονήσῃς νὰ τὸν προσκυνήσῃς εὐλαβῶς ἐκ μέρους μου καὶ νὰ τὸν κοινωνήσῃς τὴν δαφνηφορίαν μου»³. Ὁ σύνδεσμος μὲ τὸν πρ. Κορίνθου δὲν ἦτο προσωπικὸς μόνον τοῦ Κοραΐ, ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκογενείας του. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπὸ 11 Αὐγ. 1783 ἐπιστολὴν Κοραΐ πρὸς τὸν Λῶτον, ὅπου ἔχουν σημειωθῆ τὰ ἐξῆς: «Ἄν ὁ ἅγιος Κορίνθου εὐρεθῆ αὐτοῦ, πρέπει νὰ τῷ λαλήσωσι περὶ τούτου (ἦγουν περὶ τοῦ δευτέρου τύπου) καὶ οἱ γονεῖς μου. Ἄν γενῆ ἀπόφασις νὰ τυπωθῶσι καὶ δεύτερον, πρέπει νὰ γενῆ τὸ γρηγορώτερον ...»⁴. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης ἢ κινητοποιήσις φίλου πιστοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐστήριζεν ἐλπίδα θετικὴν. Κορυφώσις τῶν φιλικῶν σχέσεων Κοραΐ—Μακαρίου εἶναι ἡ γνωστὴ τοῦ πρώτου πρὸς τὸν δεύτερον ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνίαν 12 Νοεμ. 1785. Ὑστερα δὲν ἀναφέρεται πλέον παρὰ μετὰ πάροδον ἀρκετῶν ἐτῶν, εἰς ἐπιστολὴν ἀπὸ 1 Ἀπριλ. 1797 πρὸς τὸν Λῶτον: «εἰπέ μοι, ἂν ζῆ ὁ Κορίνθου, ὁ φίλος μου καὶ τοῦ εὐρίσκεται»⁵.

Ἐν πρώτοις ὁ Κοραΐς, γράφων πρὸς τὸν πρ. Κορίνθου Μακάριον, μετὰ τὴν τυπικὴν φιλοφρόνησιν, λέγει ὅτι ἀπὸ τὸν Πρωτοφάλην ἔμαθε «τὴν ἐκ τοῦ ὑστερήματος φιλότιμον ἐπικουρίαν», διὰ τὴν ὁποῖαν αἰσθάνεται εὐγνωμοσύνην καὶ ὄχι μόνον δι' αὐτὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προσευχὴν του ὑπὲρ τοῦ διεξαγομένου ἀγῶνος του, ὥστε «νὰ τελέσῃ τὸν δρόμον του εὐτυχῶς». Ὡς φίλος ὁ Κοραΐς ἐπιδεικνύει παρακάτω οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀσκητικὸν Μακάριον, συνιστῶν νὰ προσέχῃ τὴν ὑγίαν του χάριν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φίλων του. Ὡς ἱατρὸς συνιστᾷ τροφὴν ὑγιεινὴν, εὐχυμον καὶ εὐπεπτον καὶ τονίζει ὅτι ἡ νηστεία δὲν εἶναι ἀρετὴ ἀλλὰ μέσον πρὸς ἀρετὴν. Τέλος παρακαλεῖ νὰ τοῦ γράφῃ, νὰ τὸν πληροφορῇ διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Χίου καὶ δι' ὅ,τι ἄλλο λόγου ἄξιον καὶ κατακλείει τὴν ἐπιστολὴν μὲ ὄλον τὸ παραδεδομένον τυπικὸν φιλοφροσύνης καὶ ἐγκαρδιότητος⁶.

1. Ἐπιτομὴ, Α' ἀρ. 14, σσ. 41-42, 40, στ. 19.

2. Ἐπιτομὴ, Α', ἀρ. 17, σ. 56 στ. 4 καὶ σ. 52, στ. 32.

3. Ἐπιτομὴ, Α' ἀρ. 22, σ. 66, στ. 16-20.

4. Ἐπιτομὴ, Α' ἀρ. 14, σ. 41, στ. 6 κέ.

5. Ἐπιτομὴ, Α', ἀρ. 175, σ. 507.

6. Ἐπιτομὴ, Α', ἀρ. 20, σσ. 59-60.

Τὰ γράμματά του ὁ Κοραΐς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην Σμύρνης καὶ πρὸς ἄλλα φιλικὰ πρόσωπα ἀπὸ τὸν ἱερατικὸν κύκλον διανοίξει μὲ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς μὲ τὴν ἰδίαν εὐχέρειαν ποὺ χρησιμοποιοεῖ κείμενα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας. Ἡ γραπτὴ ἐπαφή του κινεῖται μὲ τὸ ἱερατεῖον ὄλων τῶν βαθμίδων. Ἡ εὐσεβὴς του διάθεσις δὲν ἤμπορεῖ ν' ἀμφισβητηθῆ. Εἰς τὸ πρόσωπον ἐξ ἄλλου τοῦ πεπαιδευμένου φίλου καὶ προστάτου του πάστορος Κιουῖν (τοῦ περιφήμου Κεύνου) εἶχε πρότυπον καὶ ὑπόδειγμα εὐσεβοῦς κληρικοῦ. Ἡμποροῦμεν νὰ συναγάγωμεν ὅτι δεδομένη εἶναι ἡ πρὸς τοὺς κληρικοὺς ἐκτίμησις του καὶ ἡ ἀφοσίωσις του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ σκέψις του νὰ προσφέρῃ πρὸς τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα κατ' ἐπιλογὴν βιβλία ὀρθοδόξου πνεύματος μὲ προσωπικὴν πρωτότυπην συμβολὴν διὰ προσθηκῶν εἰς τὶς μεταφράσεις ξένων ἔργων μαρτυρεῖ ἔνθεον πόθον σωστοῦ χριστιανικοῦ φρονηματισμοῦ. Ἦτο, κατὰ ταῦτα, ὁ Κοραΐς μία γνησίᾳ θρησκευτικῆ συνείδησις ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως παρακολουθεῖται μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν του μὲ τὸν Πρωτοψάλτην Σμύρνης Δημήτριον Λῶτον¹. Κάποιες ἀσθενεῖς ἐπιφυλάξεις ποὺ μόλις εἶναι ὁρατὲς διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἐπεσημάνθησαν, δὲν ὀδηγοῦν εἰς θεμελιώσιν σοβαρῶν ἀντιφατικῶν τάσεων τοῦλάχιστον μέσα εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀποσπασμάτων ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο παραπάνω, ἀναγομένων εἰς γραπτὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐξαετίας 1782-1786. Ἡ γενικὴ θεώρησις ὁμῶς ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα ποὺ εἶδαμε κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸν διάστημα δὲν εἶναι σταθερά, ὅπως θὰ δοῦμε.

4. Μεταστροφή ἀπρόοπτη

Τὸ ἔτος 1786 εἶναι τὸ ἔτος τοῦ θριάμβου διὰ τὸν Κοραῖν μετὰ τὴν κρίσιν καὶ «δαφνηφορίαν του» εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Παρισίων. Ἡ πανηγυρικὴ ἀναγνώρισις τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀπὸ 11-15 Ἰουλ. 1786 ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Λῶτον ἰσοδυναμεῖ πρὸς καταγραφὴν ὄλων τῶν στοιχείων τῆς ἠθικῆς προσωπικότητός του. Πρὸς στιγμὴν ἔχει λησμονήσει ὅλα του τὰ βάσανα καὶ πανηγυρίζει τὸν θρίαμβόν του. Ἐντὸς τοῦ 1787 ἡ

1. Γενικῶς τὸ θέμα τῆς θρησκευτικότητος τοῦ Κοραῖ ἔχει ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἀντιμετωπισθῆ ἀπὸ ἐπιστήμονες κύρους. Ἐν πρώτοις βλ. Δ η μ. Σ. Μ π α λ ά ν ο υ, *Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ*, ἐν Ἀθήναις 1920. Ὁ ἑορτασμός τῆς 100ετηρίδος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κοραῖ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἴδιον καθηγητὴν νὰ ἐπιλέξῃ ὡς θέμα πανηγυρικοῦ λόγου τὸν θρησκευόμενον Κοραῖν. Δ η μ. Σ. Μ π α λ ά ν ο υ, *Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς, περὶ Ἐκκλησίας καὶ κλήρου. Λόγος ἐκφωνηθεὶς...*, Ἀθήναι 1933 (περιελήφθη καὶ εἰς τὸν εἰδικὸν τόμον: Ἡ Ἐκατονταετηρὶς τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, Ἀθήναι 1935). Εἰς τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμον, μὲ τὸν τίτλον: Ἀδ. Κοραῖ Χρυσᾶ Ἐπὶ (1934), τὸ Α' Μέρος ἀπαρτίζουν (σ. 57-82) ὑπὸ τὸν τίτλον *Θρησκεία* 15 ὑποδιαίρεσεις, μὲ ἀνθολόγησιν γνωμῶν τοῦ Κοραῖ ἐπὶ τοῦ μεγάλου θέματος (οἱ θετικὲς μόνον).

Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἀναπόλητος ἐπιστολή τοῦ Κοραΐς πρὸς τὸν Ἰωάννην περιέχει τὸ περίφημον ὄνειρόν του¹. Ἀπὸ Μαΐου 1788 ὁ Κοραΐς ἐγκαθίσταται εἰς Παρισίους καὶ ἀποκτᾷ πολλοὺς φίλους. Οἰκονομικῶς ἀνακουφίζεται. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1789 λήγοντος ἐξαπολύεται ἐπιθεσις γενικῶς καὶ μερικῶς ἐναντίον κληρικῶν. Ἐλεγχος ἐναντίον Συμυρναίων, πού δὲν ἐξεγείρονται ἐναντίον τῆς «ἀλόγου δεισιδαιμονίας», ἔλεγχος δριμύς τοῦ ὑπομένου νὰ καταπατῶνται «ὡς κνώδαλα ἀπὸ τοιοῦτους ἀνθρωπίσκους»².

Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν τῆς 8 Σεπτ. 1789 ὁ Κοραΐς ἐνθυμίζει εἰς τὸν Ἰωάννην μίαν παροιμίαν τῆς Συμύρνης, ὅτι οἱ καλόγεροι εἶναι ὡσὰν τὰ ἀναμμένα κάρβουνα καὶ ἂν τὰ πιάσης σβεσμένα μαυρίζεις τὰ χέρια σου, μὲ ἀναμμένα καίεσαι. Ἐν τούτοις ὁ Θεὸς ἔδωκε «νοῦν καὶ λόγον» νὰ πιάνη κανεὶς τὰ κάρβουνα «μὲ τὸ πτύον ἢ τὴν πυράγραν χωρὶς τινος βλάβης». Καὶ συνεχίζει: «Οὕτω καὶ τὸν ἀτακτοῦντα καὶ παραβάτην τῶν εὐαγγελικῶν προσταγῶν καλόγηρον εἶναι τρόπος νὰ τὸν σῶφρονίσωμεν ἢ καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσωμεν ἀπὸ τὰς κακίας του μὲ αὐτὸ τὸ πτύον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη αὐτὸς ὁ καλὸς πρωτοκαλόγηρος, ὁ Χριστὸς, διὰ νὰ καθάρσῃ τὴν ἄλωνα του ... Ἄν οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ἦσαν φωτισμένοι, δὲν λέγω ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ἂν ἤξευραν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας των, τοιαῦτα οὔτε αὐτοὶ τὰ ὑπέφεραν οὔτε αὐτὸς ἐτόλμα νὰ τὰ βάλῃ εἰς ἔργον. Ἄλλ' οἱ Ρωμαῖοι φαντάζονται ὅτι ἡ θρησκεία στέκει εἰς μερικὰς ἐξωτερικὰς παρατηρήσεις τοῦ γράμματος ... Ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ὄχι μόνον τὸ νὰ μὴ ἀδικῇ ἢ νὰ ἐπηρεάζῃ τις τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ ἐμποδίζῃ τοὺς ἀδικούντας, ὅταν ἡ πρόνοια τὸν ἔδωκε τοιαύτην δύναμιν. Ἄλλ' εἰς ἡμᾶς συμβαίνει τὸ ἐναντίον· ἐν ὅσῳ ὁ προστάτης θλίβει καὶ τυραννεῖ τοὺς ἀδυνάτους καὶ πτωχοὺς, σιωπῇ μεγάλη· καὶ τότε μόνον κινουῦνται οἱ δυνατοί, ὅταν ἐγγίσῃ τινὰ ἀπ' αὐτοῦς. Ἄν εἰς τὴν πρώτην παράνομον προσθήκην τῶν πέντε μόνον παραδάων, καθ' ὑπόθεσιν, εἰς τὴν κηδεῖαν ἢ εἰς τὸ βάπτισμα, ἀνοιγε κανένας τὸ στόμα νὰ τὸν εἴπῃ «τί πράττεεις», τὸ πρᾶγμα δὲν ἤξανε εἰς τοσοῦτον. Εἰς τὴν ἀρχὴν πρέπει νὰ θεραπεύωνται τὰ νοσήματα ...»³.

Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ Κοραΐς τὰ πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐπιστολὰς ἀνατρέφει κατὰ τοῦ ἀρχιερέως Συμύρνης, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου συμβουλευεῖ ἀνταρσίαν τῶν πιστῶν. Τὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς παρέχει πεδῖον συζητήσεως καὶ σχολίων. Ἡ βασικὴ αἰτία τῆς πολεμικῆς εἶναι, ὅτι ἀρχικῶς ἔγινε περικοπὴ τοῦ μισθοῦ τοῦ Πρωτοψάλτου Συμύρνης Δημ. Λώτου καὶ ἐν συνεχείᾳ

1. Ἐπιστολὴ, Α', ἀρ. 26, σσ. 83-89.

2. Ἐπιστολὴ, Α', ἀρ. 32, 8 Σεπτ. 1789, σσ. 111 κέ. (στ. 30 κέ.)

3. Ἐπιστολὴ, Α', σσ. 111-112, στ. 32-33; 1-26.

έγινε παύσις αὐτοῦ. Τοῦτο τὸ γεγονός χωρὶς νὰ συζητηθῆ ἀμέσως μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς κινουῦν αἴτιον, γνωστὸν βεβαίως ἀλλ' ὄχι ὡς πρὸς τοὺς λόγους ποὺ τὸ ἐπροκάλεσαν ὡς ποινὴν. Ποῖες ἄλλες πληροφορίες τοῦ Λῶτου συνῶδευσαν τὴν βασικὴν εἶδσιν ἐπίσης δὲν γνωρίζομεν. Πᾶν ὅ,τι τίθεται ἐνώπιόν μας προέρχεται ἀπὸ τὶς διαδοχικὰς ἐπιστολὰς Κοραῆ πρὸς Λῶτον. Ἐπομένως ἔχομεν ἐδῶ νὰ ἐξετάσωμεν τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Κοραῆ, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα καὶ μόνον αὐτὲς πρὸς τὸ παρὸν καὶ καθ' ἑαυτὲς καὶ ἐν συναρτήσῃ πρὸς ἄλλα σχετικὰ. Ὁ Κοραῆς πάντως ὅσα τοῦ ἔχει μεταδώσει ὁ φίλος του δέχεται ὡς ἀναμφισβήτητα καὶ ἐπ' αὐτῶν στηριζόμενος οἰκοδομεῖ τὴν πολεμικὴν καὶ ἐμμέσως τὴν παραμυθίαν πρὸς τὸν φίλον του.

Ὁ Κοραῆς ἀποκαλεῖ ἀτακτοῦντα καὶ παραβάτην καλόγερον τῶν εὐαγγελικῶν προσταγῶν τὸν ἀρχιερέα τῆς Σμύρνης πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ φίλου του Πρωτοφάλτου. Χειροτέρα προσφορά εἰς αὐτὸν δὲν θὰ ἤμποροῦσε νὰ γίνῃ. Οἱ χαρακτηρισμοὶ εἶναι βαρῦτατοι καὶ ἡ εἰκὼν τῆς διώξεως τοῦ ἀρχιερέως μὲ τὸ πτόον τῶν ἀνθρώπων, μὲ ἀναφορὰν εἰς τὸ φραγκέλιον ποὺ μετεχειρίσθη «ὁ καλὸς πρωτοκαλόγηρος Χριστὸς» ἀτυχεστάτη. Πόσον φρικιαστικὴ εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτῆ, ἤμπορεῖ νὰ τὸ δεῖξῃ ἡ τυχὸν ὑλοποίησίς της. Ὑπὸ καθεστῶς δουλείας τὸ σύμβολον τῆς παρηγορούσης Ἐκκλησίας νὰ δέχεται κτυπήματα εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰ ἀλώνια ἀπὸ τὸ ποίμνιον ὑπὸ ἀρχηγὸν τῆς ἀνταρσίας τὸν Πρωτοφάλην μὲ πτύα καὶ ρόπαλα, ἴσως καὶ μὲ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα μὲ προεξάρχοντα τὸν Πρωτοφάλην καὶ κανονάρχον τὸν Κοραῆν. Ὁ προσετῶς φιλόσοφος ἀντικείμενον χλεύης. Τὸ δὲ ὑψηλὸν μάθημα περὶ ἠθικῆς τῆς θρησκείας καὶ κατὰ τῆς ἀπαιδευσίας τῶν Ρωμαίων στοχεύει εἰς τὸ κενόν. Διότι, ὡς γνωστὸν, τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῶν δοκιμασιῶν τοῦ ἔθνους δὲν ἐστήριζεν ἡ γνῶσις ἀλλ' ἡ πίστις. Ἀσφαλῶς ἡ ἀληθινὴ θρησκεία δὲν στηρίζεται «εἰς μερικὰς ἐξωτερικὰς παρατηρήσεις», ἀλλὰ χωρὶς αὐτὲς τὶς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις ἰδίως τῆς λατρείας καὶ τῆς τελετουργίας, δηλ. χωρὶς τὴν ἐξωτερικὴν λαμπρότητά της ἡ χριστιανικὴ θρησκεία χάνει τὴν αἴγλην της, τὴν ἐπιβλητικότητά της. Ὁ κατάγραφος, καθαρὸς καὶ καταστόλιστος ναὸς, τὰ ἄμφια τῶν λειτουργῶν, τὰ κανδήλια, αὐτὴ ἡ ψαλτικὴ, ἀποτελοῦν ἐξωτερικὰς ἐνδείξεις, ποὺ ὅμως εἶναι συνηφασμένες μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς λατρείας καὶ προσευχῆς. Ὁ Κοραῆς ἔβλεπε τοὺς ὀλίγους καὶ διαβασμένους, δὲν ἔβλεπε τὸ πλήρωμα, εἰς τὴν γενικὴν του ἐπίθεσιν κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας.

Ἐξ ἴσου λυπηρὸν εἶναι, ὅτι ὁ σοφὸς τῶν Παρισίων συνιστοῦσε πρὸς τοὺς Σμυρναίους ν' ἀντιδράσουν ἐνεργῶς ἐναντίον τοῦ ἀρχιερέως των εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ «τὴν πρώτην παράνομον προσθήκην πέντε παραδῶν μόνον» εἰς μίαν ἱεροπραξίαν¹. Κρινομένη μὲ τὰ σημερινὰ μέτρα ἡ κατηγορία τῆς αὐξή-

1. Ἀλληλογραφία, Α', ἀρ. 32, 8 Σεπτ. 1789, σ. 112, στ. 21.

σεως τῶν δικαιωμάτων ἐνός κληρικοῦ ἀπλοῦ, πολὺ περισσότερον ἀρχιερέως, προκαλεῖ ἐντύπωσιν καὶ παρέχει ὄπλα εἰς τοὺς κατηγοροὺς τῆς ἐποχῆς διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πιστῶν ἀπὸ τὸν κλῆρον. Τὴν ἀντίληψιν ὅμως τοῦ Κοραΐ ἀντιμάχεται ἡ Ἱστορία, δηλ. ἡ στοιχειώδης γνῶσις τῶν συνθηκῶν τῆς ἐθνικῆς διαβίωσης κατὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας¹. Ἀφήνω ὅτι ὁ ἀγράμματος ἢ ὀλιγογράμματος ἱερεὺς ἀποτελοῦσε τὸ σύμβολον παρηγορίας διὰ τὸν πιστόν, τὸν σύμβουλον, ὄδηγόν καὶ ὑπογραμμὸν τοῦ πικραμένου καὶ ταλαιπωρημένου βίου του. Ἦτο καὶ αὐτὸς χειρῶναξ καὶ συνεδέετο μὲ τὰ γνωρίσματα τῆς κοινῆς μοίρας μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους. Τί κατέβαλλον οἱ χριστιανοὶ διὰ τὸν ἱερέα τῶν εἶναι γνωστόν, τὸ κατέβαλλον δὲ ἀγογγύστως εἰς εἶδος ἀνεξαιρέτως ὅλοι, ὅπως ἐπίσης δυσφοροῦντες ἢ μὴ κατέβαλλον τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχιερέως καὶ τὴν ζήτησιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς δὲν εἶχαν μισθόν, δὲν εἶχαν περιουσίαν, δὲν εἶχαν ἐπιδόματα καὶ ἀπολαυές, οὔτε φυσικὰ σύνταξιν. Εἶχαν τὰ καθωρισμένα δικαιώματά των ἀπὸ τὸ ποίμνιον, ὅπως πρὶν γίνουσι μισθωτοὶ τὰ εἶχαν καὶ ὀλίγον παλαιότερα οἱ κληρικοὶ μας. Τυχὸν αὐξήσις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀρχιερέως δὲν ὁμοιάζει μὲ νόσημα, ὅπως νομίζει ὁ Κοραΐς, διὰ τὸ θεραπεύσθαι κανεὶς εἰς τὴν ἀρχὴν, ὡσὰν ἰατρός.

Τὸ ζήτημα τοῦ χρέους μιᾶς ἐπαρχίας καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Πα-

1. Ἐξωριστὸ κεφάλαιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ μάλιστα δύσκολο ἀποτελεῖ ἡ παρακολούθησις τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων τῆς Μ. Ἐκκλησίας πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, ἡ κατανομὴ τῶν βαρῶν κατ' ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίας καὶ οἱ ἐπιβαρύνσεις τῶν κατοίκων χριστιανῶν ἔναντι τοῦ κλήρου γενικῶς καὶ εἰδικῶς. Πάντως βάσις πάσης περιπτώσεως ἀπαραιτήτως γνωστὴ εἰς τὴν ἔρευναν εἶναι, ὅτι ἡ φιλορηματία τῶν Τούρκων ἐδημιουργοῦσε διαρκῶς τυπικὰς, ἀτυπεῖς καὶ παράτυπε ὑποχρεώσεις διὰ κάθε ζήτημα (ἐκλογῆς ἀξιωματούχων τῆς Ἐκκλησίας, ἐπισκευῆς ἢ ἀνεγέρσεως ναῶν, κρούσεως τῶν κωδόνων, διεκδικήσεως κτημάτων, ἀποδοχῆς δωρεῶν, ἀσκήσεως φιλανθρωπικῶν ἔργων κ.λπ.). Οἱ ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς κρατοῦντας τῶν νεοειλεγόμενων ἀρχιερέων ἢ πατριαρχῶν ἀναγράφονται εἰς τὰ βεράτια των ὡς πεσκέσια, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῶν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ἐπεβάλλοντο φορολογίαι πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον, διὰ τοῦτο ἐδημιουργήθη χρέος βαρύτατον. Πλεῖστοι ἀρχιερεῖς κατὰ καιροὺς καθηρέθησαν, διότι δὲν ἤμποροῦσαν ν' ἀνταποκριθῶσι εἰς τὰς ὑποχρεώσεις των ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ χρέους καὶ οἱ λόγοι καταγράφονται καθαρὰ εἰς τὰ σωζόμενα καθαιρετικὰ ἔγγραφα. Δείγματος χάριν ὡς πρὸς τοὺς ἐλεγόμενους ἀρχιερεῖς χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ βεράτια τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' (1752) καὶ μητροπολίτου Βαρλαάμ Λεοντίου (1604). Ὁ Κύριλλος ὑπεχρέωνετο νὰ καταβάλλῃ «κατ' ἔτος εἰς τὸν βασιλικὸν χαζινὲ τὰ διωρισμένα εἰκοσι χιλιάδες γρόσια μὲ τὸν καλεμιγιέ τους καὶ πρὸς τούτους ἑκατὸν πέντε ὀκάδες κρέας τὴν ἡμέραν λόγῳ ἀτζακλικίου εἰς τὸ ἀτζάκι τῶν μοστατζήδων». Τοῦ Λεοντίου ἡ ἐκλογὴ ἐπεκυρώθη ἀπὸ τὸν σουλτᾶνον «ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει νὰ μετρήσῃ —καθὼς καὶ ἐμέτρησε— εἰς τὸν σαφιλὸν χασινὲ τὸ ρέσμι πεσκέσι», ὅσα εἶχε καταβάλλει καὶ ὁ προκατὰχός του Θεωνᾶς, «δέκα χιλιάδες ἄσπρα λόγῳ πεσκέσι μιρὶ» (120 ἄσπρα=1 γρόσι). Ἰδὲ Μ. Γ ε δ ε ὡ ν, Βραχεῖα σημειώσεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων, ἐν ΚΠόλει 1909, σσ. 52, 63. Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Ἐπίσημα γράμματα τουρκικά, ἐν ΚΠόλει 1910, ἰδίᾳ σσ. 76, 88 κ.λπ.

τριαρχείου έναντι τῶν κρατούντων — αὐτὲς οἱ ὑποχρεώσεις εἶναι πού ἐδημιούρσαν τὸ δυσβάστακτον διαρκῶς αὐξανόμενον χρέος— ὁ Κοραῆς φαίνεται ὅτι δὲν κατεῖχε¹. Δι' αὐτὸ οἱ ἐκρήξεις του μὲ τὴν ἀπὸ 15 Αὐγ. 1790 ἐπιστολὴν του ὅχι ἀπλῶς ὑπερβολικὲς εἶναι, ἀλλ' ἔξω οἰασθήποτε πραγματικότητος, λόγω δὲ τῆς ἀγνοίας τῶν δεδομένων ὁ σοφὸς παρασύρεται εἰς σειρὰν παραδόξων συλλογισμῶν καὶ παραπέρα ἀπ' αὐτοὺς εἰς χαρακτηρισμοὺς καὶ κρίσεις. Καὶ ὀρθῶς ὑποπτεῖται ὅτι προσφέρων χειρίστην συμβουλὴν, δυνατὸν νὰ μὴ ὀρθοφρονῇ: «ἀκολουθήσατε τὴν ἐξῆς συμβουλὴν μου· καὶ ἢ ἐγὼ μαίνομαι παντάπασι καὶ δὲν ἐξεύρω τί λέγω ἢ τὸ πρᾶγμα θέλει λάβειν καλὴν ἐκβασιν»². Ἡ συμβουλή του εἶναι· μόλις ὁ ἀρχιερεὺς ἀναχωρήσῃ, νὰ γράψουν ἀμέσως εἰς τὸν Πατριάρχη, «πρῶτον μέχρι πόσου ἀρκεῖσθε νὰ εἶναι τὸ χρέος τῆς ἐπαρχίας», μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι μέχρι τόσες χιλιάδες ἡμπορεῖ νὰ βαστάσῃ ἡ Σμύρνη, ὅχι περισσότερο· «ἂν τὸ χρέος ὑπερβῇ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἡμεῖς ἀρχιερεὺς χρεῖαν δὲν ἔχομεν· προτιμῶμεν νὰ ὑποκείμεθα ἀμέσως εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καὶ ἱκανοὶ εἶναι οἱ ἐφημέριοι ἡμῶν νὰ μᾶς ἀγιάζωσι, νὰ μᾶς βαπτίζωσι ...»³.

Ἄλλὰ καὶ ἐνῶ ἀπορεῖ κανεὶς πῶς τέτοιες προτάσεις βγαίνουν ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Κοραῆ ὡσὰν νὰ πρόκειται περὶ συναλλαγῆς μὲ πραγματευτὴν τῆς γειτονιάς, ἀκολουθεῖ ἄλλη περαιτέρω συμβουλή, εἰς περίπτωσιν πού ἐρχόμενος νέος ἀρχιερεὺς «προφασισθῇ ὅτι εἶναι ὑποκάτω εἰς χρέος βαρύτατον», νὰ τοῦ εἴπουν: «Τίς σὲ ἠνάγκασε νὰ μᾶς ἀγοράσῃς τόσον ἀκριβὰ, καθὼς ἀγοράζονται τὰ ἄλογα κτήνη; Ἐπειτα ἂν ἔχῃς χρέος, τίς ἀνάγκη νὰ τὸ πληρώσῃς εὐθύς; Οἱ δανεισταὶ ἀρκοῦνται μόνον εἰς τοὺς τόκους... Ἡ πανιερότης σου δὲν εἶσαι προσωρινός· ὁ σκοπός σου βέβαια, ἂν δὲν εἶσαι φανερός κλέπτης, εἶναι

1. Σχετικῶς βλ. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, *Ἡ ἐξωτερικὴ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος*, «Θεολογία», τ. Κ' (1949), σσ. 14 κέ., 200 κέ. Γενικώτερα βλ. παλαιὸν ἄρθρον τοῦ Μ. Γεδών. *Τὰ οικονομικά τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τοῦ ιη' αἰῶνος*. «Οικονομικὴ Ἐπιθεώρησις» (Ἀθηνῶν), ἀρ. 60 (Φεβρ. 1878) καὶ αὐτοτελῶς, Ἀθῆναι 1878, σσ. 14.

2. *Ἀλληλογραφία*, Α' ἀρ. 36, σ. 125, 33, 21, στ. 32. Ἡ κατηγορία ἀρχικῶς στρέφεται κατὰ Σμυρναίων: «Ἀθανάσιον, Βασίλειον ἢ Χρυσόστομον ἂν πέμψῃ πρὸς ὑμᾶς ἢ Σύνοδος διὰ ἀρχιερέα, εἰς ἕξ μηνῶν διάστημα θέλετε τὸν μεταβάλλειν εἰς δαίμονα, πόσον μᾶλλον ἂν ἔχῃ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ σπέρματα τῆς κακίας». Κ' εὐθύς ἐν συνεχείᾳ: «ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς ἕνας γυμνὸς καλὸς γῆρος καὶ τί εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον του; Νὰ σᾶς πέμψῃ δῶρα, τζιμποῦκια, χιλιάλια, μεστοπάσουμα καὶ ἄλλα τοιαῦτα παίρνια, μὲ τὰ ὅποια ἀπατῶσι τὰ μωρὰ παιδιὰ». Καὶ τὸ κατηγορητήριον συνεχίζεται: «Ἐπειτα περιέρχεται κατ' οἶκους διὰ νὰ σᾶς ἀγιάσῃ καὶ ὑμεῖς οἱ φιλόγιοι καὶ εὐσεβεῖς συνερίζεσθε πλέον τίς νὰ τὸν δώσῃ περισσότερα φλωρία, τίς νὰ τὸν ξενίσῃ λαμπρότερον, τίς νὰ τὸν περιποιηθῇ πλουσιώτερον. Τὸν ἀναβιάζετε εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν θεοποιεῖτε καὶ ἀφοῦ τοῦ ταράξετε τοιοῦτοτρόπως τὸν ἐγκέφαλον, παραπονεῖσθε ὅτι ἐγινε λύκος». Αὐτόθι.

3. *Ἀλληλογραφία*, Α' ἀρ. 36, σ. 126, στ. 35; σ. 127, στ. 1 κέ.

νὰ περάσης ὅλην σου τὴν ζωὴν μεθ' ἡμῶν, ἔχε λοιπὸν ὑπομονὴν ...»¹. Τὸ τροπάριον αὐτὸ ἴσως θὰ ἦτο δικαιολογημένος νὰ τὸ ψάλλῃ οἰοσδήποτε ἄλλος, πλὴν τοῦ Κοραΐ. Ἡ ὑπόδουλη ζωὴ ἐδημιούργησεν ἀδιέξοδα. Ὁ Κοραΐς ἐμισοῦσε τοὺς Τούρκους, ἔφυγε κατὰ πρῶτον λόγον ἀπὸ τὴν πατρίδα, νὰ μὴ τοὺς βλέπῃ, νὰ μὴ τοὺς ἀκούῃ². Δὲν ἐγνώριζε λοιπὸν τί ἐδημιούργησεν ἡ δουλεία εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἔθνος; Μὲ τὸ νὰ κατακρίνῃ κανεὶς τὴν ἀξιοκατάκριτη ἄλλως τε συνήθεια τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχιερέων μετ' αὐξήσιν τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος χρέους τῶν ἐπαρχιῶν ἕνεκα φιλοδωρημάτων, ἐξαγορῶν καὶ λοιπῶν δαπανῶν, δὲν διορθῶνεται τὸ κακόν, διότι τὰ ἀνθρώπινα πάθη συνυφαίνονται μετ' ἡμᾶς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ παρακολουθοῦν τὸν χαρακτῆρα των ὡς ἀδυναμίες.

Ὁ Κοραΐς ἐγνώριζε καλὰ τὸ καθεστῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τῆς Σμύρνης, τὸ ὅποῖον ὅλως παραδόξως διεκρίνετο διὰ τὴν δημοκρατικότητά του, τὴν συμμετοχὴν τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς παντοδυναμίας τοῦ προκαθημένου. Ἐπομένως αὐτὰ πού συμβουλεύει εὐθύς ἐν συνεχείᾳ διὰ τὴν ὅλην διοίκησιν (ἀφορισμοί, κρίσεις, διαζύγια, δίκαιον γενικῶς) ἀποτελοῦσαν καθεστῶς εἰς τὴν Σμύρνην³. Ἀλλὰ καθεστῶς ἀποτελοῦσαν καὶ ὠρισμένες συνήθειαι, ὡς π.χ. τῆς προσφορᾶς δῶρων ὑπὸ τῶν νεοεκλεγόμενων ἀρχιερέων, πού μετ' ἐπίσημον κατηγορηματικότητα κατακρίνει ὁ Κοραΐς, μετ' ἐπιβίβασιν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Σμύρνης τῆς ἐποχῆς⁴.

Εἰς τὰ γράμματα τοῦ Κοραΐ ἐφεξῆς εἶναι ἐπιμελῶς κλεισμένη μία ἀπροσδόκητη πολεμικὴ ἐναντίον τῶν καλογήρων γενικῶς τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐναντίον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Σμύρνης καὶ ἐναντίον αὐτῶν τούτων τῶν Συρναίων, τῶν κατοίκων συλλήβδην καὶ τῶν ἀρχόντων διὰ τὴν ἐφεκτικὴν στάσιν των ἕναντι τοῦ κλήρου καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὅλων τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, πού ἀνέχονται λόγῳ ἀπαιδευσίας μίαν κατάστασιν ἀπαρά-

1. Ἐπιτομή, Α' ἀρ. 36, σ. 127, στ. 15 κέ.

2. Ἐπιτομή, Κοραΐ, Χρυσᾶ ἔπιση, σ. 19: «τὸ λοιπὸν τοῦ καιροῦ κατέφευγα ὀλίγα στάδια μακρὰν τῆς πόλεως εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ νὰ μὴ βλέπω Τούρκους».

3. Διὰ τὸ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐφαρμοζόμενον δίκαιον, διὰ τὰ ὄργανα καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ πατριαρχικοῦ δικαίου ἰδὲ Ν. Ι. Πανατζοπούλου, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἰμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1960-63 (ΕΒΕΣΝΟΕ τ. Η', Μνημόσυνοι Π. Βιζυονίδου, σσ. 723 κέ.), σσ. 43 κέ. Διὰ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου εἰς Σμύρνην πρὸς τὸ τουρκικὸν καὶ τὸ δημῶδες καὶ δὴ διὰ τὴν ἐξύττητα τῆς ἀντιθέσεως εἰς τὴν Σμύρνην, σσ. 68 κέ. (Μνημ. Βιζυονίδου, σσ. 768 κέ.).

4. Γενικῶς εἰπεῖν, εἶναι σχεδὸν ἀπίστευτον ὅτι νεοεκλεγόμενος ἀρχιερεὺς ὑποχρεῖται καὶ χρεώνεται ν' ἀγοράσῃ δῶρα, πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας του, βάσει ἰσχύοντος ἐθίμου, τὸ ὅποῖον σέβεται μὲν αὐτὸς ἐκ λόγων φιλοφροσύνης, καταδικάζει δὲ μετ' ἐπίσημον σκληρότητα κορυφαῖος ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀκόμη καὶ τὴν εὐμείναν τῶν ἐπαρχιωτῶν τοῦ ἀρχιερέως. Μόνον ὡς ἐκρηξίς ἐσωτερικῆς κρίσεως κομπλεξικοῦ ἀνθρώπου ἡμποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν αὐτὰ πού γράφει ὁ Κοραΐς.

δεκτη. Γύρω ἀπ' αὐτὰ τὰ ζητήματα κινεῖται ὁ κάλαμος τοῦ σοφοῦ τῶν Παρισίων ὀξύς, ὅσον τροφοδοτεῖται πληροφοριακῶς μὲ γράμματα τοῦ Πρωτοψάλτου Λώτου διὰ τὴν περιπέτειάν του καὶ τὰ κατ' αὐτὴν καὶ περὶ αὐτὴν. Θὰ σταχολογήσωμεν λοιπὸν ἀπὸ τὰ Κοραϊκὰ κείμενα ἐνδεικτικῶς τὰ σημεῖα ποὺ ἐπιδέχονται συζήτησιν, πρὸς συναγωγὴν τῶν συμπερασμάτων μας.

Ἡ βαρύτερα ριπὴ κατὰ τῶν μοναχῶν εἶναι καὶ ἡ κορύφωσις τῆς ἀντιπαθείας τοῦ Κοραῆ ἐναντίον των: «τί καλὸν εἶδε τὸ Γένος ἀπὸ τοὺς καλογήρους; Δὲν ἐστάθησαν πάντοτε φιλοτάραχοι; Πάντοτε φιλόδοξοι; Πάντοτε ὑπουλοὶ; Δὲν εἶναι αὐτοὶ τὸ αἴτιον τῆς σημερινῆς ἀξιοδακρύτου αἰχμαλωσίας τοῦ Γένους; Δὲν εἶναι αὐτοί, οἱ ὅποιοι, ὅταν ἡ βασιλεία τῶν Ρωμαίων ἐψυχομάχει, ὄχι μόνον κατεγίνοντο εἰς 'μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις' κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ Παύλου, ἀλλὰ ἔκαμαν καὶ τοὺς ἡλίθιους ἡμῶν αὐτοκράτορας θεολόγους ἀντὶ στρατηγῶν;»¹. Δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παρούσαν μελέτην νὰ ἐξετάσῃ τί προσέφεραν οἱ «πάντοτε φιλοτάραχοι, πάντοτε φιλόδοξοι, πάντοτε ὑπουλοὶ» καλόγηροι εἰς τὸ Γένος. Ὁφείλω ὁμῶς νὰ σημειώσω ὅτι ὁ Κοραῆς, ποὺ ἐξαιρεῖ μόνον ὡς «φιλοχρίστους, εἰρηνικοὺς καὶ ταπεινόφρονες» τοὺς καλογήρους τῶν πρώτων 4-5 ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ Χριστοῦ (κακὴ ἀσφαλῶς διατύπωσις), δὲν ἀπομονώνει τὴν ἰδικήν του περίοδον ἀπὸ τὴν συζήτησιν, ἣ ὅποια ἔχει ἰδικὰ τῆς γνωρίσματα χαρακτηριστικά. Ὁ Κοραῆς ἀνατρέχει ἱστορικῶς εἰς τὸν ἐσωτερικὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἐταράσσεται μὲν συχνὰ ἀπὸ ζητήματα φανατισμένων μοναχῶν, ἀλλὰ δὲν μελετᾶται μόνον ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ δρᾶσιν εὐαρίθμων μοναχῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπέδρασεν αὕτη ἐπὶ τοῦ βίου, θρησκευτικοῦ, πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ. Φυσικὰ γενικεύει ὁ Κοραῆς τὰ μερικά, κρίνει μὲ αὐστηρότητα μὴ εἰδικῶς, διότι ἂν ἦτο εἰδικὸς δὲν θὰ παρασιωποῦσε τίς θετικὰς ὀψεις τοῦ ὅλου προβλήματος καὶ ἐντυπωσιάζει ἀρνητικὰ μὲ τὸ κύρος τῆς ὑπογραφῆς του τὸν μὴ ἐπαρκῶς πληροφορημένον ἀναγνώστην τῶν ἐπιστολῶν του καὶ ὅταν τίς ἔγραφε καὶ σήμερ' ἀκόμη.

Δὲν θὰ ἐξετάσω λοιπὸν τί ὀφείλει ὁ βυζαντινός, δηλ. ὁ χριστιανικὸς μεσαιωνικὸς βίος, εἰς τὸν μοναχισμόν καὶ τί ὁ βίος τῆς ὑποδουλωμένης Ἑλλάδος. Εἶναι πασίγνωστα πράγματα. Ἡ πληθωρικὴ ἀντιπάθεια τοῦ Κοραῆ κατὰ τοῦ κλήρου γενικῶς, ὀρθοδόξου καὶ καθολικοῦ, ἐκδηλώνεται μὲ φανατισμὸν καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐξωτερικὴν περιβολὴν μ' ἐπέκτασιν εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν του. Ἀπὸ τὸ ἀναμορφωτικὸν ἔργον τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Κοραῆς ἐκθειάζει τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ ράσου. Γράφει: «Ἐψήφισεν ἡ Σύνοδος ὁμοθυμαδὸν τὴν κατάργησιν τῶν ἱερομοναχικῶν ἐνδυμάτων καὶ δὲν ἔχουσι πλέον τὴν ἀδειαν οἱ καλόγηροι νὰ φοροῦσι διάφορα ἐνδύματα ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς, πάρεξ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἱερατικὴν συνήθη στολήν ... ὁ Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι ... δὲν ἐφόρουσαν ἄλλο ἐνδυμα ... ὅταν, πρὸς τοῦτο, συλλογισθῇ τις ὅτι αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικόν

1. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 36, 15.8.1790, σ. 124, στ. 27 κέ.

μαῦρον καὶ σκοτεινὸν ἔνδυμα συνήργησεν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὸν τῦφον καὶ τὴν αὐθάδειαν τῶν καλογήρων, μέχρις οὗ νὰ τὸ ὀνομάσωσι καὶ ἀγγελικὸν σχῆμα (ὡσὰν νὰ ἐρασοφόρησαν ποτὲ οἱ ἄγγελοι εἰς τοὺς οὐρανοὺς), καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν ἡμετέραν ἀθλιότητα καὶ μωροεulάθειαν, οἱ ὁποῖοι ὑποκάτω εἰς αὐτὸ τὸ ἔνδυμα ἐσυγχύσαμεν τὸν ἀληθῶς καλὸν καὶ θεοσεβῆ καλόγηρον μὲ τὸν ὑποκριτὴν καὶ θεομπαίκτην καλόγηρον, προσφέροντες ἐπίσης εἰς ὅλους τὴν αὐτὴν τιμὴν, ὅταν αὐτὰ συλλογισθῆ τις ...»¹.

Ὅταν λοιπὸν τὰ συλλογισθῆ αὐτὰ κανεῖς, ἀντιλαμβάνεται πὼς συμφέρει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν «ἢ κατάρρησις τῆς παραλόγου διακρίσεως». Ἀσφαλῶς τὸ ράσο ἔχει ἐπιβάλλει μακρὰ παράδοσις ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ βίου. Ἡ διάκρισις δὲν καλύπτει τῦφον καὶ αὐθάδειαν, ἔχει κάποιαν σκοπιμότητα. Καὶ διατὶ οἱ χριστιανοὶ πὺ τισοῦν ράσον καὶ ρασοφόρον χαρακτηρίζονται ἄθλιοι καὶ μωροφιλόδοξοι; Λαϊκὴ παροιμία διακηρύσσει ὅτι τὸ ράσο δὲν κάνει τὸν παπᾶ, ὅπως ἀσφαλῶς οὔτε ἡ κοινὴ στολὴ μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ράσο εἶναι μία πτυχὴ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ὅμως ἔχει ἔκτασιν καὶ ἀκριβῶς εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν συνυφαίνεται ἢ παράδοσις μὲ τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανικοῦ βίου. Ἀπλῶς εἶναι ἀνάγκη εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον νὰ ὑπενθυμίση κανεῖς ὅτι μέσα εἰς τὰ χρόνια αὐτὰ τῶν θλίψεων ἐξ αἰτίας τῆς δουλείας ἢ Ὀρθοδοξία ἐδέχτο ὑποὺλα πλήγματα ἀπὸ τὴν καθολικὴν καὶ προτεσταντικὴν προπαγάνδαν καὶ ἔναντι αὐτῶν τὴν ἄμυναν ἀνέλαβαν οἱ κληρικοὶ τῆς μακρᾶς περιόδου φέροντες τὸ καθιερωμένον ἔνδυμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ χρέους νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως των. Καὶ ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν. Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν ὁ κληρικός, ἐννοοῦμεν συλλήβδην τὸ σύνολον τῶν κληρικῶν, δὲν παρασυρόμεθα ἀπὸ ὀλίγους τυχόν ἀδυνάτους χαρακτῆρες, διὰ νὰ διαγράψωμεν τὸν θεσμόν καὶ τὸν ἱστορικόν του ρόλον.

Χάρις πληρότητος τῶν εἰκόνων, ἀρκεῖ σύντομον ἀνθολόγιον τῶν κατὰ καθολικοῦ κλήρου Κοραϊκῶν ἐπιθέσεων. «Πολλὰ μοναστήρια κατηργήθησαν καὶ ἐδόθη ἄδεια εἰς τοὺς καλογήρους καὶ καλογραίας νὰ ὑπανδρευθῶσιν..., ἔργον θεάρεστον... Δὲν σὲ φαίνεται προτιμότερον νὰ ἔχη ἕκαστος φλαράτζος τὴν γυναῖκα του παρά νὰ χρεμετίζη ὡς ἵππος θηλυμανῆς εἰς τὰς ἄλλοτριας γυναῖκας;»² Εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ πάπας ὀνομάζεται μουφτῆς τῆς Ρώ-

1. Ἐλληλογραφία, Α' ἀρ. 64, 15.4.1792, σ. 232, στ. 19 κέ.

2. Ἐλληλογραφία, Α' ἀρ. 38, 31.1.1791, σ. 144, στ. 18 κέ. Εἰς τὸ κατὰ τῶν Καθολικῶν κατηγορητήριον ὁ Κοραΐς ἀναφέρει τὴν ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τοῦ ἔθνους ὀμιλίαν τοῦ ἐπισκόπου Αὐτοδοῦνου καὶ μνημονεύει ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς «ἐζήτησαν νὰ διεγείρωσι τὸν λαὸν (καθὼς ἔκαμε καὶ ὁ ἰδιὸς σας αὐτοῦ)». Οἱ καλόγηροι μὲ διάφορα τάγματα ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα, «περισσότερα ἀπὸ τὰ τάγματα τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δαιμόνων», ἔχουν καὶ «μοναστήρια ἀναριθμητά, προικισμένα ἀπὸ τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν λαϊκῶν μὲ

μης¹. 'Ο άγιώτατος πατήρ τῆς Ρώμης έμαθε τήν φυγήν τοῦ βασιλέως με άνόητον χαράν, με τήν έλπίδα (να αναλάβωσι και πάλιν οί καλόγεροι τας αρχαίας τιμάς και πλοῦτον), ώστε να αποστέλλουν «ταπεινῶς θησαυρούς χρυσίου κατ' έτος»². 'Εναντίον τοῦ Βολταίρου «δέν έκινήθησαν οί καλόγεροι από ζήλον τῆς θρησκείας, αυτοί κατέφαγον πολλακίς τόν οίκον τοῦ Θεοῦ ... πῶς εἶναι δυνατόν να εύλαβῆται τις τήν θρησκείαν, όταν βλέπη τούς διδασκάλους και δδηγούς τῆς θρησκείας πράττοντας όλα τά έναντία εις ὅσα αὐτή διδάσκει;»³. 'Αμείλικτα έρωτήματα κατὰ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν καλογήρων, πού αμαύρωσαν τήν «καλογηροθρησκείαν» και ανάγκασαν τόν Βολταίρον να ανοίξη τά μάτια τοῦ λαοῦ, ν' αποδείξη «ὅποιοι λύκοι εἶναι οί καλόγεροι»⁴. 'Η πολιτικῆ μεταβολή εις Γαλλίαν έφερε και νέαν νομοθεσίαν περι τῶν καλογήρων (δηκτικὰ σχόλια κατὰ πάπα, έπισκόπων, έφημερίων κ.λπ.). Μεταβολές και εις τά πολλά έντός τῶν Παρισίων γυναικειᾶ μοναστήρια, αντίδρασις τῶν καλογραιῶν κ' ενέργειες τοῦ λαοῦ εις τὸ παράλογον πείσμα των: «έμαστίγωσαν ὀλίγον τὰ ὀπίσθια των ..., ἀποπώτατον έργον, ὄχι ὅμως ὀλιγώτερον άνόητον και τὸ έργον τῶν καλογραιῶν, αἱ ὅποια τώρα στοχάζονται τήν μαστίγωσιν ὡς μαρτυρικὸν στέφανον, με ταύτην ὅμως τήν διαφοράν, ὅτι αντί να τεθῆ ὁ στέφανος εις τήν κεφαλήν των έπροσηρμόσθη εις τά νῶτα»⁵.

'Ας έντοπισθῆ τώρα ὁ λόγος εις τίς βιαιότατες έπιθέσεις τοῦ Κοραῆ κατὰ τοῦ μητροπολίτου Σμύρνης. 'Αλλ' ἡ αναφορὰ θα γίνη συνδυαστικῶς και με τήν ὑπόθεσιν τοῦ Πρωτοψάλτου Λώτου και με τήν έπίθεσιν κατὰ Σμυρναίων. Διότι ἡ περιπέτεια τοῦ Λώτου αποτελεί τήν αἰτίαν τῶν έπιθέσεων και κατὰ κάποιον τρόπον έπιτρέπει να προσεγγίσωμεν εις αὐτήν. Εἰς τήν από 15 'Ιαν. 1788 έπιστολήν του πρὸς τόν Λῶτον ὁ Κοραῆς έγραφε: «Συμπάσχω και συλλυποῦμαι πολλα διὰ τὰ ἀληθινὰ σου βάσανα, διὰ τήν μείωσιν τοῦ μισθοῦ σου, διὰ τήν φαμιλίαν σου, διὰ τὸ ἀδύνατον τοῦ να έξισώσης τὰ κέρδη με τὰς δαπάνας σου· ὑπομονή, φίλε μου, χρειάζεται και πεποιθησις εις τήν πρόνοιαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ· αὐτὸς μόνος εἶναι ὁ ἀληθινὸς φίλος και προστάτης τῶν ἀδικουμένων, όταν αυτοί δέν γογγύζωσι ...»⁶. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού θίγεται

πλούτη ἄπειρα». Τώρα ἄρχισαν και τὰ πωλοῦν και θρηνοῦν οί καλόγεροι. Αὐτόθι, ἄρ. 36, 15.8.1790, σσ. 127-128.

1. 'Αλληλογραφία, Α' ἄρ. 42, 3.5.1791, σ. 160. Φράσεις ειρωνικῆς και περιφρονητικῆς (παπίδιον τῆς Ρώμης, άγιώτατος τοποτηρητῆς τοῦ Χριστοῦ, μακαριώτατος πατήρ κ.λπ.).

2. 'Αλληλογραφία, ἄρ. 54, 15.11.1791, σ. 196, στ. 23 κέ.

3. Αὐτόθι, σ. 197, στ. 3-10.

4. Αὐτόθι, σ. 197, στ. 15-20. Τὸ κατὰ καλογήρων κατηγορητήριο δέν φαίνεται ὅτι στρέφεται μόνον κατὰ τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας (θρησκεία ὑπόταταγμένη εις δεισιδαίμονα ἀνθρωπολατρίαν κ.λπ.).

5. 'Αλληλογραφία, Α' ἄρ. 42, 3.5.1791, σσ. 154-155.

6. 'Αλληλογραφία, Α' ἄρ. 27, σ. 90, στ. 27 κέ.

μὲ τὴν μείωσιν τοῦ μισθοῦ ἢ ἀρχὴ τῆς περιπετείας τοῦ Λώτου καὶ ὡς φίλος ὁ Κοραΐς τοῦ παρέχει φρόνιμη καὶ χριστιανικὴ παραμυθία ἀπὸ τὸ Montpelier. Εἰς τὸ Παρίσι πλέον ὁ Κοραΐς ἔχει λάβει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1788 τρία γράμματα τοῦ Πρωτοφάλτου (ἀπὸ 31/1, 29/3 καὶ 30/5) μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων καταγίνεται εἰς ἐπιστολὴν του ἀπὸ 15 Σεπ. 1788, ὅπου λόγος γίνεται δι' «ἐξωσιν τοῦ Πρωτοφάλτου ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά του ἀδίκως καὶ παραλόγως»¹. Τὰ συνοδευτικὰ σχόλια μαρτυροῦν τὴν ὀργὴν τοῦ Κοραΐ². Εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς κάποιες γενικεύσεις καὶ κρίσεις ὑποθέτω ὅτι ἀφορμὴν ἔχουν εἰς τὸ ἴδιο γεγονός καὶ ἐντοπιζονται διὰ τοιούτων: «... ἐκεῖ ὅπου ἐβασίλευαν οἱ σοφώτατοι νόμοι τοῦ Σόλωνος δυναστεύει τὴν σήμερον ἡ ἀμάθεια, ἡ κακία, ἡ βία, τὸ ζορμπαλίκι, ἡ αὐθάδεια καὶ ἡ ἀναισχυντία..., κυβερνώμεθα οἴμοι! ἀπὸ ποίους; Ἡ ἀπὸ χαμάληδες καὶ ντεβεντζῆδες ἢ ἀπὸ βαρβάρους καλογερίσκους, χειροτέρους καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐξωτερικοὺς τυράννους, διότι ἐκείνους, ὡς λύκους, δύνασαι κἂν νὰ τοὺς φυλαχθῆς, ἀλλὰ τοὺς ἐν σχήματι προβάτων τίς δύναται νὰ τοὺς φύγη; Ὅταν ὁ δυστυχῆς Ἕλλην, βλέπων ταῦτα, συλλογισθῆ ἑκεῖνα, τότε, φίλε μου, ἡ μελαγχολία μεταβάλλεται εἰς ἀγανάκτησιν καὶ εἰς ἀπόγνωσιν»³.

Ἐχει τόσον ἐπηρεασθῆ ὁ Κοραΐς ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ κλήρου εἰς τὸν καθόλου βίον, ὥστε ἀπὸ τὴν διδομένην ἀφορμὴν παρασύρεται εἰς φοβεροὺς παραλληλισμοὺς καὶ διατυπώνει δογματικὰ ἀποφθέγματα κατηγορηματικά: «Παῦσον τὴν τυραννίαν τῶν Τουρκῶν καὶ τὴν ἀλαζονικὴν φιλαρχίαν τῶν καλογήρων, καὶ εἰς διάστημα χρόνων ὀλίγων, χωρὶς θαύματος θείου, οἱ Ρωμαῖοι θέλει σοφισθῶσιν ὡς καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι»⁴. Ὅλιγους μῆνες ἐνωρίτερα εἶχε διατυπώσει πρὸς τὸν φίλον του ἀξιοσπούδαστον μέχρι παραδοξολογίας θεωρίαν συναφῆ: Φθονεροὶ εὐρίσκονται παντοῦ, ὅπου ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ἐπιπολάζουν καὶ ὅλες οἱ κακίες· εἰς τὴν Εὐρώπῃ δὲν εἶναι τόσον βλαβερές, διότι εἶναι χαλινωμένες ἀπὸ τὴν σοφίαν καὶ τὴν φρόνησιν· αἰ ταλαίπωροι ὁμογενεῖς μας, ἀπολέσαντες μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν σοφίαν, ἀν εἶναι καλοί, ἢ ἀρετὴ των εἶναι χωρὶς φῶς, διότι εἶναι ἀκατήχητοι καὶ αὐτῆν των τὴν πίστιν· ἀν ἐξ ἀτυχίας γεννηθῶσι κακοί, φέρονται ἀκράτητοι εἰς ὅλα τὰ δεινά, διότι δὲν ἔχουσι χαλιόν, μῆτε τῆς θρησκείας, τὴν ὁποῖαν ἀγνοοῦσι, μῆτε τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον ποτὲ δὲν ἐσυμβουλευθήσαν»⁵. Ὁ Κοραΐς λοιπὸν ἐπίστευε πῶς ἡ ἀμάθεια ποὺ ἐβασίλευε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταπολεμηθῆ ἀπὸ τὴν τυπολατρίαν ἄνευ βαθείας γνώσεως τῆς θρησκείας καὶ οὔτε ἀπὸ

1. Ἐλληλογραφία, Α' ἀρ. 30, σ. 103, στ. 30-31.

2. Αὐτόθι, στ. 25 κέ.

3. Αὐτόθι, σ. 100-101.

4. Αὐτόθι, σ. 102, στ. 13-16.

5. Ἐλληλογραφία, Α' ἀρ. 27, 15.1.1788, σ. 91, στ. 2-11.

χαλινόν σωφροσύνης άνυπαρκτον. Ὑπερβολές βέβαια, διότι ἡ θρησκεία εἶναι πίστις σώζουσα καὶ φιλόσοφος νοῦς εἶναι γνώρισμα τῶν ὀλίγων, ἐνῶ οἱ πολλοὶ διανοοῦνται μὲ τὸν κοινὸν ἐμπειρικὸν νοῦν κατὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας καὶ σχεδὸν πάντοτε.

Ὡς φαίνεται, ὁ Λῶτος ἔκαμε διαβήματα πρὸς τὸν ἀρχιερέα καὶ ὁ ἴδιος προσωπικῶς καὶ δι' ἄλλων ἰσχυρῶν προσώπων. Ἐγραφεν ὁ Κοραῆς (15.9. 1788) ὅτι τόσον εὐχαριστήθη ἀπὸ ὅσα εἶπεν ὁ μισερ Δημήτριος «πρὸς τὸν θεόπνευστον καὶ πνευματέμφορον δεσπότην», ὥστε «ἤθελε τοῦ φιλήσει τὸ στόμα», πλὴν ὁμως θὰ ἤθελε νὰ ἐφέροντο τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἄλλοι. Δι' ὃ παραγγέλλει τίς σκέψεις τοῦ ὁ Κοραῆς διὰ τῶν ἐξῆς: «Ἄν δυνάμενος νὰ δεσμεύσω ἕνα κακοῦργον, λέοντα, ἔχι ἄνθρωπον, δὲν τὸ κάμω, δι' αὐτὸ μόνον, ὅτι εὐρέθη αὐτὸς νὰ φορῇ μαῦρα καὶ ἐγὼ κόκκινα, στοχάζομαι τὸν Θεόν μου ὅχι πλέον ὡς δικαιοτάτον, πάνσοφον καὶ πανάγαθον ἔν, ἀλλ' ὡς ἕνα Δία ..., θεὸν τῆς μυθολογίας, ὑποκείμενον εἰς μυρία πάθη ἄλογα. Ἐξ ἐναντίας ὅσα χρήματα λάβη ἀδίκως, ὅσα δάκρυα κάμη νὰ ρεύσωσιν ἀδίκως αὐτὸς ὁ παμπόνηρος καλόγηρος θέλει τὰ πληρώσωσιν ἐνώπιον τοῦ ἀδεκάστου Θεοῦ οἱ Βαχατόρηδες, ὁ Κανᾶς, ὁ Κουρμούζης καὶ ὅσοι ἄλλοι δυνάμενοι νὰ τὸν ἐμποδίσωσι δὲν τὸ κάμωσι»¹.

Ἡ ἀμέσως ἐπομένη (20 Δεκ. 1788) ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ εἶναι ἀπάντησις εἰς πρόσφατον τοῦ Πρωτοψάλτου (ἀπὸ 23 Σεπτ. 1788), ὁ ὁποῖος τοῦ ἐζητοῦσε κατὰ συμβουλήν τῶν ἀρχόντων Σμύρνης συστατικὴν ἐπιστολήν πρὸς τὸν μητροπολίτην ἀπὸ ξένον πρέσβυν ἢ κόνσολον, πρᾶγμα ποῦ ἐπροκάλεσεν ἐκρηξίν τοῦ φίλου του. Καὶ πρῶτον ἐναντίον τῶν ἀρχόντων ποῦ ἔδωκαν τὴν συμβουλήν. Ὑστερα θεωρεῖ ἐπικίνδυνη μιὰ τέτοια ἐπιστολή: «Φθάνει μόνον νὰ μάθῃ ὁ παλαμναῖος (βδελυρὸς) ἐχθρὸς σου ὅτι ἔχεις τὸ θάρρος τοιαύτης προστασίας, διὰ νὰ μεταχειρισθῇ πάντα τρόπον εἰς τὸ νὰ σὲ ἀδικήσῃ ... Δὲν τὸ ἔχει τίποτε ὁ ἀντίδικός σου νὰ σὲ διαβάλλῃ εἰς τοὺς κρατοῦντας ὡς ἀποστάτην τῆς νομίμου ἐξουσίας καὶ αὐτόμολον εἰς ἄλλοτρῖους προστασίας· καὶ τότε γίνεται ἡ ἐσχάτη πλάνη χειρῶν τῆς πρώτης... σὲ λέγω, φίλε μου, τοιαύτη βοήθεια δὲν μὲ ἀρέσκει, διὰ τὰ ἐξ αὐτῆς ἐνδεχόμενα κακά. Ὁ ἐχθρὸς σου εἶναι δεινὸς καὶ ἄλλο δὲν δύναται νὰ τὸν δυσωπήσῃ πάρεξ ἡ βαθυτάτη σου σιωπή»². Ἐχει τόσον ἐκπέσει εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Κοραῆ ὁ Σμύρνης, ποῦ οἰκτεῖρει τοὺς ταλαιπώρους Γραικοὺς, «εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν κατήντησαν», ὥστε οἱ Εὐρωπαῖοι ὀνειδιζοῦν συλλήβδην τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μιλτιάδου: «ἐξηυτελίσθημεν τόσον, ὥστε νὰ κλίνωμεν τὸν αὐχένα ἄνευ ἀντιλογίας εἰς ἀνθρωπίσκους, τῶν ὁποίων τὸ ἐπάγγελμα, ἂν ἦτο τὸ Γένος εἰς τὴν πάλαι του δόξαν, ἤθελεν

1. Ἐλληλογραφία, Α' ἀρ. 30, σσ. 103, στ. 26 κέ., 104 στ. 2-12. Ἴδὲ καὶ ἐπιστολὴν 42/3.5.1791, σ. 160, στ. 32 κέ.

2. Ἐλληλογραφία, Α' ἀρ., 31, σ. 105, 106, στ. 4-6, 26-28.

ἦτον ἀχθοφόρων ἢ κεβρεκτζήδων»¹. Οὐδὲν σχόλιον ἠμπορεῖ νὰ ἀντικρούσῃ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν πολεμικὴν, ποὺ μεταβάλλεται εἰς λιβελλον πλέον.

5. Ὁ ἀφρωσιωμένος φίλος

Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Πρωτοψάλτην Λῶτον. Τὸν ἐγνωρίσαμεν δι' ὀλίγων εἰς τὴν ἀρχὴν, ἰδίως ὅπως τὸν ἔχουν ἰδεῖ ἄλλοι ἔγκυροι μελετηταί. Δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἐπαναληφθῇ ὅτι ὁ Κοραΐς τοῦ ὄφειλε πολλά, σημασίαν ἔχει ὅτι πλὴν τῶν συναισθημάτων ποὺ ἔκρυβε δι' αὐτὸν ὁ φίλος του μέσα του, ἄφηγε τὸν κάλαμόν του καὶ νὰ τοῦ τὸ λέγῃ ἀπεριφράστως. «Ὅταν ἐθριάμβευε, πρῶτον καὶ ἴσως μόνον αὐτὸν καθιστοῦσε κοινωνὸν τῆς μεγάλης του χαρᾶς καὶ ἐμοίραζε μαζί του τὴν εὐτυχίαν του. «Ἐδεφένδευσα τὴν τιμὴν τῶν προγόνων μου, ἐτίμησα τὸ Γένος, τοὺς φίλους καὶ τὸν Πρωτοψάλτην μου» (11.7.1786)². «Ὅταν ὁ Πρωτοψάλτης παραπονῆται διὰ τὴν ὑγείαν του, ὁ φίλος του ἰατρὸς ἀπὸ τόσον μακριὰ ἐξαντλεῖται εἰς συμβουλὲς καὶ ὁδηγίες: «Φεῦγε τὸ ψῦχος καὶ μάλιστα τὸ ὑγρὸν, αὐξήσον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐνδυμάτων σου, μάλιστα τὴν νύκτα, ὅταν καταβαίνης εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Κράτει τοὺς πόδας ζεστοὺς ὅσον δύνασαι, καθάριζε τὸ σῶμα σου τρὶς ἢ τετράκις τοῦ ἐνιαυτοῦ...»³.

Μὲ παραμυθητικὰς περικοπὰς εἰς τὰ γράμματά του ὁ Κοραΐς συμπαρίσταται εἰς ὅλες τὶς δοκιμασίας του τὸν φίλον του. «Μεγάλην λύπην, φίλτατέ μου Πρωτοψάλτα, ἐδοκίμασα ἀναγινώσκων τὴν τραγικὴν διήγησιν τῆς βρεφοκτόνου νόσου, ἣ ὁποία πρὸς τοῖς ἄλλοις κακοῖς ἔθλιψε καὶ τὴν λογίότητά σου μὲ τὴν στέρησιν τοῦ φιλάτου σου τέκνου» (31.1.1791)⁴. Εἰς τὴν παῦσιν του εὐρίσκει τὰ καλύτερα λόγια ὁ Κοραΐς: «Γράψε με τὴν κατάστασίν σου, ἀν ἐλευθερώθῃς ἀπὸ τὰ βάσανά σου καὶ γίνωσκε ὅτι δὲν ἔχεις εἰλικρινέστερον φίλον ἀπ' ἐμέ· ἀν δὲν ἔχω ἔλαιον νὰ ἀλείψω τὴν πληγὴν σου, ἔχω κἂν σπλάγχνα νὰ τὴν οἰκτείρω» (13.4.1788)⁵. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ δὲν τοῦ τὸ συνιστᾷ: «Ἐπειδὴ εὐρίσκεσαι ὑπὸ ζυγόν, φέρε τὸν ζυγὸν δι' ἀγάπην τῶν τέκνων σου καὶ ὁ Θεὸς ἔχει ἐκδικικὸν ὄμμα. Ἄλλὰ πάλιν σὲ λέγω· διαγωγὴν ἔχε φρόνιμον, καθὼς εἶσαι φρόνιμος· ἢ φρονιμωτέρα ἐκδικησις τὴν ὁποίαν δύναται τις νὰ ἐκδικηθῇ τὸν ἐχθρόν του, εἶναι μία παντελὴς καταφρόνησις· φρόντιζε δι' αὐτὸν ὡς καὶ διὰ τὸ μηδέν. Σὲ ἐστέρησεν ἀδίκως τὸ ὀφφικίόν σου... αὐτὸ ἠδύνατο νὰ σὲ τὸ κάμη καὶ ὁ παραμικρὸς ἐξωλέστατος ληστής καὶ φονεὺς. Ἄλλὰ δύναται νὰ σὲ ἀφαιρέσῃ τὴν προκοπὴν σου; Δύναται νὰ σὲ

1. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 31, σ. 107, στ. 2-8.

2. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 22, σ. 62, στ. 27-29.

3. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 23, σ. 75, στ. 16-20.

4. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 38, σ. 137, στ. 24-26.

5. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 28, σ. 98, στ. 9-12.

ἀλλάξη τὴν συνείδησίν σου; Ἐδῶ φαίνεται ἡ εὐτέλεια τῶν κακῶν...»¹.

Ἄν καὶ ὁ Κοραῆς ἀναφέρεται ἐμμέσως εἰς τὰ γραφόμενα τοῦ φίλου του Λῶτου, ἐμμέσως ἀκόμη μᾶς δίδει μερικὰ στοιχεῖα ἐξωτερικὰ καὶ μερικὰ ἀμέσως ἐσωτερικὰ, ὥστε μὲ μικρὰν προσπάθειαν νὰ ἤμποροῦμεν νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἀνάπλασιν τῆς εἰκόνης τοῦ Πρωτοφάλτου Σμύρνης. Ἀφοῦ ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀρχουσαν τάξιν λόγῳ τοῦ ἀξιώματός του, ἐνώπιόν μας ἐμφανίζεται μὲ βαρῦτιμον μπινίσι, παραμέσα ἐφοροῦσε χιτῶνα καὶ καλπᾶκι εἰς τὸ κεφάλι, σωστὸς τσιμπουκοφόρος Τοῦρκος. Πιὸ γραφικὴ περιγραφή ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς ὀνομαστικῆς του ἐορτῆς δὲν ὑπάρχει, μεταξὺ ἀστείου καὶ σοβαροῦ, ὅπως φαίνεται νὰ τοποθετῆται καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ μουσικολογιώτατος Λῶτος εἰς τὰ μάτια τοῦ φίλου του. «Φρυάττεσαι καὶ κομπάζεις ἡ λογιότης σου, τοῦ γράφει ὁ Κοραῆς, ἔχων καὶ ἐπιστολὴν τοῦ φίλου σου πρόσφατον εἰς τὰς χεῖρας. Φαίνεται μοι —συνεχίζει— νὰ σὲ βλέπω μὲ τὸ τζιμποῦκι εἰς τὸ στόμα, περικυκλωμένον ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους τζιμπουκοφοροῦντας ὡσαύτως εἰς μίαν ὀμίχλην πυκνοτάτην καπνοῦ ἀναβαίνουσαν ἀπὸ τοὺς λουλάδες καὶ καταμαυρίζουσαν τὸ στέγωμα τῆς οἰκίας, δημηγοροῦντα, ἀναγινώσκοντα, ἀγαλλιώμενον ἐπὶ τοῖς παροῦσι, προλέγοντα τὰ μέλλοντα. Αὐτῆ, ἀδελφέ μου, εἶναι μία ἀληθὴς κωμωδία, εἰς τὴν ὁποίαν κωμωδεῖς τὸν φίλον σου νομίζων ὅτι τὸν ἐπαινεῖς... Ἄλλην φορὰν μὴ ἀναγινώσκεις τὰς ἐπιστολάς μου τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς σου· ἄλλο δὲν ἔλειψε παρὰ νὰ τὴν τονίσῃς καὶ νὰ τὴν φάλλῃς ἐπ' ἐκκλησίας εἰς τὸν ὄρθρον ἀντὶ τοῦ πολυελαίου· αὐτὸ βέβαια ἤθελε ἦτον πολὺ κωμικώτερον»².

Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἐπιδέχεται πολλὰ σχόλια, διὰ νὰ γίνῃ εὐκολὴ ἡ προσέγγισις ἐπιστέλλοντος καὶ ἐορτάζοντος ὀνομαστήρια. Παρὰ τὴν ἀφελεῖ καὶ σχεδὸν παιδρὰν ὄψιν τῆς εἰκόνης τοῦ Λῶτου, τὰ γραφόμενα ταῦτα ἐνι-

1. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 31, 20.12.1788, σ. 107, στ. 10-20. Φράσεις, ποὺ ἐκδηλώνεται τρυφερὰ φιλία, εὐγνωμοσύνη καὶ συναφῆ συναισθήματα, εἶναι πολλὰ καὶ συχνὰ: «Ὅταν, ἀδελφέ, στοχασθῶ τοὺς κόπους ὅσους ἔλαβες καὶ λαμβάνεις κατὰ πᾶσαν στιγμὴν δι' ἐμέ, εὐγνωμοσύνη ἀνεκλάλητος περιέχει ὄλην τὴν ψυχὴν μου» (15.6.1783, σ. 30). «Τί εἶχε νὰ γενῶ ἐγὼ χωρὶς τῆς λογιότητός σου· ζῆθι εὐδαιμόνως καὶ μένε ἀκόμη ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὴν φαμίλιαν σου καὶ τὸν φίλον σου» (29.10.1787, σ. 86, 34). «Εὐχαριστῶ σε, ἀδελφέ, διὰ τὴν μεγάλην καὶ σταθερὰν φροντίδα τῶν ὑποθέσεών μου καὶ διὰ τὴν ἀοκνίαν εἰς τὸ νὰ γράφῃς καταλεπτῶς ὅλα ὅσα κρίνεις ἀναγκαῖα νὰ ἤξεύρω. Παρακαλῶ σε νὰ ἐπιμείνῃς μέχρι τέλους εἰς αὐτὴν τὴν εὐνοίαν... Αὐτὴ μόνη, μόνη μὲ ἔμεινε παραμυθία τῶν συμφορῶν μου...» (3.11.1786, σ. 72, 7 κέ.). «Ἄς εἶσαι βέβαιος ὅτι τόσον ἀχάριστος δὲν εἶμαι, ὥστε νὰ λησμονήσω τοὺς εὐεργέτας μου» (31.1.1791, σ. 138, 2-3). «Ἄμποτε νὰ ἐδιδώκοντο ὅσοι ἀδικῶς καὶ παραλόγως ἐξωθοῦσι πτωχοὺς καὶ ἀβοηθήτους ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά των» (15.11.1792, σ. 282, 3-4).

2. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 26, 29.10.1787, σ. 86, στ. 13. Ἄρ. 27, 15.1.1788, σ. 90, στ. 4-16. Ὁ Κοραῆς ἐξηγεῖ ὅτι ἀφ' ὅτου ἐχωρίσθησαν μὲ τὸν Λῶτον, ἐφρόντιζε νὰ τοῦ γράφῃ ἢ πολὺ ἐνωρίτερα ἢ πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐορτὴν του: «ἤξεύρω καλῶτατα ποῖος εἶσαι φυσικὰ καὶ ποῖος γίνεσαι τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς σου».

σχυόμενα μεῖς ἄλλες περικοπέες διὰ τὰ συνήθη μωρολογήματά του, ὅπως τὰ ἀποκαλεῖ ὁ Κοραΐς, διὰ τὶς φιλοδοξίες του ν' ἀνοίξουν οἱ δύο φίλοι φαρμακεῖον εἰς Σμύρνην, διὰ τὶς νοστιμάδες ποὺ ζητεῖ νὰ τοῦ γράψῃ ὁ φίλος του ἀπὸ τὸ Παρίσι διὰ νὰ ψυχαγωγηθῇ κ.λπ., μᾶς βοηθοῦν πάντως νὰ συλλάβωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἀγαθῆς κατ' ἀρχὴν μορφῆς ὠρίμου ἀνδρός, ἡ μετρία παιδευσίς τοῦ ὁποίου δὲν ἀνεπλήρωνε τὸν ἀφελῆ χαρακτῆρα του οὔτε τὴν ἔλλειψιν εὐφυΐας, εὐστροφίας καὶ κοινωνικῆς πείρας¹. Ὁ Κοραΐς καλῶς ἐγνώριζε τὸν χαρακτῆρα, τὶς ἀρετὲς καὶ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τοῦ φίλου. Ἄν εἶχεν ἀπέναντί του ἓνα ὁμοίον του, κατ' ἄλλον τρόπον θὰ τοῦ ἔγραφε καὶ δὲν θὰ τοῦ συνιστοῦσε ποτὲ νὰ προσφέρῃ δῶρα εἰς ὑψηλὰ πρόσωπα, ποὺ εἶχε τὴν ἀνάγκη τῶν².

1. Δείγματα. Ἐπιστολὴ 14, 11.8.1783: «Ποτὲ μωρολογία δὲν με εὐχαρίστησε, δὲν με εὐφρανε, δὲν με ἰλάρινε τόσον, ὡς αὐτὴ σου ἡ μωρολογία... διὰ νὰ μὴ μωρολογῶ ὡς ἡ λογιότης σου, περιγραφή θουμασία καὶ κωμικωτάτη καὶ δὲν ἤξεύρω ἂν αὐτὸς ὁ Ἄριστοφάνης ἠδύνατο νὰ τὴν κάμῃ κωμικωτέραν ...» (σ. 36). «Φαίνεσαι μιμητῆς τῶν καλῶν, μιμεῖσαι τὸν ἐμὸν τρόπον τοῦ γράφειν ..., νὰ διορθώσῃ μερικὰ παροράματα ... ἐγίνομισα ἀντὶ ἐγέμισα, ἀμὴ ἀντὶ ἀλλὰ ἢ ὅμως καὶ ἄλλα» (σ. 45). «Πρόσπεχε νὰ μὴ ἀνακατώσῃς τὰς πατριαρχικὰς ἐπιστολάς· εἰς τὸ τέλος ἐκάστης θέλει καταλάβεις ποία πρὸς ποῖον ἔχει νὰ σταλῇ» (σ. 46). Ἐπιστολὴ 17, 23.3.1785: «Ἵστερον ἀπὸ τοσαύτην μακρὰν σιωπὴν δὲν μ' ἐφάνη παράδοξον νὰ λάβω ἐπιστολὴν εἰς 22 σελίδας... Τὰ ἐλαττώματα συναυξάνουσι μετὰ τὴν ἡλικίαν. Μακάριοι ὅσοι λάβωσι τὴν τύχην νὰ ἀναγινώσκωσιν ἐπιστολάς σου μετὰ 10 ἢ 15 ἔτη καὶ μακαριώτεροι πρὸς ὅσους γράψῃς 80τούτης. Καὶ ποῦ εὐκαιρεῖς σὺ, ἀδελφέ μου, νὰ γενῆς σπετζιέρης εἰς καιρὸν, ὅταν καταγίνεσαι νὰ συγγράφῃς πονήματα ...» (σ. 52). «Τὶς σε ἐφώτισε νὰ ἐπιθυμήσῃς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σπετζιέρη; Ποῦ νὰ ἀνοίξωμεν τὸ σπετζαρίον;» (σ. 55). «Καταγίνεσαι εἰς τὸν ἀνηθον καὶ εἰς τὴν ἠδύοσμον (διότι τί ἄλλο εἶναι νὰ ἀνοίξῃς σπετζαρίον παρὰ νὰ πωλῆς δραχμὴν ἠδύοσμου;), ἂ Δημήτριε ...» (σ. 57). Ἐπιστολὴ 25, 16.8.1787: «Μὲ ζητεῖς νοστιμάδας· δὲν ἤξεύρω τί ἐννοεῖς με αὐτό. Ἄν ζητῆς βωμολοχίας, τὰς ὁποίας ὁ Χῖοι ὀνομάζουσι «μετριάσματα», θαυμάζω τὴν αἴτησίν σου· καὶ πότε λοιπὸν μ' ἐγνώρισας βωμολόχον; Δὲν εἶναι ξεμώραμα εἰς τὴν λογιότητά σου τὸ νὰ ἀναγκάσῃς τὸν καλὸν δοτόρον νὰ σὲ μεταφράσῃ τὸ πονημάτιον «περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἱατροῦ»; Τί θέλει σὲ ὠφελῆσαι αὐτό;» (σ. 81). «Πολλάκις δὲν βαρύνεσαι νὰ με γράφῃς πράγματα ἀνωφελῆ καὶ εἰς τὴν λογιότητά σου καὶ εἰς ἐμέ, καὶ ὅταν ἐγὼ σὲ ζητήσω καμμίαν εἴδησιν, τότε ἰσχυρογωνομενεῖς, σκληρύνεσαι». Ἐπιστολὴ 27, 15.1.1788: «Μὲ συγχωρεῖς νὰ σὲ ἐλέγξω ὀλίγον, ὅτι δὲν ἐδιόρθωσας ἀκόμη τὸ ὕφος σου ... ἂν εἶχες περισσοτέραν προσοχὴν, ἂν δὲν εἶχες τοσαύτας ἀοχολίας τῆς ἐορτῆς σου, τῆς ἐορτῆς τῶν τέκνων σου, τῆς συζύγου σου, τῶν γειτόνων σου, τῶν φίλων σου, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλης τῆς πόλεως, ἤθελε γράφεις ἀσυγκρίτως ὀρθότερα· δὲν εἶναι ὁ λόγος μου μόνον περὶ ὀρθογραφίας ... Ἄνωφελὴν καὶ δυστυχίαν, ἀνωφελῆ καὶ δυστυχὴ λέγουσιν οἱ Ἕλληνες ... αὐταῖς οἱ ἀποκρίσεις, λέγε αὐταὶ αἱ ἀποκρίσεις... Νὰ κάμωμεν, γράφε τὰ ρήματα με ὦ ..., νοσοκομεῖου· διατί με περισπωμένην, νὰ ζῆ ὁ Δημήτριός μου; Μὲ δύο σ;» (σ. 93-95). Προστίθεται ἐδῶ ὅτι ἂν εἶχε καιρὸν ὁ Κοραΐς θὰ ἔγραφε χάριν τοῦ φίλου του ὀλόκληρη Γραμματικὴ, ὁπότε δὲν θὰ παρεπονείτο ὅτι δὲν καταλαβαίνει τὰ συγγράμματά του. Ταῦτα, δείγματα ὀλίγα ἐκ πολλῶν.

2. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 64, 15.1.1792, σ. 222-223. Κατὰ τὴν περιπέτειαν τοῦ Λώτου μέσῳ τοῦ Κοραΐ προσεφέρθη καὶ ἔγραψε θερμὴν σύστασιν αὐτοῦ ὁ γνωστὸς Γάλλος ἑλληνιστὴς Vilvoison πρὸς τὸν εἰς Σμύρνην κόνσολον τῆς Γαλλίας, δι' ὃ ὁ Κοραΐς συνιστᾷ

Ἐνοχλεῖται ἀσφαλῶς πού διαβάζει ἐν εὐθυμίᾳ τὰ γράμματά του, προτιμᾷ νὰ τὸν παρατηρήσῃ μὲ τὸν τρόπον του, ἀντὶ νὰ θυμώσῃ.

Ἡ περικοπὴ περὶ τηρήσεως περιφρονητικῆς στάσεως τοῦ Λῶτου καὶ φρονίμου διαγωγῆς ἐναντι τοῦ ἐχθροῦ του δὲν στερεῖται ἰδιαιτέρας σημασίας. Ὁ Κοραῆς πού ἐξεσήκωνε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐλεεινολογοῦσε τοὺς ἰσχυροὺς πού ἔμεναν ἀπαθεῖς εἰς τὸν ξένον πόνον, ὁ Κοραῆς ὁ ἴδιος συνεβούλευε μετ' ἐπιμονῆς τὸν φίλον του νὰ ἔχῃ τὴν γλῶσσαν του κλειστήν: «Πρόσεχε, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, εἰς αὐτὰς τὰς ταραχὰς τῶν ἀρχόντων, νὰ μὴν ἀνακατωθῆς, μῆτε πολὺ μῆτε ὀλίγον· λάλει ὀλίγα καὶ μῆτε πρὸς πάντας· ὠτακουσθαὶ καὶ διάβολοι πολλοί· πρόσεχε πρὸς τούτοις νὰ μὴ σὲ μεταχειρισθῶσιν οἱ ἄρχοντες γραμματικόν, ἀν κατὰ τύχην λάβωσι χρεῖαν γραμματικοῦ εἰδήμονος καὶ πιστοῦ διὰ ἀναφοράς καὶ ἄλλα τοιαῦτα μεμπτήρια γράμματα· ἐξαγοράζου τὸν καιρὸν μὲ φρόνησιν, ὅτι ἔχεις, ταλαίπωρε φίλε μου, νὰ κάμῃς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μὲ ἐχθρόν, ὅστις μῆτε Θεὸν φοβεῖται μῆτε ἀνθρώπους αἰσχύνεται, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ προστάτας, δὲν λέγω ἄφρονας, ἐπειδὴ τοὺς ἠξερῶ φρονιμωτάτους, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ δέον εὐλαβεῖς. Στοχάζονται τοιοῦτους καλογερίσκους ὡς αὐτὴν τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν ὅστις ἤγγιζεν ἔπρεπε νὰ ἀποθάνῃ»¹.

Ὁ «καλογερίσκος» μητροπολίτης Σμύρνης, ὁ εἰς ἄλλην ἐπίθεσιν ἀποκαλούμενος «παπίδιον τῆς Σμύρνης»², δέχεται τὴν πλέον βαρεῖαν καὶ κατηγορηματικὴν ἐπίθεσιν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ἄρχοντες, διότι ἐνῶ ἐξωθεῖται «ὁ ταλαίπωρος Πρωτοψάλτης χωρὶς κανένα ἔγκλημα ἀπὸ τὸ ὀφφίκιόν του, κανένας δὲν ἀνοίγει τὸ στόμα του, φοβούμενος τὸν ἀφορισμὸν ἐνὸς καλογήρου, ὅστις εἶναι ἀφορισμένος αὐτὸς ἀπὸ τὸν Χριστόν, ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους, ἀπὸ ὅλας τὰς Συνόδους διὰ τὴν ἀντίχριστον καὶ τυραννικὴν διαγωγὴν του»³. Ἐδῶ διατυπώνεται κατηγορητήριον δριμύ, ἢ ἐπίθεσις ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον. Ἄλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μαζὶ μὲ τὸ ἀμέσως προηγούμενον ὑπάρχει ἀτραπὸς πού γεφυρώνει τὸ ἀδιέξοδον. Ὁ μητροπολίτης κατηγορεῖται διὰ τ υ ρ α ν ν ι κ ῆ ν διαγωγὴν, εἶναι χειρότερος ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατακτητὰς, τὸν τρέμουν ἀκόμη καὶ οἱ ἄρχοντες τόσον, ὥστε ἐνῶ προστατεύουν τὸν Πρωτοψάλτην τὸν ἀφήνουν ἀπροστάτευτον τῶρα πού αὐτὸς χ ω ρ ῖ ς κ α ν ἔ ν α ἔ γ κ λ η μ α ἔχασε τὸ ὀφφίκιόν του. Ἐν τούτοις διαφαίνεται μέσ' ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Κοραῆ διαφωνία, σύγκρουσις καὶ πολεμικὴ τῶν ἀρχόντων Σμύρνης

πρὸς τὸν Λῶτον ἀνὰ ὑπάγῃ εἰς προσκύνησιν τοῦ κονσόλου, μάλιστα τὴν ἡμέραν τοῦ νέου ἔτους, εἰς τὴν ὁποῖαν δὲν ἦτο ἀνάρμοστον νὰ τὸν πέμψῃ καὶ μικρὸν δῶρον». Μεθ' ὃ προσθέτει: «ἐνθυμήσου πόσα δῶρα ἔδωκες ματαίως, ἀναγκαζόμενος, εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν ἐπισκόπους τῆς Σμύρνης. Καὶ τί σὲ ἀνταπέδωκαν δι' αὐτά; Ἀντὶ τιμῆς αἰσχύνῃ, οἱ ἀσυνείδητοι, ἀντὶ ἀγάπης ἔχθραν ...».

1. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 31, 20.12.1788, σσ. 106-107.

2. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 80, 15.11.1792, σ. 282, στ. 22.

3. Ἄλληλογραφία, Α' ἀρ. 42, 3.5.1791, σ. 160, στ. 33-37.

ἐναντίον τοῦ ἀρχιερέως. Συντάσσουν κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποβάλλουν ἀναφορές, «καὶ ἄλλα μεμπτήρια γράμματα». Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Κοραΐς συμβουλεύει προσοχήν, νὰ μὴ ἀναμειχθῆ ὁ Λῶτος εἰς τὴν διένεξιν, νὰ μὴ χρησιμοποιηθῆ ὡς γραμματεὺς, διότι θὰ γίνῃ γνωστὸν καὶ θὰ ἐξαγριωθῆ ἔτι μᾶλλον ὁ ἥδη ἐξηγριωμένος ἀρχιερεὺς¹.

Ὁ Πρωτοψάλτης Σμύρνης Δημ. Λῶτος, κατὰ τὰ ἀνωτέρω συνοψιζόμενα, ἔχει πληροφορήσει τὸν φίλον του Κοραῖν ὅτι τὸν κατατρέχει ὁ μητροπολίτης Σμύρνης, ὅτι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1787 τοῦ περιέκοψε τὸν μισθόν, ὅτι πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1788 τὸν ἀπέλυσε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα «ἀδίκως, παραλόγως, χωρὶς κανὲν ἔγκλημα», ὅπως εἶδαμεν εἰς τὶς ἐπιστολὰς Κοραῖ. Μόνη ἀντίδρασις τοῦ ἀδικουμένου ὑπῆρξε διάβημα τοῦ δημογέροντος μισέρ Δημητρίου [προφανῶς Βαχατόρη], ὁ ὁποῖος ὠμίλησε (Σεπτ. 1788) πρὸς τὸν «παμπόνηρον καλόγηρον» μὲ «φρόνιμα λόγια, ὡς ἄνθρωπος νουεχῆς καὶ ἀληθινὸς "Ἕλλην"»². Ἔχουν παρέλθει τέσσαρα ἔτη καὶ ὁ Λῶτος δὲν ἔχει ἀποκατασταθῆ, παραπονεῖται λοιπὸν εἰς τὸν φίλον του, ὁ ὁποῖος ὑπὸ μορφὴν παρηγορίας ἐπαναλαμβάνει τὸ παράπονον, ὅτι εἰς τὴν δίωξιν τοῦ Πρωτοψάλτου «κανένας δὲν ἀνοίγει τὸ στόμα του, φοβούμενος τὸν ἀφορισμὸν ἐνὸς καλογήρου», μὲ τυραννικὴν καὶ ἀντίχριστον διαγωγὴν, ποὺ καταδικάζει ὁ Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὅλες οἱ Σύνοδοι.

Ὁ Κοραΐς σύρεται ὀπισθεν τῆς περιπετείας τοῦ φίλου του. Καταφέρεται μὲ δριμύτητα ἐναντίον τοῦ μητροπολίτου Σμύρνης. Γενικεὺει τὴν ἐπίθεσιν κατὰ παντὸς μοναχικοῦ τάγματος, σύρει τὰ ἐξ ἀμάξης ἐναντίον τῶν κληρικῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Καθὼς διανθίζει τὰ γράμματά του μὲ μένος ἐναντίον τῶν καλογήρων γενικῶς καὶ τοῦ μητροπολίτου Σμύρνης εἰδικῶς, ἔρχεται εἰς πλήρη ἀντίφασιν μὲ ὅσα κολακευτικὰ διὰ πλείστους κληρικοὺς ἐκφράζει εἰς τὰ γράμματά του τῶν πρώτων ἐτῶν, πρὸ τῆς περιπετείας τοῦ Πρωτοψάλτου. Δικαί; Αὐτὸ εἶναι τὸ μέγα ἐρώτημα. Καὶ εἰς

1. Συμπονῶν ὁ Κοραΐς συμβουλεύει τὸν φίλον, μὲ παρηγορητικὰ λόγια: «Ὁ κλύδων τοῦ σπιτίου σου ἐκόπασεν ἢ ἀκόμη ταλαιπωρεῖσαι καὶ βασανίζεσαι; ὑπομονὴν καὶ φυλακὴν εἰς τὸ στόμα ὅσον δύνασαι ἕως οὗ νὰ παρέλθωσιν αἱ πονηραὶ ἡμέραι ...» (Α' ἀρ. 7, σ. 20, στ. 21, 9.9.1782). Ἐδῶ πρόκειται περὶ ἀγνώστου «κλύδωνος», ἀλλὰ σημασίαν ἔχει ὅτι ὁ Κοραΐς ἐγνώριζε καλὰ ὅτι τὸ στόμα τοῦ φίλου του δὲν εἶχε φυλακὴν. «Ἐμαθον μὲ μεγάλην μου ἐκπληξιν τὰ ὅσα τῆς συνέβησαν ..., μὲ ὄλον τοῦτο ἐπαρηγορήθην στοχαζόμενος ὅτι αὐταὶ αἱ παράξενοι περιπέτειαί θέλει δώσωσι τέλος ἢ καὶ θέλει ἐλαττώσωσι πολὺ τὰς συμφορὰς σου ... ἀνδρίζου καὶ κραταιοῦ μέχρι τέλους μὲ τὴν ἐλπίδα ...» (Α' ἀρ. 9, σ. 23, στ. 21 κέ., 8.1.1783). «Μὴ φοβοῦ ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα' φεῦγε ὅσον δύνασαι τὰς αἰτίας διὰ νὰ μὴ παροργίξης τοὺς δυνατοὺς τοῦ αἰῶνος τούτου» (Α' 17, σ. 52, στ. 29-30, 23.3.1785). Ἀπὸ τὴν φράσιν αὐτὴν τεκμαίρεται ὅτι ὁ Λῶτος ἐδίδεν ἀφορμὰς εἰς τοὺς δυνατοὺς καὶ τοὺς ἐξώργιζε, πρὶν ὁ Γρηγόριος ἀνέλθῃ εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον.

2. Ἀλληλογραφία, Α', ἀρ. 30, 15.9.1788, σ. 107, στ. 25 κέ.

τήν ἀντιμετώπισιν αὐτοῦ τείνει νά καταλήξῃ ἡ παροῦσα πραγματεία ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τῆς ἐναντίον τοῦ Πρωτοφάλτου ἐπιβληθείσης ποινῆς, τῆς περικοπῆς τοῦ μισθοῦ του ἀρχικῶς καὶ τῆς στερήσεως ὕστερα τοῦ ὀφφικίου καὶ ὄλου τοῦ μισθοῦ.

6. Ταραχές ἀρχόντων Σμύρνης

Ἀσφαλῶς ὁ Κοραῆς ἐπίστευσε ὡς πραγματικὰ ὅσα τοῦ ἔγραψε κατὰ καιροὺς ὁ φίλος του Πρωτοφάλτης διὰ τὴν προσωπικὴν του περιπέτεια. Καὶ ἀπέβλεπε εἰς δύο βασικοὺς σκοποὺς. Νὰ τὸν παρηγορήσῃ δι' ὅσα τοῦ συνέβαιναν, ὅπως εἶχε πράξει καὶ ἄλλοτε, π.χ. κατὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ τέκνου του ἕνεκα τοῦ λοιμοῦ¹, καὶ νὰ τὸν νουθετήσῃ ἐναντι ἐνδεχομένων ἐσφαλμένων χειρισμῶν, ἐπικινδύνων διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑποθέσεώς του. Ὁ πρῶτος στόχος ἦτο καθαρὰ ἀνθρώπινος καὶ εἰλικρινῶς φιλικός. Ὁ δεῦτερος δὲν εἶναι φανερός διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ θέλει ἐρευνᾶν καὶ βάσανον. Νὰ δοῦμε λοιπὸν περὶ τίνος δυνατὸν νὰ πρόκειται.

Ὅταν ὁ Κοραῆς συμβουλευῆ «βαθυτάτην σιωπῆν», «φυλακὴν εἰς τὸ στόμα» καὶ προσοχὴν νὰ μὴ ἀναμειχθῆ εἰς τὰς ταραχὰς τῶν ἀρχόντων κατὰ τρόπον μάλιστα ἔντονον: «πρόσεχε διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, εἰς αὐτὰς τὰς ταραχὰς τῶν ἀρχόντων νὰ μὴν ἀνακατωθῆς», κάτι ξέρει, κάτι συμβαίνει καὶ προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνῃ τὸν ἐπιρρηπῆ εἰς ἐπιπόλαιες ἐνέργειες φίλον του. Ποῖες λοιπὸν εἶναι αὐτὲς οἱ ταραχὲς τῶν ἀρχόντων; Ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ Κοραῆ χρονολογεῖται ἀπὸ 15 Σεπτ. 1788. Μὲ τὴν φράσιν «αὐτὰς τὰς ταραχὰς τῶν ἀρχόντων» πρέπει νὰ ἐνοσήσωμεν «περὶ τῶν ὁποίων μοῦ ἔχεις γράψει» καὶ νὰ ἀναζητήσωμεν τίς ταραχὲς ἐντὸς τοῦ ἔτους 1788 ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ἡ ἐπιστολὴ Λῶτου, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Κοραῆς ἀπαντᾷ, εἶχε χρονολογίαν 30 Μαΐου 1788. Ἀλλὰ μνημονεύονται καὶ δύο προηγούμενες, 31 Ἰαν. καὶ 29 Μαρτ. 1788. Ἐπομένως οἱ ταραχὲς πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1788.

Πρὸ ἐτῶν ἐξεδόθη ἀνέκδοτον στιχοῦργημα ἀπὸ τὴν συλλογὴν Κ. Νικολοπούλου (Παρίσι), μὲ τὸν τίτλον «Σμύρνης τραγωδία ποιηθεῖσα ἐπὶ τῇ στάσει τῶν ὄχλων ἐγερθέντων κατὰ τῶν προυχόντων τῆς πόλεως, ἔτει αψπη'»². Ὁ στιχοπλόκος ἀποδίδει τὴν ἐξέγερσιν εἰς κάποιον μηχανορράφον, ποὺ δὲν κατονομάζει. Ἔχει ἐξεγερθῆ ὁ Ὀχλος καὶ ἔχει συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Μητρο-

1. Ἀλληλογραφία, Α', ἀρ. 38, 31.1.1791, σ. 137, στ. 24 κέ.

2. Σ τ α μ. Κ. Κ ο ρ α τ ζ ᾱ, Σμύρνης τραγωδίες, δύο ἀνέκδοτα ποιήματα σχετικὰ μὲ ταραχὲς στὴ Σμύρνη (1788, 1810), Ἀθήνα 1958, ἐκδόσεις Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν 20, τὸ στιχοῦργημα, σσ. 33-51, σημειώσεις, σσ. 52-60, εἰσαγωγικά, σσ. 11-31. Παράρτημα, ἀπὸ ἐπιστολὲς Κοραῆ πρὸς Λῶτον, σσ. 83-93. Τοῦ αὐτοῦ, Ἔνα νέο χειρόγραφο τῆς «Σμυρνιακάδας» τοῦ 1788. «Ἑλληνικά», τ. ΚΖ' (1974), σσ. 354-375.

πολιν, ζητεῖ ν' ἀποδώσουν οἱ ἄρχοντες εἰς τὰ ἐσνάφια λογαριασμὸν διὰ τοὺς φόρους ποὺ φορτώνουν εἰς τὸν πτωχὸν λαόν, ν' ἀντικατασταθοῦν μάλιστα μὲ ἄλλους ποὺ θὰ ρυθμίσουν τὶς ἔναντι τῶν Τούρκων φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῶν Σμυρναίων. Ὁ Ὅχλος ζητεῖ ἀκόμη νὰ πληρώσουν τὸ χρέος οἱ ἄρχοντες, καλούμενοι ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα, ἄλλως θὰ ἀπευθυνθοῦν εἰς τὰ τουρκικὰ δικαστήρια λαὸς καὶ ρουφέτια. Οἱ ἄρχοντες φαίνονται πρόθυμοι νὰ δώσουν λογαριασμὸν ἐνώπιον ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ καὶ ἰδικῶν των, ἀλλὰ τὴν ἐπαναστατικὴν συγκέντρωσιν θεωροῦν δημαγωγικὴν πρὸς τρομοκράτησίν των. Ἰσχυρίζονται οἱ ἄρχοντες ὅτι δὲν βαρύνονται μὲ καμμίαν κατάχρησιν, ἀπεναντίας ἔχουν δώσει ἄτοκον δάνειον εἰς τὴν Κοινότητα πρὸς ἐξόφλησιν χρέους. Καθ' ὑπόδειξιν τῶν ἐσναφλήδων, ὁ Ὅχλος ἐπιμένει νὰ διορίζη αὐτὸς τοὺς ἄρχοντες καὶ καλεῖ τὸν διαχειριστὴν τοῦ Νοσοκομείου νὰ λογοδοτήσῃ αὐτὸς. Ὁ στιχουργὸς εἰς τὴν συνέχειαν ἀναφέρει ἀποχώρησιν τῶν παλαιῶν ἀρχόντων ἀλλὰ τριπλασιασμὸν τῶν φόρων ὑπὸ τῶν νέων καὶ ἀποδίδει εἰς δημαγωγοὺς τὴν εὐθύνην, ὅτι παρῆσαν τὸν Ὅχλον, ὁ ὁποῖος καλεῖ ἐκ νέου τοὺς πρῶτους ἄρχοντες καὶ συγχρόνως ἀποκαλύπτει ὅτι μέσα εἰς μίαν ταβέρνα παρεσύρθησαν καὶ ὑπέγραψαν τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐξεγέρσεως πολλοί. Ἐχει γίνεαι συγκέντρωσις εἰς τὴν Μητρόπολιν ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως καὶ οἱ παλαιοὶ ἄρχοντες ἐλέγχουν τοὺς νέους, ἰσχυριζόμενοι ὅτι αὐτοδιωρίσθησαν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κοινοῦ καὶ ἀντὶ ν' ἀποσβέσουν τὸ χρέος τὸ ἠῤῥησαν. Ὁ Ὅχλος ἀναθεματίζει τὸν αἵτιον καὶ κακοποιεῖ τοὺς δημεγέρτες νέους ἄρχοντες¹.

Ὁ σχολιαστὴς καὶ ἐκδότης τοῦ στιχουργήματος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λαϊκὴ ἐξέγερσις τοῦ 1788 εἰς Σμύρνην ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν ἀρχόντων ἀλλὰ δὲν ἦτο αὐθόρμητη, ἦτο ὠργανωμένη «ἀπὸ ἀνθρώπους μὴ λαϊκοὺς», ποὺ ἐχρησιμοποίησαν ἐσναφλήδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμφέρον νὰ στραφοῦν κατὰ τῶν ἀρχόντων, διότι ἐπλήρωναν μεγαλύτερον φόρον ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες, ὑπέσχοντο δὲ εἰς τὸν λαόν μείωσιν τῆς φορολογίας, διὰ νὰ μετᾶσχη εἰς τὴν ἐξέγερσιν καὶ νὰ διευκολύνῃ νὰ πάρουν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐσναφίων τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν. Διὰ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἐρωτήματα ποὺ θέτει ὁ σχολιαστὴς (ἂν π.χ. πρόκειται δι' ἐξέγερσιν μὲ κοινωνικῶς προοδευτικὸν χαρακτῆρα), ἐνῶ δέχεται ὅτι ὁ στιχουργὸς «εἶναι φίλος τῆς μερίδας τῶν ἀρχόντων, ποὺ τοὺς παρουσιάζει καὶ σὰν κληρονόμους τῶν προγονικῶν ἀρετῶν», ἀναζητεῖ ἄλλες πηγές².

Ἐχει συναγάγει τὸ συμπέρασμα ὁ ἐκδότης τοῦ στιχουργήματος, ὅτι «τὴν ἐξέγερσιν τὴν ἐτοίμασε ὁ μητροπολίτης» Σμύρνης. Ἄλλες πηγές εἶναι «οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Κοραΐ, συνεξεταζόμενες μὲ τὸ κείμενον» τοῦ στιχουργήματος³. Ἀφοῦ μεταφερθοῦν ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν Κοραΐ, ὅπου ἀναμειγνύον-

1. Κ α ρ α τ ζ ᾱ, Σμύρνης τραγωδίαι, σσ. 14-16, περιληπτικὴ παρουσίασις.

2. Κ α ρ α τ ζ ᾱ, σσ. 20-21.

3. Κ α ρ α τ ζ ᾱ, σσ. 25-26.

ται πληροφορίες από τις έπιστολές Λώτου με Κοραϊκά σχόλια, θα διατυπωθῆ ἢ κατάληξις: «Ἡ ἐξέγερσι δὲν ἔχει κοινωνικὸ περιεχόμενον προοδευτικόν, ἀλλὰ ὠργανώθηκε ἀπὸ τὸ μητροπολίτην, ὁ ὁποῖος προσπαθοῦσε νὰ προστατέψῃ τὰ συμφέροντά του καὶ κατῶρθωσε νὰ προσεταιρισθῆ μερικὸς πρωτομαστόρους ἑσναφίων, γιὰ νὰ πάρῃ μετὰ τῆ βοήθειά τους καὶ τὸ λαὸ μαζί του»¹. Χωροῦν ἀσφαλῶς μερικὲς παρατηρήσεις εἰς τὰ συμπεράσματα αὐτά, ἂν καὶ ἔχουν γραφῆ καὶ ἄλλες ἀντιρρήσεις².

Πρέπει νὰ σημειώσω εὐθύς ἀμέσως ὅτι καὶ τὸ μακρὸν στιχοῦργημα εἰς τύπον τραγωδίας με συμμετοχὴν διαφόρων προσώπων καὶ οἱ ἐπιστολές τοῦ Κοραῆ, πού ἐπαναλαμβάνουν καὶ σχολιάζουν εἰδήσεις περίπου ταυτόσημες ἀπὸ ἐπιστολές τοῦ φίλου του Λώτου, δὲν ἀποτελοῦν αὐθεντικὲς πηγές τῆς Ἱστορίας καὶ μάλιστα πιθανῶς ὑπάρχει σχέσις σοβαρὰ μεταξὺ τῶν δύο, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρῶνουν ἢ μία τὴν ἄλλη, νὰ τὴν ἐπαληθεύῃ καὶ νὰ ρίπτῃ περισσότερον φῶς ἀπὸ κάποια ἄλλη πλευράν. Ὁ λόγιος συντάκτης τοῦ στιχοῦργήματος ἔχει ἀρετὲς καὶ μειονεκτήματα ὡς πρὸς τὴ περιγραφὴς του, πού εἶναι λογοτεχνικὲς καὶ ὄχι ἱστορικὲς. Πολλὴ σωστὰ ὁ ἐκδότης δέχεται ὅτι ὁ στιχοῦργὸς εἶναι τοποθετημένος καὶ μάλιστα μετὰ τὸ μέρος τῶν ἀρχόντων. Οἱ ριπῆς πού ἀφήνει κατὰ παντὸς ἄλλου (μητροπολίτου, ἑσναφλήδων, ἀγνώστου αἰτίου τῆς ἐξεγέρσεως) ἀποκλειστικὸν σκοπὸν ἔχουν νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς ἄρχοντες. Τοῦτο ὁ ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται χωρὶς καθοδήγησιν, σχόλια καὶ βοήθειαν ἐρμηνευτοῦ. Τὸ πάει καὶ τὸ φέρνει ἀπ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ, διὰ νὰ καταδικάσῃ τὸ κίνημα, νὰ δικαιώσῃ τοὺς ἄρχοντες καὶ νὰ τοὺς ἐνθρονίσῃ πάλιν εἰς τὰς θέσεις των, ἀπὸ ὅπου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἑσναφίων καὶ ὁ δυσφορῶν "Ὀχλος τοὺς εἶχαν ἀποβάλει. "Ἐχομεν λοιπὸν μίαν ἐξέγερσιν ἐναντίον τῶν ἀρχόντων καὶ τελικῶς δικαίωσιν αὐτῶν διὰ τοῦ στιχοῦργήματος. Καὶ ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ὀργανωθῆ ἐξέγερσις κατὰ τῶν ἀρχόντων, διότι δὲν ἦσαν ἀγαπητοί, διότι αὐτοὶ ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντά των καὶ μετὰ κάθε ἐνέργειάν των. Βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς ἕνα δάνειον πρὸς τὴν Κοινότητα, ἔστω ἄτοκον, ἐδίδετο διὰ νὰ καταστῆ ὑποχέριον καὶ ὄχι, ὅπως ἀναιδῶς ὑποστηρίζει ὁ στιχοπλόκος, διὰ νὰ ἐξυπηρετηθῆ ὁ λαὸς καὶ τὸ κοινόν.

Πιθανότατα μία εἶναι ἡ πηγὴ πού ἐξ ὑποκειμένου ἐμπνέει τὸ στιχοῦργημα καὶ τροφοδοτεῖ τὸν Κοραῆν καὶ ἡ πηγὴ αὕτῃ εἶναι ὁ κύκλος τῶν ἀρχόντων, ἀπὸ τὸ ὄπλοστάσιον τῶν ὁποίων συμφέρον εἶχεν ὁ Λῶτος νὰ παίρῃ καὶ νὰ δηλητηριάσῃ τὸν φίλον του Κοραῆν. Ὁ ἐκδότης τοῦ στιχοῦργήματος δέχεται ὅτι ὁ στιχοπλόκος ἦτο αὐτόπτης. Δὲν λέγει ὅμως, τότε προέβη εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου του. Δὲν ἀντελήφθη ἴσως ὅτι, ὅπως ἐκτίθενται τὰ πράγματα,

1. Καρ α τ ζ ἄ ς, σσ. 26.

2. Κ. Σ. Παπαδοπούλου, *Εἰδήσεις περὶ τῆς Κοινότητος καὶ τῆς δημογεροντίας Σμύρνης ...*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. Θ' (1961), σσ. 27 κέ.

δὲν ἔχουν ἐν χρόνῳ ἀκολουθίαν. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ τραγωδία ἔχει φυσικὴν ροὴν ἐπὶ σκηνῆς, ἀν καὶ εἶναι ἀφήγησις ἀτελεστάτη περιστατικῶν. Ἔτσι, ἢ θὰ δεχθῶμεν περισσότερες τῆς μιᾶς ἐξεγέρσεις ἢ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἡμέρας θὰ πίπτουν οἱ παλαιοὶ ἄρχοντες, θ' ἀναβιβάζωνται νέοι, θ' ἀποτυγχάνουν εἰς τίς προσπάθειές των, θὰ γίνεται σαματᾶς εἰς τὴν Μητρόπολιν, θὰ πίπτουν οἱ νέοι ἄρχοντες μὲ τὴν σειρὰν των καὶ θὰ ἐπανέρχωνται οἱ παλαιοί. Ἄδαῆς ὁ ποιητῆς τῆς τραγωδίας τὰ θαλασσώνει, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποῦ ἐπιδιώκει τὸ κατορθώνει. Ὁργανον τῶν ἀρχόντων εἶναι κατ' ἐπιθυμίαν των ἔγραψε, πρὸς ἐξυπηρέτησίν των, δι' αὐτὸ γίνεται αὐθάδης.

Δὲν ἤμπορεῖ κανεὶς ν' ἀποφανθῆ εὐκόλα, διατὶ ἓνας σοφὸς μὲ καθαρῶς δημοκρατικὰς ἀντιλήψεις πνευματικὸς ἄνθρωπος, μὲ προσόντα ἡγετικά, τάσσεται ἀνεπιφυλάκτως μὲ τὴν πλευρὰν τῶν ἀρχόντων. Καὶ ἀν τοὺς κατηγορῆ ἔλαφρῶς, τοῦτο πράττει μόνον διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀντίθεσίν του διὰ τὴν πολλὴν των εὐλάβειαν, ἐνῶ θὰ τοὺς ἤθελε μαχητικωτέρους ἐναντίον τοῦ «καλογήρου», ποῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Κοραῆς προκειμένου νὰ ἐπιλέξῃ μεταξὺ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχηγοῦ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀρχόντων, τάσσεται ὑπὲρ τῶν ἀρχόντων καὶ ἐπιτίθεται βίαια κατὰ τοῦ ἀρχιερέως, ἀλλὰ καὶ τοῦ κλήρου γενικώτερα. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὁ πατέρας τοῦ Κοραῆ ἦτο δημογέρον. Καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας ἀνέμενε νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ Πρωτοψάλτου. Ὁ βαθμὸς τῆς ἀναμείξεως τοῦ τελευταίου εἰς τὴν διένεξιν δὲν μαρτυρεῖται κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον. Οἱ νοουθεσίες ἕμως τοῦ Κοραῆ μᾶς πείθουν ὅτι μετεῖχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν διένεξιν, διότι ἄλλως τε εἶχεν ἄμεσον συμφέρον, καθόλου δὲ ἀπίθανον ὁ Λῶτος μόνος ἢ μαζὶ μὲ ἄλλον νὰ εἶναι καὶ ὁ στιχουργὸς τῆς «τραγωδίας».

7. Οἱ δύο φίλοι ἀντικρουστὰ

Χρέος ἔχομεν τώρα νὰ θέσωμεν ἀντικρουστὰ τοὺς δύο φίλους, τὸν βουτηγμένον μέσα εἰς συνεχεῖς δοκιμασίες Ἄδ. Κοραῆν καὶ τὸ εἰς Σμύρνην στήριγμά του, τὸν Πρωτοψάλτην Δημ. Λῶτον. Ὅπως εἶδαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρουσίας μελέτης, ὁ Κοραῆς ὅταν ἐγκαθίστατο εἰς τὴν Γαλλίαν ἐκουβαλοῦσε μαζὶ του ζωντανὰς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῆς Σμύρνης καὶ τὸ ἱερατικὸν περιβάλλον ποῦ συνεδέετο μαζὶ του. Ἀπόδειξις, ὅτι πατριάρχες ἦταν συμμαθηταὶ του καὶ φίλοι του. Εὐρὺς κύκλος οἰκείων κληρικῶν ἐχρησιμοποιοεῖτο μέσῳ τοῦ Λῶτου διὰ τὴν διάδοσιν τῶν βιβλίων του¹. Δὲν

1. Ἰδὲ ἀνωτέρω, σσ. 841-842. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν του ἀπὸ 15.8.1790 ἔγραφεν ὁ Κοραῆς: «Παρακαλῶ νὰ μὲ σημειώσῃς τὸ ὄνομα τοῦ νῦν Πατριάρχου. Δὲν ἐξεύρεις ὅτι αὐτὸς εἶναι συμμαθητῆς μου καὶ ὅτι ἐσπουδάξαμεν εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον εἰς τοῦ μακαρίτου Ἱεροθέου; Ὅταν ἦτο χριστιανός, ὠνομάζετο Νικόλαος». Ἀλληλο-

είχεν έκφρασθῆ ἔναντίον τοῦ κλήρου ἀνευλαβῶς. Ζήτημα εἶναι, κατὰ τὰ χρόνια αὐτὰ ἐπέκεινα τοῦ 1785-1792, νὰ συναντοῦσε ὀρθοδόξους κληρικούς, δὲν πιστεύω μάλιστα ὅτι ἤμποροῦσε νὰ ἐκκλησιάζεται. Ἦτο πάρα πολὺ καλὰ κατηρτισμένος καὶ εἰς τὰ θεολογικά, ἀλλὰ ποτὲ δὲν γράφει εἰς τὸν Λῶτον δι' ἐκκλησιασμόν. "Ὅ,τι μαθαίνει διὰ τοὺς κληρικούς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τοῦ τὸ προσφέρει ὁ Λῶτος, ἐνῶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις τοῦ ἔδωκε πολλὰ στοιχεῖα, διὰ νὰ ἀσκήσῃ πολεμικὴν ἔναντίον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Κοραῆ εὐρίσκετο μονίμως εἰς συναγερμόν. Ἄς μεταφερθοῦν ἐδῶ μερικὰ λόγια του. Ἐπιστολὴ 23.6.1783: «Ἡ ψυχὴ μου εἶναι ταραγμένη καὶ περίλυπος ἕως θανάτου»¹. Ἐπιστολὴ 1783: «Ἄδελφέ μου, μὲ ἔρωτᾷς περὶ τῆς καταστάσεώς μου· εἶναι ἀθλιεστάτη»². Ἐπιστολὴ 3.11.1786: «Ποτίζομαι τὸν κρατῆρα τῆς δυστυχίας ἀπὸ σπαργάνων ὁμοῦ μὲ τὸ μητρικὸν γάλα»³. Ἐπιστολὴ 29.10.1787: «Αἱ νύκτες μακραὶ, ἀναλίσκω τὸν καιρὸν εἰς τὸ νὰ συλλογίζωμαι τὰ πάθη μου. Ἀφοῦ τὰ ἀπαριθμήσω ὅλα ἐν πρὸς ἓν, ἀρχόμενος ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅποια ἦσαν αἱ πατρικαὶ παιδεύσεις διὰ τὰς ἐν οἴκῳ ἀταξίας μου καὶ οἱ ραβδισμοὶ τοῦ φροντιστηρίου διὰ τὰ γραμματικά, διαβαίνω ἔπειτα εἰς τὰ πλέον ἀνιαρὰ ...»⁴. "Ὅ,τι ἀγαθὸν ἀπέκτησε, τὸ ἀπέδιδεν εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Πρώτῃ εὐεργεσία πρὸς αὐτὸν ἦτο, ὅτι ἐγεννήθη ἀπὸ γονεῖς ἐντίμους. Μία ἄλλη εὐεργεσία ἀναφέρεται, ὅτι ἀπέκτησε φίλον ἀκάματον, «ἔτοιμον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του» καὶ ἐκφράζει εἰς αὐτὸν ἀπειράκις τὴν εὐγνωμοσύνην του⁵.

Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς τραπέζης ὁ Πρωτοψάλτης Δ. Λῶτος. Μυστήριον καλύπτει τὰ αἷτια τῆς μειώσεως τοῦ μισθοῦ ἀρχικῶς, τῆς παύσεώς του ὕστερα. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ πρέπη νὰ ὑπέπεσεν εἰς σοβαρὰ σφάλματα. Διὰ ν' ἀναγκασθῆ ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος νὰ μένη ἀμετακίνητος εἰς τὴν θέσιν του, ἀκαμπτos, ἀνελεήμων ἔναντι ἐνὸς οἰκογενειάρχου, θὰ πῆ ὅτι τὸ παράπτωμα ἦτο σοβαρὸν καὶ θὰ ἐσημείωσεν ὑποτροπὴν. Ἰσως δὲν ἤκουσεν ὁ Πρωτοψάλτης τίς συμβουλὲς τοῦ φίλου του Κοραῆ, ἀνεμείχθη εἰς τίς ἔριδες, κατεφέρε-

γραφία, Α' ἀρ. 37, σ. 134. Πρόκειται περὶ Νεοφύτου Ζ' ἐκ Σμύρνης, ὁ ὅποιος ἐχαρακτηρίζετο ὡς τυραννικός, φιλοκρήματος εἰς ἄκρον κ.λπ. Εἰς τὴν πατριαρχίαν διεδέχθη τὸν Προκόπιον (1789-1794). Μ. Γ ε δ ε ω ν, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, ἐν ΚΠόλει 1885-1890, σ. 671. Μητρ. Σ α ρ δ ε ω ν Γ ε ρ μ α ν ο ὕ, *Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους ΚΠόλεως ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς*, «Ὁρθοδοξία», τ. ΙΒ' (1937), σσ. 21 κέ.

1. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 12, σ. 32, στ. 31-32.

2. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 15, σ. 17, στ. 9 κέ.

3. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 23, σ. 71, στ. 26-27.

4. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 26, σ. 84, στ. 10-14.

5. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 22, 11.7.1786, σ. 65, στ. 10-11, 25-28. Πρβλ. ἀρ. 25, 16.8.1887, σ. 80, στ. 15-17: «Μῆτε ἡ ἄδολός σου φιλία μῆτε ἡ παρ' ἐμοῦ χρεωστουμένη πρὸς τὴν λογιστικὴν σου εὐγνωμοσύνη διὰ ὅσα ὑπέμεινας καὶ ὑπομένεις δι' ἐμέ, δὲν ἐκίνουν τόσον τὴν ψυχὴν μου, ὅσον ἡ ἰδέα ὅτι ἔχω φίλον πρωτοψάλτην».

το ἐναντίον τοῦ μητροπολίτου, συνέτασεν ἀναφορές, διατί ὄχι καὶ τὸ στιχοῦρ-
γημα καὶ τὸ πιθανώτερον ἐνεργοῦσε μὲ τοὺς δημογέροντες νὰ ἐξώσουν τὸν μη-
τροπολίτην. Ὁ Κοραΐς εἰς τὴν ἀπὸ 15.8.1790 ἐπιστολὴν του ἔγραφε: «Με-
λετᾶτε νὰ τὸν ἐξώσετε καὶ αὐτὸ εἶναι θεάρεστον ἔργον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱκανὸν
νὰ θεραπεύσῃ τὴν πληγὴν σας ...»¹. Ἐπομένως ὁ Λῶτος διεξῆγε συνεχῆ
ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ μητροπολίτου καὶ τὸ μεταξὺ τῶν δύο χάσμα ἦτο ἀγεφύ-
ρωτον εὐλόγως. Ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν εἶχε τὸ στόμα του κλειστὸν καὶ πρόθυμοι
Σιμυραῖοι μετέφεραν εἰς τὸν ἀρχιερέα πᾶν ὅ,τι ἐναντίον του ἐξεστόμιζε.

Ὅ,τι ὅμως καὶ ἂν ἔκαμνε καὶ ἂν ἐνεργοῦσεν ὁ Πρωτοψάλτης καὶ
ἔσπευδε νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν Κοραΐν, ἀσφαλῶς δὲ παρίστανεν ὅτι ἡ καταδρομὴ
ἦτο παράλογη, ἄδικη, χωρὶς αὐτὸς νὰ βαρύνεται μὲ τὸ παραμικρὸν παράπτωμα,
διὰ τὸν Κοραΐν ἐγένετο πιστευτός, διότι εἶχεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς
αὐτόν, ὠρκίζετο εἰς τὸ ὄνομά του. Δεύτερον πρόσωπον διὰ νὰ προσφέρῃ τὴν
ἀγάπην του αὐτὴν τὴν ἐποχὴν δὲν ὑπῆρχε διὰ τὸν Κοραΐν. Δὲν ὑπῆρχε ζήτημα,
ποῦ νὰ μὴ τοῦ τὸ ἔγραφε. Τὰ ἀτομικά του, τὰ ἄθλια οἰκονομικά του, τὰ οἰκο-
γενειακά του, τὰ ἐπιστημονικά του, τὰ νέα εἰς παγκόσμιαν κλίμακα. Κόλλες
πολλές, ποῦ διὰ νὰ γεμίσουν ἐχρειάζοντο ὥρες πολλές, ἀνάλογη διάθεσιν ψυχῆς
καὶ —τοῦτο εἶναι ἰὸ παράδοξον— ἀνταπόκρισιν διὰ τὸν ἀναγνώστην καὶ ἐγ-
γύησιν ὅτι θὰ καταλάβῃ καὶ θὰ ἀνταποδώσῃ. Τοῦτο οὐδόλως ἐνδιέφερε τὸν
σοφὸν τῶν Παρισίων, διότι καὶ μὲ τὰ μωρολογήματα διεσκέδαζε καὶ μὲ τίς
ἀσυνταξίαις τοῦ Λῶτου κατεγίνετο καὶ μὲ τὸ ὅτι δὲν κατανοοῦσε πολλὰ ἀπὸ ὅσα
τοῦ ἔγραφε, μὰ οὔτε καὶ τὰ βιβλία του ἀκόμη, οὐδόλως ἐφαίνετο νὰ ἐνοχλῆται.
Ὁ Λῶτος ἦτο τὸ ἀγαπημένον του πρόσωπον, τὸ ἱερὸν καὶ ἀφωσιωμένον πρό-
σωπον, ἀνεπίληπτον, ὑπόδειγμα βίου. Ὅποιος ἐτολμοῦσε νὰ θίξῃ τὸν Λῶτον,
θὰ εὕρισκεν ἀκράτητον ἀντίπαλον τὸν Κοραΐν, ἀμείλικτον ὑπερασπιστὴν του,
ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς ἦτο τὸ πιὸ σεβαστὸν πρόσωπον δι' αὐτόν, π.χ. ὁ πατέρας
του, ὁ πρῶν Κορίνθου, Γεράσιμος ὁ Σιναΐτης.

Ὅταν λοιπὸν ἐμειώθη ὁ μισθὸς τοῦ Πρωτοψάλτου, καὶ μετὰ ὅταν
οὗτος ἐπαύθη, ἔπρεπε νὰ χαλάσῃ ὁ κόσμος. Καὶ ἐχάλασε. Ἐκηρύχθη ἱερὸς
πόλεμος. Ἐξαπελύθη ἐκστρατεία συνεχῆς καὶ ἀκράτητη ἐναντίον τοῦ ἀρχιε-
ρέως. Δὲν ἐχρειάζετο νὰ ἐξετάσῃ τόσον μακριὰ ποῦ εὕρισκετο ὁ Κοραΐς, καὶ
ποιὸν νὰ ἐξετάσῃ; Ἀφοῦ τοῦ τὰ ἔγραφεν ὅλα τὰ σχετικὰ ὁ Πρωτοψάλτης, διὰ
τὴν ἀδικίαν, ὅλα ἦσαν πλέον δεδομένα καὶ ἔπρεπε νὰ πέσουν κεραυνοὶ ἐναντίον
παντὸς καλογήρου ἢ καλογηρίσκου. Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ κάτι ἀκόμη
ἐδῶ, τὸ τελευταῖον ποῦ χρειάζεται, εἶναι ὁ χαρακτήρ, ἡ ποιότης τῆς μορφῆς
καὶ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Γρηγορίου εἰς τὴν Σιμύρνην, ἀνε-
ξαρτήτως τῆς σχέσεως τοῦ Κοραΐ με αὐτόν καὶ τῶν περι αὐτοῦ γνωμῶν καὶ
πρὸ τῆς συγγραφῆς καὶ μετ' αὐτήν. Πρῶτα-πρῶτα ἓνα πτωχόπαιδο μὲ ἔργα-

1. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 36, σ. 125, στ. 1-2.

τικότητα, φιλοτιμίαν και άφοσίωσιν εις τὸ ὑψηλὸν ἔργον του, ὅπως ἦτο ὁ Γρηγόριος, εἶχεν ἐπισύρει τὴν γενικὴν ἐκτίμησιν καὶ αὐτοῦ τοῦ Κοραΐ. Τὴν ποιότητα τοῦ καλογήρου αὐτοῦ ἐπεβράβευσαν οἱ Σμυρναῖοι, διότι ὁ Γρηγόριος ἐξελέγη μητροπολίτης Σμύρνης, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Προκοπίου, πού κατέλαβε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐξελέγη ἀπὸ τοὺς Σμυρναῖους ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνων γνωριμίαν, ἀφοῦ ὡς διάκονος, ἀρχιδιάκονος καὶ πρωτοσύγκελλος καὶ τοποτηρητῆς τοῦ θρόνου ὁσάκις ὁ ἀρχιερεὺς ἀπουσίαζεν, εἶχε κατακτήσει τοὺς Σμυρναῖους¹. Καταφερόμενος ἐναντίον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὁ Κοραΐς (ἐπιστολὴ του 31.1.1791) χαιρετίζει μέτρον τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως: «Οἱ ἐπίσκοποι εἰς τὸ ἐξῆς θέλουσιν ἐκλέγεσθαι ἀπὸ τὸν λαόν· καὶ τοῦτο καλόν. Κυπριανός, Ἀθανάσιος καὶ Ἀμβρόσιος ἐκλέχθησαν ἀπὸ τὸν λαόν καὶ ἐστάθησαν ἐξαιρετοὶ ποιμένες καὶ οἱ τρεῖς, διότι φωνὴ λαοῦ φωνὴ Θεοῦ»².

Τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Σμύρνης σὴζεται ὅπως εἶδαμε μνημεῖον τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινοτικῆς Ἱστορίας, μία σπουδαία πρᾶξις τοῦ ἔτους 1785, γνωστὴ μὲ τὸν τίτλον «Περὶ ὁμονοίας Ὑποσχετικόν». Προτάσσονται ὀλίγα τῆς δεκαετοῦς ὑπηρεσίας τοῦ Γρηγορίου εἰς Σμύρνην, περὶ τῆς ἐκλογῆς του ὡς ἀρχιερέως καὶ τῆς πανδήμου ὑποδοχῆς, εὐλαβείας καὶ ἐγκαρδιότητος. Ὑστερα καταγράφονται τὰ ἐξῆς προκαταρκτικά: «Μεθ' ἡμέρας ποιησάμενοι κοινὴν συνέλευσιν τῶν εὐγενεστάτων ἀρχόντων, τῶν προκρίτων τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ πρωτομαϊστόρων ἐκάστου ρουφετίου, προετείναμεν αὐτοῖς περὶ κοινῆς εἰρήνης καὶ καταστάσεως τῆς ἐπαρχίας ταύτης... συνδιασκεφθέντες μὲ τοὺς κατὰ καιρὸν ἐκλεγεγμένους δώδεκα καὶ δημογέροντας, ὡς ἐπιφέροντας τὸ πρόσωπον καὶ τῶν λοιπῶν τῆς πολιτείας ταύτης, ἀπεφασίσαμεν διανύσαι ζωὴν κακῆ τοῦ λοιποῦ εἰρηνικὴν καὶ ἀστασίαστον καὶ ἀποκόψαι πᾶσαν ὑπόνοιαν ψυχρότητος μεταξὺ ποιμένος καὶ ποιμνίου· καὶ ἐπειδὴ ἐνεφανίσθησάν τινα σκάνδαλα καὶ λογοτριβῆς καὶ διαιρέσεως πρόξενα, ταῦτα πάντα ἐγνωμεν καλῶς διαταχθῆναι...»³. Δι' ὅσους εἶναι πληροφορημένοι περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς Σμύρνης, ἐπὶ μητροπολίτου Καλλινίκου ἐδημιουργήθησαν ταραχές, οἱ Σμυρναῖοι κατάρθωσαν νὰ μετατεθῆ ὁ ἀρχιερεὺς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Προκοπίου οἱ προστριβῆς δὲν ἔλειψαν⁴. Τὰ ἤξερε καὶ τὰ εἶχε ζήσει αὐτὰ ὁ Γρηγόριος, διὰ τοῦτο

1. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Τὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Γρηγορίου εἰς Σμύρνην*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τ. ΙΒ' (1965), σσ. 384 κέ.

2. Ἀλληλογραφία, Α' ἀρ. 38, σσ. 145, στ. 8-11.

3. Προχείρως βλ. εἰς Κ. Σ. Παπαδοπούλου, *Εἰδήσεις περὶ τῆς Κοιότητος ...*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 11-12.

4. Ὑστερ' ἀπὸ λαμπρὰν ἀρχιερατεῖαν 35 ἐτῶν (1731-1765) τὸν μητροπολίτην Νεόφυτον διεδέχθη ὁ Καλλινίκος τὸ 1767, παρὰ τὴν ἀντίθεσιν τῶν Σμυρναίων. Ἡ ἐναντίον αὐτοῦ καταδρομὴ ἀνεξαρτήτως τῶν εὐθυνῶν ἐκεῖνου ἦτο εἰς σοβαρὸν ποσοστὸν προῖον μεγάλων ἀτυχημάτων, πού ἐπηρέασαν τὸν ἥρεμον κοινωνικὸν βίον. «Ἐημερώνοντας τῆς

ήθελσε νά θέση τέρμα εἰς τὴν μεταξὺ ποιμένος καὶ ποιμνίου ψυχρότητα, ὅπως τόσον καθαρὰ ἀναγράφεται εἰς τὸ ὑποσχετικόν, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποῖου μαρτυρεῖ τὴν βᾶσιν τῆς συνεργασίας τοῦ ἀρχιερέως μὲ τὸ κοσμικὸν στοιχεῖον ὑπὸ προνομιακὸν καθεστῶς συνδιοικήσεως¹.

‘Ο Κοραΐς δὲν ἐγνώριζεν ἀσφαλῶς τὸ καταστατικὸν ἔγγραφο τοῦ 1785 καὶ διὰ τοῦ Πρωτοψάλτου, μετὰ τὴν σύγκρουσιν μὲ τὸν ἀρχιερέα, ἐπρότεινε ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως χάρτην μὲ 5 ἄρθρα πρὸς τοὺς Συμυρναίους, διὰ νὰ τὰ ἐπιτύχουν ἀπὸ τὸν Πατριάρχην μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Γρηγορίου (ἐπιστολὴ του 15.8.1790)². Ἦτο πλέον δέσμιος ὁ σοφὸς φιλόλογος τοῦ ἀγαπημένου του φίλου καὶ ἔγραψεν ὅ,τι ἡ καλὴ πρὸς αὐτὸν διάθεσις τοῦ ἐνέπνεεν, ἔξω ἐντελῶς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Δὲν ὑπάρχει καμμίαι μαρτυρία, ὅτι ἡ δωδεκαετῆς ἀρχιερατεία τοῦ Γρηγορίου εἰς Σμύρνην ἐστιάσθη. Μὲ τοὺς ἄρχοντες καὶ μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ρουφετίων συνειργάσθη, δὲν εἶχεν ἄλλως τε λόγον νὰ συγκρουσθῇ καὶ ἐξ ἐπόψεως χαρακτῆρος καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος καὶ πολιτικότητος. Ἄν ἐτιμώρησε τὸν Λῶτον, τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὴν διακριτικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν, ὅπως περιλαμβάνεται εἰς τὸ ὑποσχετικόν. Ἄλιμονον, ἀν ἓνας ἀρχιερεὺς ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κακοτροπίαν τῶν φαλτῶν καὶ τῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως. Ὅτι διετηρήθησαν καλῆς καὶ εἰς τὸ πρέπον ὕψος οἱ σχέσεις τοῦ Γρηγορίου μὲ τοὺς δημογέροντες Σμύρνης μαρτυρεῖ πατριαρχικὸν αὐτοῦ γράμμα ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1819 πρὸς τοὺς «προεστῶτες καὶ δημογέροντες τοῦ κοινοῦ τῆς πολιτείας Σμύρνης» καὶ τοὺς «δε-

¹ Ἁγίας Παρασκευῆς τὸ 1763 ἐπυρπολήθη ἡ Ἁγία Φωτεινὴ καὶ ἡ μητρόπολις καὶ ὄλος ὁ Φραγκομαχαλάς». Εἰς τὰς 24 Ἰουνίου 1778 πυρκαϊὰ ἀπετέφρωσε τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολήν. Ἄλλὰ δὲν ἦτο ἡ πυρκαϊὰ τὸ μόνον κακὸν τῆς περιόδου ἐκείνης. Πατριαρχικὸν γράμμα Σαμουὴλ τοῦ Χατζερῆ ὁμιλεῖ δι’ ἀληθινὴν θεομηνίαν μὲ τρίπτυχον κακῶν, σεισμόν, πανώλην καὶ πῦρ. Πλὴν αὐτῶν λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέ τὸ 1770 ἐπλήρωσε βαρὺ τίμημα ἀντεκδικήσεως ἡ Σμύρνη μὲ ἀγρίαν σφαγὴν ἀθῶων τὴν Κυριακὴν 27 Ἰουνίου 1770, μὲ ὑπολογισμόν τῶν θυμάτων μεταξὺ 1000-1500. Βλ. Τ. Ἄ θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ὕ λ ο υ, *Τὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας Γρηγορίου Ε’ εἰς Σμύρνην*, ἐνθ’ ἀνωτ., σσ. 381-385. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, *Οἱ Ρῶσοι εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τὸ 1770*, «Ἀθηνᾶ», τ. ΟΑ’ (1970), σσ. 124-129 (Σφαγαὶ τῆς Σμύρνης). Ὁ Κοραΐς ἐπιμένει μὲν εἰς τὴν δυσἀρέσκειαν τῶν Συμυρναίων κατὰ τοῦ Καλλινίκου (Ἐπιστολὴ 36, 15.8.1790, σ. 125, στ. 2 κέ.), ἀλλὰ χωρὶς ν’ ἀναφέρεται εἰς τὴν δοκιμασίαν τῶν καιρῶν πυροβολεῖ ἐναντίον ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐποχῆς συλλήβδην διὰ τῶν ἐξῆς: «ἐξώσετε τὸν Καλλινικὸν καὶ ἐλάβετε χεῖρονα τοῦ Καλλινίκου (=τὸν Προκόπιον, διὰ τὸν ὁποῖον ἐκφράζεται κολακευτικὰ ἀλλοῦ). Ἐφυγε καὶ αὐτὸς (=ὁ Προκόπιος, ἐλεγείας Πατριάρχης ΚΠόλεως), καὶ ἡ Σύνοδος ἐπεμψεν εἰς ὑμᾶς ἄλλον πιστότερον, τὸν ὁποῖον χαιρέσθε βλέποντες σήμερον».

1. Ἡ εἰρήνη λοιπὸν εἶχε πρὸ πολλοῦ διασαλευθῆ καὶ ὁ Γρηγόριος ἐθεώρησε πρωταρχικὸν καθήκον αὐτοῦ νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ, μὲ συνεργασίαν στενὴν τῆς Ἐκκλησίας μὲ τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντες ἐπὶ ζητημάτων μάλιστα ἀρμοδιότητος αὐτῆς, ὥστε μὲ πρωτοβουλίαν καὶ παραχώρησεις αὐτοῦ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐφεξῆς «ζωὴ εἰρηνικὴ καὶ ἀστασίαστος».

2. *Ἀλληλογραφία Α’* ἀρ. 36, σσ. 125-126.

πουτάτους και προκρίτους τοῦ συστήματος τῶν πραγματευτῶν και πρωτομαγίστρος τῶν ρουφετιῶν», εἰς ἀπάντησιν ἀναφορᾶς των ἐναντίον τοῦ Κων. Οἰκονόμου, τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, «ὡς προξένου δῆθεν σκανδάλων» και ἀνεπιθυμητοῦ ὡς διδασκάλου. Τὸ γράμμα εἶναι λίαν διδασκικὸν διὰ τὸν πλήρη στοργῆς τρόπον χειρισμοῦ τοῦ θέματος και τὶς νουθεσίες τοῦ Πατριάρχου: «να καταστείλητε τὸν θόρυβον τῆς ψυχῆς σας ὅσοι ἐξ ἐπηρείας σατανικῆς ἐκινήθητε ..., ἀν ἐξ ἀπροσεξίας ἔδωκε καμμίαν ἀφορμὴν σκανδάλου, νὰ διορθώσῃ τὸ λάθος...¹». Ὁ Γρηγόριος εἶχεν εὐεργετήσῃ τὴν Σμύρνην και ἀπομένει ἀνεπανάληπτον τὸ ὑπόδειγμα βίου αὐτοῦ, ἰδίως ἀπὸ τὸ περιστατικὸν τοῦ νὰ ζητήσῃ δημοσίᾳ και μὲ τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν συγγνώμην ἀπὸ τὸ ποίμνιον δι' ἐν ἀνθρώπινον λάθος του².

8. Συμπέρασμα

Ἄς ἐπαναληφθῆ ὅτι εἰς τὸ παρὸν μελέτημα ὁ Κοραῆς δὲν ἐξετάζεται ὡς πρὸς τὶς θρησκευτικὰς του ἀντιλήψεις γενικῶς. Ὡς κατεφάνη, ὁ Κοραῆς ἐξετάσθη εἰδικῶς διὰ τὸ ἀντικληρικὸν αὐτοῦ πνεῦμα περιορισμένως και δὴ ὡς τοῦτο λαμβάνει ἔκφρασιν εἰς τὶς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην Σμύρνης Δημήτριον Λῶτον, τὸν ἀφωσιωμένον φίλον του, ἀπαντητικὰς ἐπιστολὰς. Οἱ ἀντικληρικὰς του διαθέσεις, ἔχουν ἄμεση ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτῆν³.

1. Γ. Παπαδοπούλου — Γ. Ἀγγελόπουλου, *Τὰ κατὰ τὸν αἰδίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀγῶνος τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. 155-157 και δὴ σ. 156.

2. Τ. ἈΘ. Γριτσοπούλου, *Τὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας Γρηγορίου Ε' εἰς Σμύρνην*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 399-400.

3. Εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον ἐσημειώθησαν ἕνα μελέτημα και ἕνας πανηγυρικός λόγος τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Σ. Μπαλάνου διὰ τὸν Κοραῆν ἐν σχέσει μὲ τὶς θρησκευτικὰς του ἰδέες και τὴν θέσιν του ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας και τοῦ κλήρου, μὲ κυρίαν πηγὴν τὸ ἔργον του, τὸ συγγραφικὸν και τὸ ἐπιστολογραφικὸν. Ἡ ἐξέτασις αὐτῆ, ὀφείλω νὰ σημειώσω, δὲν εἶναι συστηματικὴ, ἔχει τὸν ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα μελέτης ὑπὸ ἐπιστήμονος θαυμαστοῦ τῆς μεγάλης προσφορᾶς τοῦ Κοραῆ. Ὁ Μπαλάνος κατανέμει τὸ ἐξεταστέον πρόβλημά του οὕτω πως: Ὁ Κοραῆς ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς — Σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ Ἐκκλησία και τὸ δογματικὸν σύστημα αὐτῆς — Διδομένη ὑπ' αὐτοῦ εἰκὼν τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας — Ὑποδείξεις μέτρων πρὸς ἀνακαίνισιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μελέτημα εἶναι ἐρευνητικὸν και πληροφοριακόν, ἀλλ' ἀμέθοδον, ἔχει θεωρητικὸν χαρακτῆρα, ὄχι ἀξιολογικόν, δὲν ἐξετάζει τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῶν Κοραϊκῶν ἀντιλήψεων, δὲν παρουσιάζει καὶ αὐτὰς κατὰ τὴν ἐν χρόνῳ διατύπωσίν των και τὴν ἀξίαν τῶν προκαλούντων αἰτίων. Ὁ δὲ λόγος ἐξ ἀφορμῆς τῆς 100ετηρίδος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ σοφοῦ τῶν Παρισίων εἶναι ἐπανάληψις τῶν κυριωτέρων σημείων τῆς προηγουμένης μελέτης. Ἡ ἐξέτασις τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραῆ, διὰ νὰ εἶναι οὐσιαστικὴ, πρέπει πρῶτ' ἀπὸ ὅλα ν' ἀναζητήσῃ και ταξινομήσῃ τὸν χρόνον, τὸν τρόπον και τὶς αἰτίαις ποῦ διατυπώνονται γραπτῶς και ἀκριβῶς. Οἱ πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην Λῶτον ἐπιστολὰς παρέχουν ἔδαφος βασικῆς ἐρεύνης.

Ἐναντίον τοῦ «προεστῶτος φιλοσόφου» μητροπολίτου Σμύρνης Γρηγορίου (Ἐπιστολή 20.11.1785) ἔβαλλε μὲ πάθος ὁ Κοραΐς ἐξ αἰτίας καὶ πρὸς χάριν τοῦ Πρωτοψάλτου Λώτου, γράφοντας πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Εὐγνωμοσύνη καὶ θαυμασμός πρὸς τὸ πρόσωπόν του καὶ τὸ ἀξίωμά του αὐτομάτως μετεβλήθησαν εἰς μῖσος καὶ γραπτὴν κακολογίαν. Τὴν ἐναντίον τοῦ Γρηγορίου μῆνιν ὁ σοφὸς τῶν Παρισίων ἐπεξέτεινεν εἰς λίβελλον κατὰ παντός κληρικοῦ. Ὁ Λῶτος περιφέρων τὰ Κοραϊκὰ γράμματα ἐξέθετε ἔτι μᾶλλον τὸν ἐπιστέλλοντα. Οἱ ἀναγινώσκοντες τίς ἐπιστολὲς κύκλοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀντελαμβάνοντο ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἦτο ἀδικη, ὅτι τὰ γράμματα ἐγράφοντο πρὸς τὸν ἐνδιαφερόμενον καὶ ὅτι ἴσως ὁ Κοραΐς νὰ μὴ ἐπίστευεν ὅσα ἔγραφεν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐρεθιστικῶν ἐπιστολῶν Λώτου.

Ὁ Κοραΐς ξέρει νὰ χρησιμοποιοῖ τὸν κάλαμον καὶ ἐπιμελῶς ἀποφεύγει νὰ ἐκτίθεται. Ἐν τούτοις νομίζω ὅτι ἡ ἀντικληρικὴ αὐτοῦ διάθεσις ἐν πολλοῖς συμπίπτει πρὸς κάποια γενικώτερα ἀντιθρησκευτικὰ του συναισθήματα, καθὼς συναναμειγνύονται εἰς τὴν σκέψιν πολυμαθοῦς Ἑλληνοσ, ταλαιπωρουμένου εἰς τὰ ξένα, πιεζομένου ἀπὸ συνεχεῖς στερήσεις, χωρὶς σταθερὰν ὑγίαν καὶ πιθανῶς μὲ βεβαρυμένον ἐκ νεότητός του τὸν ψυχικόν του κόσμον μέχρι βαθμοῦ συμπλεγματικῶν φαινομένων¹. Εἰς γενικὴν θεώρησιν ὑποθέτω ὅτι ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα καὶ περιστατικὰ τῆς ἐξεταζομένης χρονικῆς περιόδου (δεκαετία 1782-1792) ἤμποροῦν νὰ βοηθήσουν ὥστε νὰ κριθῆ διὰ τὸ ἀντικληρικόν του πνεῦμα ὁ Κοραΐς, ὡς ἐξῆς:

Διαποτίζεται βαθύτατα ἀπὸ παθολογικὴν ἀρχαιολατρίαν, διαμένων μάλιστα μακρὰν τῆς Ἑλλάδος συντηρεῖ μέσα του μονίμως τὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν σοφίαν ἔρωτα.

Ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τοῦ Βυζαντινοῦ βίου, τὰ μεγαλοποιεῖ καὶ στερεώνει κρίσεις ἐναντίον τοῦ μοναχισμοῦ, ὡσὰν μόνον γνωρίσματα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ὁ φανατισμὸς ὠρισμένων περιόδων, πού εἰς τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς εἶναι προάσπισις τοῦ δόγματος, συνηρητὴ μὲ πολλὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις θετικῆς καὶ μεγίστης ἀξίας, ἀδικαιολογήτως ἀποσπόμενες ἀπὸ ἓνα σοφόν.

Δὲν ἔχει κατανοήσει τὴν ἰδιάζουσαν μορφήν τοῦ ὑποδούλου βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ κρίνει ὀρθολογιστικὰ τὰ τυχόν παραπτώματα ὠρισμένων ἀνωτάτων κληρικῶν, ἔστω καὶ διεφθαρμένων λόγῳ τῆς ἀνωμάλου ἐποχῆς, τὰ γενικεύει καὶ καταδικάζει συλλήβδην τὸν ἀπαιδευτὸν κληρὸν τὸν βίον τοῦ κατωτέρου κλήρου κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας δὲν γνωρίζει· εἶναι τρομερὸν νὰ καταπολεμῆ κανεὶς τὴν ἀπαιδευσίαν, τὴν δεισιδαιμονίαν, τὴν φιλοχρηματίαν, χωρὶς νὰ ἐκτιμᾷ τὰ αἷτια πού ἔχουν προκαλέσει τὰ φαινόμενα, τὴν

1. Ἴδὲ καὶ τίς παρατηρήσεις Γ. Π. Κουρνούτου, *Τὸ Ἀγιοταφίτικο τῆς Σμύρνης*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 38-40.

έκτασιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐρμηνείαν των. Ἡ δὲ ὑποτίμησις τῆς μακρᾶς θρησκευτικῆς παραδόσεως, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν (τὴν λατρευτικὴν ἰδίως) ἔκφρασιν αὐτῆς ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἄρνησιν βασικοῦ σκέλους τῆς πίστεως, ἰδίως μάλιστα εἰς μίαν ἐποχὴν κρίσιμη διὰ τὸν Ἑλληνισμόν δοκιμαζόμενον.

Ἐλεύθερον πνεῦμα ὁ Κοραΐς καὶ ἀνήσυχον ἐδιάβαζε συγχρόνως φιλοσόφους καὶ ἐνδεχομένως εἶχεν ἐπηρεασθῆ ἀπὸ μερικοῦς, ὡς π.χ. τὸν Ἑλβέτιον, καθὼς ἔχει παρατηρηθῆ¹.

Τὰ ἠθικὰ παραπτώματα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως κατέστησαν τὸν ἠθικολόγον μελετητὴν αὐστηρὸν κριτὴν, μυκτηριστὴν, ὀρθολογιστὴν, ἀλλὰ τὸν παρασύρουν καὶ ἐγγράφει πολλὰ φαινόμενα καὶ εἰς βᾶρος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μὲ πλήρη ὑποτίμησιν τῆς μεγάλης περιπετείας της καὶ ἄγνοιαν τῆς εἰς βᾶρος της ἀσκουμένης προπαγάνδας.

Ἄγνοεῖ ἢ σκοπίμως ὑποτιμᾷ τὸν ἀνεκαθεν συντηρητικὸν χαρακτῆρα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, τὴν ἐναντι τοῦ κατακτητοῦ τεραστίαν εὐθύνην αὐτῆς καὶ τίς δραματικὴς συνθήκας κάτω ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν ὁποίων ἐκινεῖτο ὄλος ὁ μηχανισμὸς τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου· δὲν βλέπει καὶ τὸν θεσμὸν δεινῶς πιεζόμενον, βλέπει πάντοτε τὰ κινούμενα καλῶς ἢ κακῶς πρόσωπα.

Παραπέρα ἀπὸ τὸ ἀκανθῶδες διοικητικὸν ἔργον τοῦ Πατριαρχείου, τὴν πνευματικὴν ἀποστολὴν τοῦ ὁποίου δὲν βλέπει ὡς μέγιστον ἀγῶνα, ἀναζητεῖ πεδίοι ἠθικοδιδασκτικὸν καὶ φιλανθρωπικὸν μέσα εἰς καθεστῶς φιλελεύθερον, ἐνῶ ἐπρόκειτο περὶ δουλείας, ποῦ δὲν ἐπέτρεπε δραστηριότητα μεγαλυτέραν καὶ ἐλευθέραν².

Ἡ περίοδος τῆς μακρᾶς δουλείας ἐπέβαλλε συσπείρωσιν τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ γύρω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν μόνην ποῦ ἤμποροῦσε νὰ συντηρήσῃ διὰ τῶν «ἀργῶν καλογήρων» (ὡς π.χ. Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ κ.ἄ.) τὸ πνεῦμα τῆς παραδόσεως καὶ νὰ συγκρατήσῃ ἠθικῶς λαὸν ὑπόδουλον μὲ ὅλα τὰ γνωρίσματα καὶ τίς ἀρετὲς τοῦ ἐθνικοῦ βίου του. Ἐπομένως, ὅταν κανεὶς βάλῃ κατὰ τῶν «τουρκοφίλων» κληρικῶν καὶ τῶν παραδεδομένων θεσμῶν, πλήττει αὐτὴν τὴν θρησκείαν, κλονίζει τὴν πίστιν.

«Πολλάκις ἀναστενάζω, στοχαζόμενος τὸν ἑαυτὸν μου ὡς ἐξόριστον ἀπὸ τὴν πατρίδα μου...», ἔγραφε πρὸς τὸν Λῶτον. Καὶ προσέθετε· «κλαίω τὴν δυστυχίαν τοῦ Γένους, οὐδύρομαι τὴν ἀμάθειαν» τῶν ἀπογόνων τῶν θαυμαστῶν, σοφῶν καὶ ἀγχινουστάτων Ἑλλήνων³. Ἐπεδίωκε λοιπὸν νὰ φωτίσῃ τὸ ἔθνος

1. Ἴδὲ χρήσιμες παρατηρήσεις εἰδικῆς καὶ γενικώτερες διὰ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Κοραΐ εἰς τὴν μελέτην Κ. Θ. Δ η μ α ρ ᾶ, *Τὰ νεανικά χρόνια τοῦ Κοραΐ*, «Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἄμαντον», Ἀθήναι 1940, σσ. 38-39, 51-55.

2. Βλ. τίς σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ Ν. Β. Τ ω μ α δ ᾶ κ η, *Κλασικισμὸς, διαφωτισμὸς καὶ Ἀδαμάντιος Κοραΐς*, «Μνημοσύνη», τ. ζ' (1976-77), στ. 109 κέ.

3. *Ἀλληλογραφία*, Α' 36, 15.8.1790, σ. 132, στ. 15 κέ.

μέχρι τοῦ βαθμοῦ, πού ὀψέποτε θὰ καθίστατο ἄξιον τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλὰ τὸ ἔθνος αὐτὸ τὸ ἀπαίδευτον εἶχε κατορθώσει νὰ ἐπιβιώσῃ κατὰ τὴν πρώτην λαίλαπα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν ἦτο αὐτὸς ὁ κατατρεγμένος λαὸς ἀδιάφορος, ἄθρησκος ἢ ἀνίσχυρος εἰς τὴν πατροπαράδοτη πίστιν τοῦ, πολὺ εὐκόλα θὰ ἐξιslaμίζετο, θὰ ἐδέχετο ὡσάν θέλημα Θεοῦ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν Μωάμεθ καὶ τὸ Ἰσλάμ.

Ἰπὸ τὸ κράτος τῶν Λωτικῶν ἐπιστολῶν, δεδομένης τῆς ἀδυναμίας τοῦ Κοραΐ πρὸς τὸν Πρωτοφάλην, καὶ μὲ τὴν ἐγγενῆ ὑπερθησκευτικὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀνδρός, ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του —δὲν ἐδημοσίευσεν ἐνυπογράφως— κηρύγματα ἀντικληρικὰ γενικεύοντας τὸ πάθος ἐναντίον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Σμύρνης κατὰ παντὸς κληρικῶν τάγματος. Ἴσως δὲν εἶχε τὴν ιδέα ὅτι, παραπέρα ἀπὸ τὴν προσφορὰν παρηγορίας καὶ ἠθικῆς ἐνισχύσεως πρὸς τὸν δοκιμαζόμενον φίλον, τὰ γράμματα τοῦ θὰ ἐκοινολογοῦντο εὐρέως καὶ μέχρι τέως φίλων κληρικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου. Ὅταν κάποτε θὰ ἔχη λυτρωθῆ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐρεθίσματα, θὰ ἔχη ξεχάσει τις ἐναντίον τοῦ Γρηγορίου τοῦλάχιστον ἐπιθέσεις καὶ τὸν ἄνδρα τοῦτον, πού περιέλουε μὲ τόσον περιφρονητικὰ καὶ ὕβριστικὰ σχόλια, θὰ περιβάλλῃ ὡς Πατριάρχην, Ἐθνάρχην καὶ Πνευματικὸν Ἡγέτην μὲ ὄλον τὸν θαυμασμὸν καὶ σεβασμὸν του.

Γράφει λοιπὸν εἰς τὰ Προλεγόμενα τοῦ Α' τόμου τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου μεταξὺ τῶν «Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν» αὐτοῦ ὁ Κοραΐς πρῶτον εἰς τόνον γενικόν: «Ὁ Πατριάρχης, ἡ Σύνοδος, οἱ ἐντιμότεροι καὶ ἀξιολογώτεροι ἄνδρες τοῦ Γένους, συνιστάνουσι καὶ προστατεύουσι τὰ σχολεῖα τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀνταμείβουσι μὲ τιμὴν καὶ δόξαν τοὺς παραδίδοντας αὐτάς ...»¹. Καὶ ἐν συνεχείᾳ: «Ὅταν ὁ σεβασμιώτατος ἡμῶν Πατριάρχης καταγίνεται ὄλωσ διόλου εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος· ὅταν οἱ ἀρχιερεῖς χορηγοῦσιν εἰς πολλοὺς νέους τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῶν ἐπιστημῶν ...»². Ἀπὸ τὸν γενικὸν ἔπαινον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὕστερα κορυφώνει τὸν ἰδιαιτερον ὕμνον πρὸς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς διὰ τοιούτων: «Διὰ νὰ γεννηθῆ ὅσον εἶναι δυνατὸν καλὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχη τὸ Κοινὸν χρήματα· χρειάζεται καὶ γνῶσις, διὰ νὰ κάμῃ μὲ μικρὰν δαπάνην μεγάλα πράγματα. Καὶ ἂν ἦτο εἰς ἐμὲ συγχωρημένον νὰ μαντεύσω, πόσα μελετᾶ νὰ προξενήσῃ εἰς τὸ Γένος ἡ φιλόπατρις τοῦ Κωνσταντίνου πολιτικοῦ Κοινοῦ κεφαλὴ, ἤθελα εἰπεῖ· ἰδοὺ τί συλλογίζεται, τί θέλει καὶ τί μελετᾶ νὰ κάμῃ ὁ σεβασμιώτατος ἡμῶν πατὴρ καὶ Πατριάρχης [βραβεῖα μεγάλα καὶ μικρὰ κοινὰ τοῦ Ἔθνους εἰς μαθητὰς προκόπτοντας καὶ διδασκάλους ἐπιμε-

1. Τὰ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς ἐκδοθέντα ἀπὸ τὸν Κοραΐν Προλεγόμενα δεῦτερον ἐκδιδόμενα διὰ συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, [ἐν Βιέννῃ] 1815, σ. 248.

2. Αὐτόθι, σ. 249.

λητάς]. Τοιοῦτος ἐντιμος τρόπος ἀμοιβῆς τίς ἀμφιβάλλει ὅτι μέλλει νὰ γεννήσῃ ἀμιλλαν καὶ φιλοτιμίαν ...».

Καὶ παρακάτω εἰδικώτερα καὶ ἐπαινετικώτερα: «Εἰς ἀπαίδευτον Ἔθνος εἶναι πολὺ σπάνιον πρᾶγμα ἡγεμῶν μεγαλοεργός, καὶ ἀκόμη σπανιώτερον ἐὰν εὗρεθῇ τοιοῦτος, τὸ ν' ἀφήσῃ καὶ διάδοχον ὅμοιον αὐτοῦ ... Εἰς ὅσα καλὰ δύνανται καὶ μέλλει νὰ προξενήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Κοινότης τῆς ΚΠόλεως, ἔπρεπεν ὁ νῦν Πατριαρχεὺς νὰ εἶναι ἀθάνατος. Ἀλλὰ τοιαύτην ἀθανασίαν εὐχεταὶ τὸ Γένος ὅλον εἰς αὐτόν, νὰ τὴν προξενήσῃ εἶναι τῶν ἀδυνάτων. Δυνατὸν ὅμως εἶναι νὰ θεραπευθῇ τὸ ἀθεράπευτον τοῦτο τοῦ σωματικοῦ θανάτου κακὸν μὲ τὴν ἀθανασίαν τῆς διαδοχῆς ἱεραρχῶν ὁμοίων τοῦ νῦν Πατριαρχεύοντος ... Ὁ καιρὸς εἶναι τοιοῦτος, ὁποῖος νὰ ἀθανάτισῃ τὴν μνήμην τοῦ σήμερον εὐτυχῶς Πατριαρχεύοντος εἰς τὸ Γένος»¹. Ἡ κρίσις, λέγει, τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς ἢ ἀδέκατος θὰ θέσῃ τὴν ὀφειλομένην εἰς ἕκαστον δόξαν καὶ τιμὴν ὅταν ἔλθῃ ἡ κατάλληλη ὥρα. Καὶ τότε «ὁ πρῶτος τόπος χρεωστεῖται δικαίως εἰς τὸν ἡμέτερον Πατέρα καὶ Πατριάρχην»².

1. Τὰ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς ἐκδοθέντα..., σ. 277.

2. Αὐτόθι, σσ. 277-278. Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σ. 284 δίδονται οἱ ἀκόλουθεῖς ἐξηγήσεις: «Μόλις ἐτελείωσα τοὺς αὐτοσχεδίους τούτους στοχασμοὺς (σήμερον 15 Νοεμβρίου 1808) καὶ μαυθάνω τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Πατριάρχου. Ἐπειδὴ κατ' εὐτυχίαν ὁ νῦν πατριαρχεὺς, ὁ σεβασμιώτατος Καλλίνικος, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον φίλος τῆς ἀναγεννήσεως καὶ δόξης τοῦ Γένους ἀπὸ τὸν προκάτοχον αὐτοῦ [Γρηγόριον], τίποτε ν' ἀλλάξω εἰς αὐτοὺς δὲν ἀναγκάζομαι· ἂ γέγραφα, γέγραφα». Ὁ Γρηγόριος Ε' πατριαρχεὺς τὸ β' (23 Σεπτ. 1806 ἕως 10 Σεπτ. 1808), μετὰ τῆς α' καὶ β' πατριαρχίας Καλλινίκου Ε' (τὸ α' 1801-1806, τὸ β' 1808-Μάϊος 1809). Ἀλλ' ὁ Κοραΐς, ἐνῶ ἐπληροφόρηθῃ ἀπὸ τῆς ἐφημερίδος τὴν μεταβολὴν εἰς τὰ πατριαρχικά πράγματα, ἐζήτησε καὶ τὴν γνώμην τοῦ εἰς Βιέννην φίλου του Ἀλεξ. Βασιλείου (ἐπιστολὴ 18 Νοεμ. 1808) περὶ Καλλινίκου, προκειμένου ν' ἀφήσῃ τὰ περὶ Γρηγορίου λεγόμενά του ἀμετάβλητα. Συγχρόνως ἀφήνει καὶ ἄλλην μίαν φορὰν ἀκάλυπτη τὴν εἰλικρινεία του κατὰ κάποιον τρόπον διφορούμενα ἐκφραζόμενος διὰ τῶν ἐξῆς: «... ἔπρεπε νὰ σ' ἐρωτήσω τίς καὶ ποῖος εἶναι ὁ νῦν πατριαρχεὺς Καλλίνικος ... Τὰ Προλεγόμενα τὰ εἰς τὸν Πλούταρχον ἐτυπώνοντο, ὅταν ἔμαθον ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας τὴν ἐξορίαν τοῦ Γρηγορίου. Περὶ αὐτοῦ ἔλεγον πολλὰ καλὰ, μὲ σκοπὸν νὰ τὸν παροτρύνω εἰς τὰ καλύτερα, τὰ ὁποῖα φοβοῦμαι μὴ εἶναι παντάπασιν ἀνάρμοστα καὶ ἀνωφελέστατα εἰς τὸν σημερινὸν οἰακοστρόφον τῆς ταλαιπώρου Γραικικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τύπος τῶν Προλεγόμενων κατὰ δυστυχίαν διεκόπη ἕως νὰ μάθω τι σαφέστερον περὶ τούτου, διὰ νὰ ἀφανίσω ὅσα εἶπα ἢ νὰ τὰ φκιάσω εἰς ἄλλον τρόπον. Νὰ τ' ἀφανίσω ὅμως πάλιν εἶναι εἰς ἐμὲ ὀδυνηρόν, ὄχι μόνον διὰ τὸν κόπον, ἀλλὰ καὶ διότι ἦσαν, κατὰ τὴν κρίσιν μου, δραστηκᾶ. Στοχάζομαι νὰ τ' ἀφῶσω, καθὼς ἐγράφησαν, καὶ εἰς τὸ τέλος νὰ προσθέσω μικρὰν σημείωσιν, ὅτι μετὰ τὴν γραφὴν αὐτῶν ἔμαθον τὴν ἀλλαγὴν τῆς Πατριαρχίας, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησα νὰ ἀλλάξω τίποτε, ὃν βέβαιος ὅτι ὁ νέος Πατριάρχης δὲν εἶναι τοῦ παλαιοῦ ἐνδεέστερος μῆτε κατὰ τὸ φιλόμουσον, μῆτε κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ζῆλον». Ἀλληλογραφία, τ. Β', Ἀθήνα 1966, σ. 490, ἀρ. 428. Ἐγράφε λοιπὸν ὅσα ἔκρινε «δραστηκᾶ», ὄχι ὅσα ἐπίστευεν ὡς ὀρθά; Ἡ σκοπιμότης εἶχε τὸ προβάδισμα ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν; Δύσκολες καὶ ἀξεδιάλυτες οἱ Κοραϊκῆς βουλῆς, οἱ διπλοθυμίαις.

Μετεστράφη λοιπὸν ὁ Κοραΐς; Πότε ἔβλεπε καθαρά; Πότε ἐξεφράζετο εἰλικρινῶς; Εἰς τὰ πρὸς Λῶτον γράμματά του ἐν κρυπτῷ, ἢ ἤδη τῶρα διὰ τῶν Προλεγομένων μὲ εὐρεῖαν δημοσιότητα; Λύεται τὸ πρόβλημα, μὲ τὸ ν' ἀναγνωρίζωμεν διπλοθυμίαν ἢ ἔξαψιν; Ἡ βιαία ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Σμύρνης Γρηγορίου τὸν παρέσυρεν εἰς γενικοὺς ἀφορισμοὺς κατὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ ἡ ζημία ἐκ τῆς γενικεύσεως ἦτο πολὺ μεγάλη. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τόσην μεταστροφὴν, ὁ σοφὸς τῶν Παρισίων δὲν φαίνεται ὅτι ἐλυτρῶνετο ἀπὸ τὰ καταθλιπτικὰ συμπλέγματα. Διότι μὲ τὴν ἰδίαν εὐκολίαν ἀργότερα —φεῦ— θὰ χαιρετίσῃ τὴν ἀγχόνην τοῦ ἔθνομάρτυρος, ὅπως ὑστερώτερα τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια θὰ ἐπικροτήσῃ! Καμμιά φορά ἔτσι οἱ σοφοὶ παραπαίουν. Ἀλλ' ἔναντι τῆς πολλῆς καὶ θετικῆς προσφορᾶς των, τὰ μελανὰ σημεῖα τῆς διπλοθυμίας των ζυγίζουσι πολὺ ὀλίγον. Δι' αὐτὸ ὁ μελετητὴς ἐπέχει συχνὰ νὰ καταστῇ κατηγορηματικὸς κριτὴς τῶν βουλῶν τῶν μεγάλων προσωπικότητων, τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν των. Εἶναι τόσον δύσκολον ἄλλως τε νὰ εἰσχωρήσῃ ἀκινδύνως κανεὶς εἰς τὸ βάθος τῆς ἀλλοτρίας συνειδήσεως.